

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İŞLETME ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İŞLETMECİLİK PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**AZERBAYCAN'IN PETROL SEKTÖRÜ VE TRANSİT
TİCARET YOLLARININ DIŞ TİCARETİNE ETKİLERİ**

Fariz ABASOV

Danışman
Prof. Dr. Günal ÖNCE

2007

Yemin Metni

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “**Azerbaycan’ın Petrol Sektörü ve Transit Ticaret Yollarının Dış Ticaretine Etkileri**” adlı çalışmamın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

.../.../2007

Fariz ABASOV

İmza:

YÜKSEK LİSANS TEZ SINAV TUTANAĞI

Öğrencinin

Adı ve Soyadı : Fariz ABASOV
Anabilim Dalı : İşletme
Programı : Uluslararası İşletmecilik
Tez Konusu : Azerbaycan'ın Petrol Sektörü ve Transit
Ticaret Yollarının Dış Ticaretine Etkileri
Sınav Tarihi ve Saati :

Yukarıda kimlik bilgileri belirtilen öğrenci Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün ..... tarih ve ..... Sayılı toplantısında oluşturulan jürimiz tarafından Lisansüstü Yönetmeliğinin 18.maddesi gereğince yüksek lisans tez sınavına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini ..... dakikalık süre içinde savunmasından sonra jüri üyelerince gerek tez konusu gerekse tezin dayanağı olan Anabilim dallarından sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin,

BAŞARILI	O	OY BİRLİĞİ ile	O
DÜZELTME	O*	OY ÇOKLUĞU	O
RED edilmesine	O**	ile karar verilmiştir.	

Jüri teşkil edilmediği için sınav yapılamamıştır. O***
Öğrenci sınava gelmemiştir. O**

* Bu halde adaya 3 ay süre verilir.
** Bu halde adayın kaydı silinir.
*** Bu halde sınav için yeni bir tarih belirlenir.

Tez burs, ödül veya teşvik programlarına (Tüba, Fullbright vb.) aday olabilir.	Evet
Tez mevcut hali ile basılabilir.	O
Tez gözden geçirildikten sonra basılabilir.	O
Tezin basımı gerekliliği yoktur.	O

JÜRİ ÜYELERİ

İMZA

.....	☐ Başarılı	☐ Düzeltme	☐ Red .....
.....	☐ Başarılı	☐ Düzeltme	☐ Red.....
.....	☐ Başarılı	☐ Düzeltme	☐ Red .....

ÖZET
Yüksek Lisans Tezi
Azerbaycan'ın Petrol Sektörü ve Transit Ticaret Yollarının Dış Ticaretine
Etkileri
Fariz ABASOV

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
İşletme Anabilim Dalı
Uluslararası İşletmecilik Programı

Günümüzde petrol veya doğalgaz gibi sınırlı sayıda bulunan enerji kaynaklarının ekonomilerimizin tüm sahalarında ve hayatımızda yarattığı etki vazgeçilmezdir. Azerbaycan Cumhuriyeti özgürlüğüne yakın bir geçmişte kavuşan ve sınırlı sayıda ülkelerin de elinde bulundurduğu petrol ve doğalgaz kaynaklarına sahiptir.

“Azerbaycan'ın Petrol Sektörü ve Transit Ticaret Yollarının Dış Ticaretine Etkileri” üzerinde yapılmış olan araştırmada, Azerbaycan'ın uluslararası ilişkilerinde petrolün rolü, petrolün politik yönü, petrolün diğer hizmeti sanayi ve tarım sahalarına etkisi, ülkenin belli-başlı bölgelerine etkisi, eğitimin, sanat dallarının gelişmesi, petrolün transit taşımacılıkta komşu ülkelere getirdikleri incelenmiştir.

Birinci bölümde Azerbaycan'da Sovyetler Birliğinden sonra olan bağımsızlık döneminde ekonomik gelişmeler, ülkedeki ekonomik yapı ve bazı lokomotif sanayi sektörleri üzerinde kurulan çağdaş ekonomik politikalar incelenmiştir.

İkinci bölümde Azerbaycan'ın lokomotif sektörü olan Petrol Sektörünün ülke ekonomisine olan katkısı, Azerbaycan'ın petrol ve gaz sanayisine bakış, petrolün politik yönü, petrolün diğer hizmeti sanayi ve tarım sahalarına etkisi,

ülkenin belli-başlı bölgelerine etkisi, eğitimin, sanat dallarının gelişimi konuları ele alınmıştır.

Son bölümde Azerbaycan ve komşu ülkeler arasında olan büyük enerji projeleri, petrolün transit taşımacılıkta Azerbaycan'a ve komşu ülkelere getirdikleri, Türkiye Cumhuriyetiyle enerji ve siyasi alanda işbirliği, enerji projeleri sırasında çıkarılan zorluklar ve son durum incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: 1) Azerbaycan'ın Petrol Sektörü, 2) Petrol ve Gaz ticareti, 3) Azerbaycan Ekonomisi, 4) Transit Ticaret Yolları , 5) Petrol ve gaz boru hatları

ABSTRACT

Master Degree

**Petroleum Sector of Azerbaijan and the Effects of Commercial Transit Routes
on Foreign Trade**

Fariz ABASOV

Dokuz Eylul University

Institute of Social Sciences

Department of Management

International Business Administration Program

Today, the effect of the energy sources such as petroleum and natural gas that are limited in number is indispensable in all parts of our economies and our lives. Republic of Azerbaijan gained its liberty and has natural gas and petroleum sources that are also owned by limited number of countries.

The role of petroleum in international relations of Azerbaijan , political role of petroleum, the effect of the petroleum on other fields of service sectors and agriculture fields, its effect on major regions of the country, the development of the education and branches of the art, benefits of the petroleum in transit transportation for neighbor countries are examined in the study carried out on “Petroleum Sector of Azerbaijan and the Effects of Commercial Transit Routes on Foreign Trade”. Economical developments, economical structure in the country and economical policies established on some locomotive industrial sectors During Post Soviet liberty period in Azerbaijan are examined in the first section.

Subjects concerning the contribution of the petroleum sector, locomotive sector of Azerbaijan, to the economy of the country; view to petroleum and gas industry of Azerbaijan; political point of the petroleum; the effect of the petroleum on other service industry and agricultural fields, its effects on major

regions; the development of the education and art branches are discussed in the second section.

Grand energy projects that are performed between Azerbaijan and neighbor countries, benefits of the petroleum in transit transportation to Azerbaijan and neighbor countries, cooperation with the Republic of Turkey in energy and political domains, difficulties that are raised during energy projects and final situation are examined in final section.

Keywords: 1) Petroleum Sector of Azerbaijan Republic, 2) Petroleum and Gas Business, 3) Economy of Azerbaijan, 4) Commercial Transit Routes, 5) Petroleum and Gas pipelines

**AZERBAJCAN'IN PETROL SEKTÖRÜ VE TRANSİT TİCARET
YOLLARININ DIŞ TİCARETİNE EKİSİ**

YEMİN METNİ	ii
YÜKSEK LİSANS TEZ SINAV TUTANAĞI.....	iii
Y.Ö.K DÖKÜMANTASYON MERKEZİ TEZ VERİ FORMU.....	iv
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER.....	viii
TABLolar.....	xii
GRAFİKLER.....	xii
GİRİŞ	xiii

**BİRİNCİ BÖLÜM
AZERBAJCAN EKONOMİSİNE GENEL BAKIŞ**

1.1 Azerbaycan Ekonomisine Genel Bakış ve Bazı Gelişmeler	1
1.2 Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Makroekonomik Göstergeleri	6
1.2.1 Ekonomide Uygulanması Öngörülen Proje ve Programlar	8
1.3 Azerbaycan'da Dış Ticaret İlişkilerinin Yönetim Sistemi	10
1.4 Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Mikroekonomik Göstergeler.....	14
1.4.1 Nüfus	14
1.4.2 Gayri Safi Milli Hasıla	14
1.4.3 Özelleştirme	19
1.4.4 Özel Sektör	22
1.4.5 Devlet-Özel Sektör Mukayesesi.....	23
1.4.6 Enflasyon	24
1.4.7 İstihdam	26
1.4.8 Sanayi	29
1.4.9 Tarım	31
1.4.10 İnşaat Sektörü.....	34
1.4.11 Turizm	37
1.4.12 Bütçe.....	38

1.5 Azerbaycanın Dış Ticareti	40
1.5.1 İthalat	41
1.5.2 İhracat	42
1.5.3 Azerbaycan'ın Dış Borçları	44

İKİNCİ BÖLÜM

AZERBAYCAN CUMHURİYETİNİN PETROL SEKTÖRÜ

2.1 Dünya Petrol Ticareti.....	46
2.1.1 Petrol Ticaretinin Özellikleri	48
2.1.2 Dünya Petrol Üretim ve Tüketimi.....	48
2.1.3 Petrol Fiyatına Etken Eden Faktörler Ve Petrol Grupları.....	52
2.1.4 Dünya Petrol Rezervleri	54
2.2 Azerbaycan'da Petrol Sanayisi.....	58
2.3 Azerbaycan'ın Petrol Rezervleri	60
2.3.1 Azerbaycan'ın Petrol Sektörüne Yapılan Yabancı Yatırımlar.....	63
2.3.2 “Üretim Paylaşımı Antlaşması” Tipli Anlaşmalar Ve Sakıncaları	67
2.3.3 Azerbaycan'ın Petrol Yatırımlarında Özelleştirmenin Rolü	67
2.3.4 Azerbaycan'da Petrol Sanayisinin Altyapı Sorunları.....	67
2.4 Azerbaycan Cumhuriyetinin Devlet Petrol Fonu	68
2.4.1 ACDPF'nin Geleceğe Dönük Gelir Tahminleri.....	71
2.4.2 Parasal Harcamalar ve Petrol Fonu	72
2.4.3 Petrol Fonu ve İşletimi	73
2.4.4 Petrol Fonu'nda Yatırımlar.....	74
2.4.5 Petrol Fonun'da Raporlama ve Bağımsız Denetim.....	75
2.4.6 Petrol Fonu Ve Sorunlarına Bakış.....	76
2.4.8 Petrol Sektörünün Getirdiği Olumsuzluklar	79
2.5 Azerbaycan'ın Petrol-Doğal Gaz Kaynaklarının Verimli Bir Şekilde	
Kullanımı Sorunu.....	85
2.6 Petrol ve Sosyal Sorunlar.....	90
2.7 "Hollanda Hastalığı"	91
2.8 Rant savaşları.....	94
2.9 Sosyal Sermaye.....	95

2.9.1 Eğitim, Sağlık Tesisleri Ve İnsan Faktörü.....	96
--	----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AZERBAJYCAN'DA ULAŞTIRMA KORİDORLARI VE PETROL BORU HATLARI

3.1 Uluslararası Ulaştırma Koridoru Kavramı	98
3.1.1 Avrupa-Asya-Kafkaslar Ulaştırma Koridoru (TRACECA)	98
3.1.2 TRACECA ve Azerbaycan'a Getirdikleri	101
3.2 Enerji Kaynakları Hakimiyeti Mücadelesi	102
3.2.1 Hazar Denizinin Hukuki Statüsü.....	105
3.2.2 BTC Kapsamında Hazar Denizi'nin Potansiyel Gücünün Önemi	110
3.3 Petrol Boru Hatları Sorununa Bir Bakış.....	114
3.3.1 Boru Hattı Ulaşımı	117
3.4 BTC Enerji Projesine Giden Yol.....	120
3.4.1 BTC Projesinin Azerbaycan-Türkiye İlişkilerinde Önemi	125
3.4.2 Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattının Ekonomik ve Kültürel Boyutu	127
3.4.3 Bakü-Tiflis-Ceyhan'ın Ekonomik Üstünlüğü ve Karadeniz-Hazar Enerji İşbirliği.....	130
3.5 Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı	131
3.5.1 Proje'nin Finansmanı.....	135
3.5.2 Proje'nin Türkiye İçin Önemi	135
3.5.3 Sağlık ve Emniyet	139
3.5.4 BTC Boru Hattının Güvenliği ve Korunması	139
3.5.5 BTC Projesi Ve Çevre	140
3.5.6 Projede Geline Son Durum	142
3.5.7 Projenin İşletme Dönemi	143
3.5.8 BTC'ye Türkiye'den Destek.....	143
3.5.9 BTC'ye ABD'den Destek.....	144
3.6 Bakü-Supsa Petrol Boru Hattı.....	145
3.7 Nabucco Doğalgaz Boru Hattı Projesi.....	147
3.8 Azerbaycan-Türkiye (Şahdeniz) Doğalgaz Boru Hattı Projesi	149

3.8.1	Türkiye'nin Enerji Tüketimi ve "Şahdeniz" Doğalgaz Projesinin Rolü	152
3.8.2	Doğalgaz alanında Azerbaycan-Türkiye'ye İşbirliği	153
3.8.3	Şahdeniz Projesi'nin Türkiye'ye Getirdikleri	154
3.9	"Socar&Turcas Enerji A.Ş" ve Enerji Alanında İşbirliği	155
4.1	Azerbaycan Petrol Sektörü, Boru Hattı Ulaşımı, Ulaştırma Koridorları	
	SWOT Analizi.	157
	Sonuç ve Öneriler	161
	KAYNAKÇA.....	170
	EKLER.....	180
	Ek 1: Devlet Petrol Fon'larının İnternet Sitelerinin Karşılaştırılması	180
	Ek 2: BTC Projesi'nin Kronolojisi.....	182
	Ek 3: Petrol Anlaşmaları	188

TABLolar

Tablo 1: GSMH değişim oranı	15
Tablo 2: İstihdamın sektörel dağılımı (%).	27
Tablo 3: Tarım Ürünleri Üretimi (bin ton).....	34
Tablo 4: Yıllara göre turizm sektöründe ekonomik göstergeler.....	37
Tablo 5: Bütçe Gelir ve Giderleri (Milyar Manat)	38
Tablo 7: 2003 Yılında Azerbaycan'ın Ticaret Yaptığı Ülkeler (Bin ABD Doları).41	
Tablo 8: Dış Ticaretin Dağılımı (Bin ABD Doları).....	43
Tablo 9: Dış Borçlar.....	44
Tablo 10: Petrol Üreticisi Ülkeler (BinVaril/gün) En Çok Tüketen Ülkeler.....	49
Tablo 11: Bölgeler Ve Ülkeler İtibarıyla Petrol Tüketimi.....	50
Tablo 12: Azerbaycan'ın Petrol Sanayisinde Yabancı Sermaye Yatırımları ve Türkiye'nin Payı.....	60
Tablo 13: Hazar Petrolleri Üretim ve İhracat Projeksiyonu.....	112
Tablo 14: Dünya Ham Petrol ve Doğalgaz Talep Projeksiyonu	113
Tablo 15: Azerbaycan Petrol İhracatında Boru Hatları Verileri	126
Tablo 16: BTC PROJE KAPSAMI.	132
Tablo 17: BTC projesi'nde şirketlerin payı.....	134
Tablo 18: BOTAS'IN Doğalgaz Alım-Satım Anlaşmaları.....	153

GRAFİKLER

Grafik 1: GSMH(Milyon\$)	16
Grafik 2: Kişi Başına Düşen Gelir (milyon \$)	17
Grafik 3: Resmi İşsizlik Oranı.....	28
Grafik 4: GSMH'da Sanayi Sektörünün Yeri (%).....	30
Grafik 5: Dünya Petrol Rezervleri	55
Grafik 6: Bütçe ve Petrol Fonu'nun büyüme dinamiği.....	70

GİRİŞ

Coğrafi konumuna bağlı olarak Hazar denizi, özellikle onun batı kıyısında olan Bakü limanı vasıtasıyla, değişik taşıma araçlarının desteğiyle, taşıma mesafesini bir hayli kısaltarak Merkezi Asya'yla birleşmektedir. Avrupa sanayisinin petrole ve doğalgaza, TRASECA ülkelerinin ise Avrupa makine ve donanımlarına ihtiyacı var, ve bu ihtiyaç durmadan artmaktadır. Dünyanın en önemli petrol kaynaklarından olan Merkezi Asya kıtasının iç kısımlarında yerleşmesini taşımada bir hayli zorluklar çıkartmaktadır. Böyle bir durumda Orta Asya'nın ve Azerbaycan'ın ekonomik kalkınması için dünyaya yeni taşıma yollarının açılması, büyük önem taşımaktadır. Yeni taşıma yollarının belirlenmesinde İran, Rusya, ABD arasında uyuşmazlıklar görülüyor, bu uyuşmazlıklar da sorunun çözümü yolunda birtakım zorluklar açmaktadır.

Yerel ekonominin kalkınması için stratejik bir yeri olan Hazar havzası ülkelerinde Sovyetlerden kalma bir takım engeller söz konusudur. Bu devletler Sovyetler Birliği zamanında yalnız Rusya pazarlarına bağlanmış, onların dünyaya çıkışı engellenmiştir. Kendini Sovyetlerin varisi olarak bilen Rusya halen şimdi de TRASECA ülkelerinin Batıyla entegrasyonunu hoş karşılamamaktadır. Rusya, Hazar havzası ülkelerinin taşıma sisteminin gelişmesine, kara yollarının, boru hatlarının kendi arazisinden geçmesini istemektedir. Ama Avrupa ve Amerika Dünya pazarına petrol ve doğal gaz, oradan da bölge ülkelere sanayi malları taşınması için Rusya'dan geçmeyen ve TRASECA ülkelerini bir-biriyle bağlayan alternatif kara yollarının yapılmasını istemektedir. TRASECA ülkelerinden hammadde ve enerji taşınmasının güvenilirliğini artırmak amacıyla aranan yeni yollar sanki bazen eski çözümlerin tekrarlanmasına neden olmaktadır.

Azerbaycan petrolünün dünyaya çıkarılmasında en güvenli yol Bakü-Tiflis-Ceyhan hattıdır. Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattıyla petrolün Kuzey (Bakü-Novorossiysk) ve Batı (Bakü-Supsa) hatlarından farklı olarak Bosfor'dan değil, Akdeniz'de bulunan Ceyhan terminaline getirilmesi, Ceyhan'ın Avrupa'ya yakın olması, daha çok petrol ihracatı kapasitesine sahip olması bakımından daha avantajlı olmasıdır. Bununla da Azerbaycan'ın sunduğu ve Amerikanın da desteklediği

"TransHazar" projesiyle, Türkmenistan'la Azerbaycan arasında Hazar denizinin altıyla Bakü-Ceyhan'a paralellik gösteren Avrupa doğal Gaz hattının işe başlamasıyla yılda bir milyar metreküp Türkmen gazının Avrupa pazarlarına nakle edilmesi de gündemdedir. Bu transit bir ülke olan Azerbaycan'a gelen on milyonlarla dolar demektir. Azerbaycan'da gaz hasılasının artmasıyla Bakü-Tiflis-Erzurum gaz kemeri (anlaşma 2002 senesinde Tiflis'te imzalandı) Azerbaycan'ın doğal gazının Türkiye'ye ihracı (yılda 6-7 milyar) "TransHazar" Projesinin önemini artırmış olmaktadır. Bu yollar Batıyla Doğu arasında ekonomik ilişkilerin iyileşmesine yardımcı olmakla beraber TACİS programıyla TRASECA ülkelerinin gelişmesinde önemli bir faktör olacaktır.

Azerbaycan'ın ekonomik siyasetinin en önemli istikameti olan yeni petrol ihracatı projelerini bir kaç yönden değerlendirebiliriz;

1. Dünyadaki enerji durumu,
2. Azerbaycan'ın dış ticaretinde petrol faktörü,
3. Ülkenin transit ülke gibi potansiyeli,
4. Petrolün nakli, satışı ve tüketimi,
5. Petrolün sosyal sonuçları,
6. Petrol ihracatı ve Azerbaycan-Türkiye ilişkileri.

Yukarıda söylenenlerin hepsinin amacı: Azerbaycan'ın transit siyasetinde petrolün rolünün belirlenmesidir. Bu amaca ulaşmak için kısaca söyleyecek olursak aşağıdakileri yapmak gerekmektedir:

- Sorunumuzla bağlı olan literatürü araştırmak,
- İstatistikleri, petrol şirketlerinin açıklamalarını, sosyolojik araştırmaları dikkate almak,

· Azerbaycan'ın iç ve dış siyasette izlediği politikaları, komşu devletlerin siyasetlerini izlemek,

· Nakliye-transit potansiyelini anlamak için özel metotlar kullanmak gerekmektedir.

Problemimizin güncelliğini gösteren en önemli etken onun son 20-30 yılda yoğun şekilde ele alınmasıdır.

Tezimizi önemli yapan başlıca olarak şunlardır: Azerbaycan'ın uluslararası ilişkilerinde petrolün rolü, petrolün politik yönü, petrolün diğer hizmeti sanayi ve tarım sahalarına etkisi, ülkenin belli-başlı bölgelerine etkisi, eğitimin, sanat dallarının gelişmesi, petrolün transit taşımacılıkta komşu ülkelere getirdikleri vs.

“Azerbaycan'ın Petrol Sektörü ve Transit Ticaret Yollarının Dış Ticarete Etkisi” üzerinde yapılmış olan araştırmada, birinci bölümde Azerbaycan'da Sovyetler Birliğinden sonra olan bağımsızlık döneminde ekonomik gelişmeler, ülkedeki ekonomik yapı ve bazı lokomotif sanayi sektörleri üzerinde kurulan çağdaş ekonomik politikalar incelenmiştir.

İkinci bölümde Azerbaycan'ın lokomotif sektörü olan Petrol Sektörünün ülke ekonomisine olan katkısı, Azerbaycan'ın petrol ve gaz sanayisine bakış, petrolün politik yönü, petrolün diğer hizmeti sanayi ve tarım sahalarına etkisi, ülkenin belli-başlı bölgelerine etkisi, eğitimin, sanat dallarının gelişimi konuları ele alınmıştır.

Son bölümde Azerbaycan ve komşu ülkeler arasında olan büyük enerji projeleri, petrolün transit taşımacılıkta komşu ülkelere getirdikleri, Türkiye Cumhuriyetiyle İşbirliği, enerji projeleri sırasında çıkarılan zorluklar ve son durum incelenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

AZERBAYCAN EKONOMİSİNE GENEL BAKIŞ

1.1 Azerbaycan Ekonomisine Genel Bakış ve Bazı Gelişmeler

Azerbaycan, 1991 yılında bağımsızlığını kazandıktan sonra, emsali görülmemiş siyasi, askeri, sosyal ve ekonomik problemlerle karşı karşıya gelmiştir. SSCB döneminde sistemli olarak Cumhuriyetler arasında bağımlılığı bir anlamda zorunlu kılan ekonomik yapının ani çöküşü, pazar ekonomisine geçişte; ekonomik, siyasi, hukuki bir alt yapının olmaması, teknolojinin eski olması, serbest piyasa modelinin bilinmemesi, Ermenilerin işgalci tutumu sonucu topraklarının %20'sinin kaybedilmesi, 1.2 milyon kişinin kendi ülkesinde mülteci durumuna düşmesi ve benzeri nedenlerle üretim durma noktasına gelmiş, sonuç olarak da ekonomi üzerinde insiyatif tamamen kaybedilmiştir.

Ülkede siyasi istikrarın sağlanması ve Ermenilerle geçici ateşkese varılmasından sonra dikkatler ekonomi üzerinde yoğunlaşmaya başlamıştır. İşte bunun sonucu olarak 20 Eylül 1994 tarihinde “Asrın Anlaşması” olarak adlandırılan Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi ile dünyanın önde gelen petrol şirketleri arasında “Hazar Denizinin Azerbaycan’a ait Bölümünde Azeri, Çırağ, Güneşli Yataklarının Birlikte İşlenmesi ve Paylaşılması Hakkında” ilk Anlaşma imzalanmıştır.

Alınan önlemler neticesinde, GSYİH'nın reel seviyesi 1996 yılında, 1988 yılından buyana ilk defa (%1.3) artmıştır. 1996-2003 yılları arasında GSYİH'deki artış %67.6 (yıllık ortalama %8.5) olmuştur.

Azerbaycan ekonomisinde 1996 yılından itibaren başlayan büyüme 2003 yılında da sürmüştür. GSYİH bu dönemde %11.2 artarak 35.053,4 milyar Manat'a (7.1 milyar \$'a) yükselmiştir. GSYİH'da sanayinin payı %37.8, tarımın %13.1, diğer sahaların payı ise %49,1 olmuştur. Kişi başına düşen milli hasıla 123.4 \$ artarak, 879.7 \$'a ulaşmış, GSYİH'da özel sektörün payı %73.3'e (bu oran sanayide %53.4, tarımda ise %99.7 dir.) yükselmiştir. Yine bu dönemde bir işçinin ortalama aylık ücreti %21.4 artarak 78,01 \$'a yükselmiş, yıllık enflasyon oranı ise

%3.6 olmuştur. Enflasyon, 2003 yılında özellikle gıda ürünlerinde kendini göstermiştir. Gıda ürünlerinin fiyatları % 3.3, gıda ürünleri dışında ise artış % 1.0 olmuştur. 2003 yılında Devlet bütçesinin gelirleri 6.131,9 milyar Manat (1.248,7 milyon \$), giderleri ise 6.173,0 milyar Manat (1.257,0 milyon \$) olmuştur.

2003 yılı itibariyle ülke ekonomisine 3.339,1 milyar manat (680,0 milyon \$) kredi koyulmuştur. Kısa vadeli kredilerin miktarı %72.6, uzun müddetli kredilerin miktarı %27.4'dir. Bunlardan ödeme süresi geçen kredilerin miktarı ise %17.8'dir. Kredilerin; % 43.6'sı devletin, % 45.6'sı özel sektörün, %10.8'i banka dışı kredi teşkilatlarının payına düşmektedir. 2003 yılında ülkenin ekonomik ve sosyal sahalarının kalkınması için toplam 19.5 trilyon Manat (3.9 milyar \$) yatırım yapılmıştır. Bunun % 80.5'i yabancı sermayenin payına düşmektedir.

2003 yılı sonu itibariyle dış borçların toplamı 1.575 milyar \$ düzeyindedir. Bu da GSYİH'nın %22.2'ne tekabül etmektedir. 2003 yılında, halkın bankalardaki tasarruflarının miktarı 244.359 bin \$ olmuş ve bu rakam 2002 yılına göre %57.9 artmıştır. Tasarrufların 223,996 bin \$'ı Manatla, 18.123 bin \$'ı ise yabancı para olarak yatırılmıştır. Ülkede petrol sektörünün tamamı bir devlet şirketi olan SOCAR tarafından kontrol edilmektedir. 2003 yılı itibariyle dünyanın 15 ülkesinden 33 petrol firması arasında 21 petrol anlaşması imzalanmış olup, bu projelerin hayata geçirilmesi tahminen 63 milyar \$'a mal olacaktır.¹

Haydar Aliyev'in iktidara gelmesinden sonra başlatılan ekonomik reformlarla 1995 yılından sonra önceki ekonomik bunalımın önüne geçilmiş, ekonomik ve sosyal güvenlik devlet kontrolüne alınmıştır. Uluslararası sahnede Azerbaycan gittikçe artan bir öneme sahip olmuş ve ekonominin dinamik bir gelişimi sağlanmıştır. Azerbaycan ekonomisinde doksanlı yılların öncesinde büyük bir ekonomik bunalım vardır. 1995 yılında ülkenin GSYİH 1991 yılının % 41.8'den fazla değildi. Ülkede başarıyla uygulanan reformlarla 1996-2004 yıllarında GSYİH 3 kere artmıştır. Ekonomik Kalkınma Bakanlığının verilerine göre 2005 yılında GSYİH 1990 yılında olan oranla

---

¹ Çingiz ABASOV, "Azerbaycan'ın Dünya İktisadiyatına İntegrasiya Yolları", Bakü:Elm,2005, s. 12.

aynı, yani 20 milyar dolar civarında oldu, 2006 senesinde ise bu rakamın %16 daha fazla olacağı tahmin edilmektedir.²

Ekonomik kalkınmanın en önemli faktörlerinden olan yabancı sermaye yatırımında bir hayli başarılar sağlanmıştır. Bağımsızlık döneminde ülke ekonomisine 22.5 milyar dolar sermaye yatırılmıştır. Ekonominin çeşitli sahalarına yönelik yatırımların dağılımı şöyledir: %80 (17.3 milyar dolar) petrole, %20 (3.5 milyar dolar) ise diğer sahalara yatırım yapılmıştır. Azerbaycan şu an yabancı yatırımlarda kişi başına düşen gelir hacmine göre Bağımsız Devletler Topluluğunda ve Doğu Avrupa ülkelerinde öncülledir. Son 7 senede dış ticaret hacmi 3.3 kere, ülke içi ticaret hacmi ise 1.8 kere artmıştır. Petrol sahasına yapılan yatırımların tümü ise 60 milyar dolar civarındadır.

Azerbaycan'da gelişmeler aşağıdaki gibidir;

a) Azerbaycan'da Doksanlı Yıllarda Yapılan Başlıca Vergi Reformları.

Azerbaycan'da yapılan son reformlar devlet bütçesini de etkilemiştir. 1995 yılından sonra reformlar başlıca olarak ekonomik kalkınmanın hızlanmasına, insanların ekonomik durumunun iyileşmesine yönelmiştir. Hükümet tarafından yeni Vergi Mecellesinin yürürlüğe girmesi, vergilerin azaltılmasıyla daha fazla vergi toplamaya gidilmiştir. Bu bakımdan aşağıdakiler önemlidir:³

- 1 Ocak 2001'den sonra "Azerbaycan Vergi Mecellesi"nin yürürlüğe girmesi
- Vergiye tabi tutulanların kaydının teknilleştirilmesi, vergi toplamında disiplinin sağlanması, 1997'den sonra vergi sicil numarasının verilmesi.
- Müessese ve KOBİ'lerin gelir vergisinin de eski tip vergilendirmeden çağdaş vergiye geçilmesi, vergi faizinin % 35'den % 24'e indirilmesi, Devlet Yol Fonuna verilen vergilerin iptali, tüzel kişiler için gelir vergisinin % 55'den % 35'e

---

² Azerbaycan'ın İstatistik Göstergeleri 2005, *Halk Gazetesi*, Bakü, 7.02.2006, s. 18.

³ Çingiz ABASOV, "Azerbaycan'ın Dünya İktisadiyatına İntegrasiya Yolları", Bakü:Elm,2005,s 43.

indirilmesi (Önce gelirleri 60.000 manat'tan fazla olanlar bu vergiye tabi tutulurken, şimdi ise rakam 150.000'e çıkmıştır).

- Sosyal sigorta vergisinin % 22'ye indirilmesi,
- Vergi kuruluşları tarafından cezaların 2.5-7.5 kere, emekli maaşının 2 kere çoğaltılması,
- Vergi Mecellesi Kanununun yürürlüğe girmesiyle toplam vergi sayısının 15'den 12'ye düşürülmesi,
- 2001'den sonra sadeleştirilmiş vergi sisteminin uygulanması.

Tarımla uğraşan müteşebbislerin 2001'den sonra (2009'a kadar) toprak vergisinden başka diğer vergilerden muaf tutulması.⁴

b) Azerbaycan'da Bütçe Sisteminin Düzenlenmesi.

1997'den sonra devlet bütçesinin idaresinde hazinedarlık sistemine geçildi, bununla bütçenin kendi fonksiyonlarının yerine getirilmesi , kontrol altına alınması sağlanmıştır. Devletin mali kaynaklarının daha itinalı kullanılması amacıyla, devlet satın almaları uygulanmıştır. Bunun için hukuki kaynak yapılmış, "Tender" (İhale), "Devlet Satın Almaları" kanunları yürürlüğe girmiştir. "Bütçe sistemi" kanunu ise Milli Mecliste kabul edilmiştir. Ocak 2003'den sonra bu kanun yürürlüğe girmiştir. Bu kanunla bütçe sisteminin yasal yönlerle düzenlenmesine gidilmiştir.⁵

c) Azerbaycan'da Buhran Döneminde Bankacılık Sektörü ve Gelişimi.

Bağımsızlık elde edildikten sonra yeni parasal-kredi siyaseti hayata geçirilene kadar faiz oranlarının parasal siyasette ve maliye kaynaklarının bölünmesinde önemli etkisi olmamıştır. Sözü edilen devirde enflasyon oranı % 1880 olduğu halde faiz oranları % 50-100 civarındaydı. Bu da kredilere olan talebi artırmıştır. Üretimin büyük ölçüde artması ve piyasadaki para miktarının fazlaşması enflasyonu artırmıştır

⁴ Azerbaycan'ın İstatistik Göstergeleri 2005, *Halk Gazetesi*, Bakü, 7.02.2006, s. 19.

⁵ ALİYEV Ali., *Azerbaycan Cumhuriyetinin Yabancı Ülkelerle Olan Ekonomik İlişkilerin İstatistik Yorumu*, Maarif, Bakü, 2004 s. 18.

Görülen sorunları çözmek amacıyla, bankacılık sektöründe radikal reformlar yapılmış, bununla da enflasyon durdurulmuştur, yerli paranın-(manatın) paritesi sabit konuma getirilmiş, özel bankaların faaliyeti için gerekli özen gösterilmiştir. Banka reformlarının amacı banka sisteminin geliştirilmesi ve yeniden yapılandırılması olmuştur. Devlet bankalarının yeniden yapılandırma sürecinde “Sanayi-Yatırım” Bankası ve hisse senetlerinin tümü devlet elinde olan “Kapital Bankası” yapmıştır. Uluslararası Ekonomik kuruluşlarla yapılan görüşmeler sonucunda “Beynelhalk” ve “Kapital Bankası” özelleştirilmiştir. 1 Ocak 2005’den sonra Banka açmak için gerekli birikim yeni açılan bankalar için 5 milyon, halihazırda iş yapan bankalar için ise 3.5 milyon dolar olarak belirlenmiştir. Günümüzde Azerbaycan’da 119 kredi teşkilatı, 47 banka vardır. Bankaların yaklaşık 15’i yabancı bankadır. Azerbaycan’daki bankaların nizamname fonunun toplamı 2005 senesinde 1088.8 milyar manat idi. Bunun 140.0 milyarı devlet, 948.8 milyar manatı ise özel bankalara aittir. Ekonomi için sağlanmış kredinin 536.6 milyarı halktan sağlanmış, emanet ve depozitlerin toplamı ise 4994.4 milyar manattır.⁶

Uygulanan reformlarla banka sisteminde kaliteli hizmet vermeye başlanmış, halkta kalan para banka yoluyla piyasaya sürülmüştür. Azerbaycan’ın döviz birikimi 115 defa artmış, 1995 yılında olan 16 milyar dolardan 2005 yılında 184.5 milyar dolara çıkmıştır. Banka sisteminde yürütülen tedbirlerle uluslararası standartlara ulaşılmıştır.

d) Sigorta Sisteminde Olan Değişimler.

Sigorta sisteminde de dikkati çeken reformlar yapılmıştır. Azerbaycan’da milli sigortanın altyapısı hazırlanmış, 5 Ocak 1993 yılında "Sigortalar Kanunu" kabul edilmiştir. Bu kanunla sigorta sisteminde hukuki bir temel oluşturulmuştur. Bu tedbirler sonucunda vatandaşta sigorta hizmetlerine talep sürekli artış göstermektedir. Bu güne kadar sigortalılarla ilgili 40’den fazla kararname imzalanmıştır.⁷

⁶ Azerbaycan İstatistik Göstergeleri 2005, *Halk Gazetesi*, Bakü, 7.02.2006, s. 20.

⁷ SAMEDOV B.İ, Azerbaycan Cumhuriyetinin Dış Ticaret İlişkilerinin Çağdaş Durumda İstatistik Koordinasyonu. *İktisadi İnkişaf*, Bakü, 2005, s 9.

1.2 Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Makroekonomik Göstergeleri

Petrol sahası Azerbaycan'ın en önemli kaynağıdır. 2003 yılında petrol hasılasının yüzde 41.9'u Azerbaycan'ın SOCAR (Uluslararası Petrol İşlemleri) şirketine aittir. 2004'te bu pay % 0.4 artmıştır. Petrol hasılası ise 2003 yılında 116 bin ton artarak 15.5 milyon tona ulaşmıştır. Yılın sonuçlarına göre maden sanayisi alanında özel sektörün payı % 63'e ulaşmıştır. 2004 senesinin sonuçlarına göre ticaret hacmi 7.1 milyar dolar, ithalat ise 3.5 milyar dolar idi. Bu müddetçe 100 milyar dolarlık ticaret saldosu oluşmuştur.⁸

Ekonominin üretim ve hizmet sektöründe görülen gelişim Azerbaycan vatandaşının hayat seviyesine de etkisini göstermiştir. İnsanların para gelirlerinde, özellikle maaşlarda artış 2004 senesinde de devam etmiştir. Vatandaşın nominal gelirleri %20.7 artarak 30.1 trilyon manat'a ulaşmış, harcamalar ise % 21.1 artarak 29.7 trilyon manat olmuştur. Asgari ücretler 2003'e oranla % 24.9 artmış, 483.4 milyar manata ulaşmıştır. (KAMU sektöründe 216.7 bin manat ve özel sektörde 894.85 bin manat olmuştur.⁹

Azerbaycan Cumhuriyetinde dayanıklı makroekonomik sabitlik, pazar piyasasına uygun olarak sistemli bir şekilde uygulanan ekonomik reformlar, vergi sisteminde yapılan önemli değişiklikler 2004 senesinde devlet bütçesinin gelir tahminlerini olumlu sonuca bağlıyor. 2004 yılında tahsillerin payı 1302.0 milyar manattan daha fazla olmuştur.

Azerbaycan Cumhurbaşkanı'nın 25 mart 2002 yılında imzaladığı "Enerji ve Su Sektöründe Mali Disiplinin Korunması" fermanı ile "Enerji Sektöründe Mali Disiplinin Korunması Programı" ve "Su Sektöründe Mali Disiplinin Korunması Programı" onaylanmıştır. Bu programların hayata geçirilmesi için gerekli işlemler gerçekleştirilmiştir. Enerji faturalarının ödenmesi yolundaki gelişmeler de gözden kaçmamaktadır. 2002'de Bakü Elektrik Şebekesini kiraya alan "Barmek-Azerbaycan Elektrik Şebekesi"nin faaliyete başlamasıyla bu mümkün olmuştur.

⁸ Azerbaycan İstatistik Göstergeleri 2005, *Halk Gazetesi*, Bakü, 7.02.2006, s. 18.

⁹ Дюмулен И.И. Всемирная торговая организация. М., "Экономика", 2004. с. 88.

(DYUMULEN İ.İ, "DÜNYA TİCARET ÖRGÜTÜ", Moskova, *Ekonomi*, 2004, s. 88.)

Sanayi’de özel sektörün payının artması da ortadadır, 2004 senesinde bu oran % 66.8 civarında olmuştur. Azerbaycan ekonomisinde tarım reformlarının yürütülmesi, tarımda yeni yapılandırmanı etkilemiştir. Mal üretiminin artması ve küçük tarım tesisatlarının artmış olması tarım sektörünün gelişmesine zemin hazırlamıştır. 2004 yılında tarımda artış 4.8 trilyon manattan fazla olmuş, ortalama % 4.6 artmıştır.

2005 yılında tüm taşıma araçlarıyla yaklaşık 137.6 milyon yük taşınmıştır, bununla da % 6.9 artış göstermiştir. Tüm taşıma çeşitlerinde yolcu devriyesi 15.8 milyar km, artım süresi %9.7 olmuştur. Ekonominin gelişmesinde müteşebbisliğin rolü inkar edilemez. Bunun için 2004 yılında müteşebbisliğin gelişmesi için gerekli tedbirler görülmüştür.

Müteşebbisliğe (özel sektör) devlet tarafından destek verilmesi için 2003-2005 bütçe kanununda 250 milyar manat’lık kredi açılması karar alınmıştır. Bu amaçla Bütçeden 101.1 milyar manat tahsil edilmiş, Müteşebbisliğe Teşvik Fonu için ise 92.1 milyar manat alınmıştır. Ekonomik kalkınma bakanlığının ve Merkezi Banka elemanlarının temsil edildiği bir heyet 52 ilçeden 1338 müteşebbisin projelerine mali yardım yapmıştır. Kredi almış müteşebbislerin projelerinde 1400 kişi çalışmaktadır.¹⁰

Ekonomik Kalkınma Bakanlığı tarafından "Devlet Yatırımı"nda aşağıdakiler uygun görülmüştür:

- Ülke ekonomisine yatırımların teşviki,
- Onların tüm ekonomik sahalar üzere eşit şekilde dağılımının gözetlenmesi,
- Ekonomik gelişmenin sağlam temeller üzere atılması,
- Ülkenin sosyo-ekonomik durumunun iyileştirilmesi,
- Yeni iş yerlerinin açılması,
- Vatandaşın sosyal durumunun iyileştirilmesi. 2003-2005 senelerinde DYP’a alınmış projelere kredi verilmesi için 100’den fazla teşkilattan teklifler alınmış ve değerlendirilmiştir. Kredi verilmesi kararlaştırılan 76 projenin mali yatırımında dış ve iç kaynaklara dayanılmıştır. Projeler sosyal sahalar, enerji, altyapı, petrol-doğal

---

¹⁰ “Petrol Ticaretinin Organizasyonu ve İktisadi Özellikleri”, *İktisadiyat ve Audit*, Bakü, 2005 s.7.

gaz, çevre korunması, küçük ve orta müteşebbisliye (KOBİLERE) destekle bağlı projelerdir.

Uluslararası Ekonomik Örgütler; İMF, Dünya bankası, İslam Bankası, Karadeniz ekonomik İşbirliği, Uluslararası Ticaret Örgütü ve diğer kurumlarla işbirliği yapılmaktadır.

1.2.1 Ekonomide Uygulanması Öngörülen Proje ve Programlar

Devletin ekonomik siyasetinde esas alınan prensiplerle çözümü beklenen problemleri çözmek için de gerekli tedbirler görülmektedir. Hükümetin halkın sosyal vaziyetinin iyileştirilmesi yönünde yaptığı siyasette ekonominin gelişmesi, fakirliğin azaltılması istikametleri daha kabarık şekilde sezilmektedir. "Genel bütçe yasasına" göre her sene hazırlanan bütçe programında orta vadeli makroekonomik tahminler dikkate alınmalıdır. Bunun için aşağıdakilere dikkat edilmelidir:

- Petrol Dışı sektörlerinin payının artırılması, yüksek verim elde edilmesi, ve beraberinde ülke ekonomisinin rekabet gücünün yükseltilmesi,
- Gelir dağılımının düzenlenmesi, işsizliğin azaltılması, maaşlarla emek verimliliği arasında dengenin sağlanması, gelirlerin yükseltilmesi, böylece iç tüketime altyapı oluşturulması,
- Yabancı yatırımın yanı sıra ekonomide vatandaşların gelirlerinin yükseltilmesi, iç yatırımlara teşviklerin artırılması,
- Devletin bütçe harcamalarının dikkatli bir şekilde yapılması, bütçenin sosyal yönü değişmeden yatırımların çoğaltılması,
- Merkez Bankası ve hükümetin işbirliği ile yatırımları garanti altına almak için enflasyon oranının küçük olmasına dikkat gösterilmesi, uzun ve orta vadeli kredilerin hacminin büyütülmesi, para kitlesinin talep ve arzı arasında dengenin sağlanması.

1995 yılından sonra yapılan reformların sonuçlarıyla son senelerde kazanılan yüksek ekonomik sonuçlar orta vadeli pozitif ve büyük hızlı artışları beraberinde getirmiştir.

Tahminlere göre, ülkede 2005-2008 senelerinde Gayri Safi Yurt İçi Hasıla artışı yıllar üzere % 18.6, 21.9, 25.5, 21.1 olacağı gözlenmiştir.¹¹ Orta vadeli tahminlerde yurt içi hasılanın terkinde bazı değışiklikler olacaktır. Sanayinin buradaki payı 2005 yılındaki % 40.9'dan 2006 yılında % 45.2'ye ulaşacaktır. Bu yükseliş "Azeri-Çırak-Güneşli" petrol yataklarının ilk iki kısmının üretime açılması, BTC'nin inşası, Bakü-Tiflis-Erzurum-Ceyhan petrol hattının belirlenen süre içinde hizmete açılacağı içindir. Yakın dört senede tüm mali kaynaklar üzere ülke ekonomisine 19 milyar dolarlık yatırım yapılması beklenmektedir. Araştırmacıların da çoğunlukla söylediği gibi geçmiş Sovyetler Birliyi ülkelerinde olduğu gibi Azerbaycan'da da bağımsızlığın ilk yıllarında üretim hacmi azalmıştır. Haydar Aliyev'in cumhurbaşkanı olduktan sonra yeni ekonomik siyaseti yürütmeye başladı.

Bu reformlarla ekonomide gerilemenin önü alınmış, 1996 yılından sonra ise kalkınma görülmeye başlanmıştır.¹²

Yeni cumhurbaşkanı tarafından yürütölen siyaset dış ekonomik ilişkilerin iyileştirilmesini amaçlamaktaydı. Ülkenin dış ticaret sahasında 20 Eylül 1994 tarihinde imzalanan "Yüzyılın Kontratı"ndan sonra ülkeye yapılan yatırımların sayısı artışa geçmiştir. Ülkenin dış ekonomik ilişkilerinin geliştirilmesi, bu sahada hayata geçirilecek büyük reformları gerektiriyordu. Bunun için dış ekonomik ilişkilerin liberalleşmesi için önemli adımlar atılmış, Dünya Ticaret Örgütüne üye olmak için gerekli siyaset izlenmeye başlanmıştır.

Azerbaycan'ın dış ticaret ilişkilerinin uyumlu olması gerekmektedir. Sovyetler Birliğinin son senelerinde dış ticaret ilişkilerinde liberal istekler görülmeye başlanmış, bu bağımsızlık döneminden sonra da devam etmiştir. Ekonomik sistemin entegrasyonu yönünde tediye bilançosunun değerlendirilmesi bir de bunu göstermektedir; bu ilişkiler dinamik bir şekilde gelişmekte, ama ithalat-ihracat işlemlerinden sonra onların arasında hammadde-yakıt ihracatı artmıştır. Tediye

---

¹¹ SAMEDOV B.İ., "Azerbaycan Cumhuriyetinin Dış Ticaret İlişkilerinin Çağdaş Durumda İstatistik Koordinasyonu", *İktisadi İnkışaf*, Bakü, 2005, s 23.

¹² BARHURADOV Mansur, *Globalleşme şeraitinde Azerbaycan Respublikasının harici siyasi alakaların formalaşması hususiyetleri ve problemleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, BDU, Bakü, 2003, s 14.

bilançosunun bu günkü durumu ekonomisinin durumunu yansıtmaktadır. Son yılın rakamları, yatırımların hareketi gösteriyor ki, yabancı yatırım artsa bile yabancı yatırımcılar için risk sorunu hala gündemdedir.

1.3 Azerbaycan'da Dış Ticaret İlişkilerinin Yönetim Sistemi

Azerbaycan'ın dış ekonomik ilişkilerinin organizasyon ve yönetim sistemini oluşturan ve etkili olan ulusal ve uluslar arası kurum ve kuruluşlar aşağıdaki gibidir;

Uluslararası ekonomik kuruluşlar ile ilişkileri düzenleyen devlet kurumları :

1. Cumhurbaşkanı, ve Cumhurbaşkanı Sarayının Dış Ekonomik İlişkileri Şubeleri.
2. Başbakanlık
3. Milli Meclis
4. Ekonomik Kalkınma Bakanlığı
5. Devlet Gümrük Komitesi
6. Merkez Bankası
7. İthalat-İhracat Bankaları
8. Devlet İstatistik Kurumu
9. Dış İlişkiler Bakanlığı
10. Maliye Bakanlığı

İlmi merkezler, İlmi Araştırma Enstitüleri, Ekonomik Reformlar Merkezi; Uluslararası Ekonomik Kürsü ve Laboratuvarlar. Görüldüğü gibi, ülkenin ekonomik araştırmalarını yönlendirilmesi için bir çok kuruluş mevcuttur.¹³

Dünya ekonomisine yön veren uluslararası örgütler:

1. BMT (uluslararası ekonomik ilişkilerle uğraşan alt kurumları)
2. Dünya Bankası
3. Uluslararası Para Fonu (İMF)
4. Dünya Ticaret Örgütü
5. Uluslararası Gümrük Teşkilatı

6. Bağımsız Devletler Birliğinin Azerbaycan'ın üye olduğu diğer yerel kuruluşlarla ilişkilerini düzenleyen alt kurumları. Azerbaycan'ın dış ülkelerle ilişkilerinin organize edilmesi ve yönetiminin araştırılmasıyla aşağıdaki sonuçlar alınmıştır;

a. Tüm ülkelerin dış ekonomik ilişkilerinde birtakım farklılıklara bakmaksızın hepsi nerdeyse aynı prensiplerle çalışıyorlar.

b. Azerbaycan'ın dış ekonomik ilişkileri de diğer ülkelerde olduğu gibi dört bölümden oluşuyor:

- 1. Program amaçlı formalar,**
- 2. Teşkilatı-hukuksal formalar,**
- 3. Müdahalelerin piyasa formaları,**
- 4. Hukuksal garanti.**

---

¹³ BARHURADOV Mansur, *Globalleşme şeraitinde Azerbaycan Respublikasının harici siyasi alakaların formalaşması hususiyetleri ve problemleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, BDU, Bakü, 2003, s 15.

Ülkede dış ekonomik faaliyetin örgüt ve yönetim sisteminin gelişmesi iki döneme ayrılabilir. İlk döneme seksenlerin ortalarından 1991 yılının sonuna kadar olan zaman dilimine aittir. Bu dönemde yapılan reformlar başarısız olmuştur. Sonraki dönemse bağımsızlığın kazanılmasından sonra başlanmıştır, bu dönemde Haydar Aliyev'in dış ekonomik ilişkilerde büyük bir başarıya imza atmasına denk geliyor.

Azerbaycan'da dış ekonomik ilişkilerinin yapılanmasının mekanizması gelişmiş ülkelerin mekanizmanın aynısıdır, ama faydalılık bakımından sözü geçen ülkelerin gerisindedir.

Azerbaycan'ın dış ekonomik ilişkilerinin mekanizmalarının geliştirilmesi sürecinde ilmi merkezlerin bu sahada varolan kaynakların potansiyelinden yararlanılması en önemli faktördür. Araştırmalara göre 1985 senesinden sonra tüm kaynaklardan yatırımların GSYİH'da payı % 40 olurken, 1992 yılında bu rakam % 17, 1994 yılında ise % 4 olmuştur. Gelişmiş piyasa ekonomisi ülkelerine bakıldığında ise bu oranın % 20 ile % 40 arasında olduğu söylenebilir. Azerbaycan'da tüketim ve yatırımın artması göz önüne alındığında ülkede bu rakamın % 40 ile 50 arasında olacağını tahmin etmek mümkündür. Ayrıca 1994'de ülke ekonomisine 158 milyar dolarlık yabancı yatırım yapıldığını da göz önünde bulundurmak gerekmektedir.¹⁴

1994-95 senesinden sonra ekonomimize dış yatırımda büyük gelişmeler kat edilmiştir. Bunun ilk nedeni ise Haydar Aliyev'in izlediği ekonomik politikadır. 1995'den bu yana dış yatırım hızla devam etmektedir.

1995 senesinde Azerbaycan ekonomisine yapılan yatırım 588 milyon dolar iken, 2000'de bu rakam 9214 milyon dolara ulaşmıştır. Bu dönem içinde yabancı yatırım 419 milyon dolardan 6952 milyon dolara kadar artmıştır. Direkt yapılan yatırımlar 4178 milyon dolar, kredilerse 1253 milyon dolar olmuştur. 2002 senesinin verilerine göre bu rakam 10 milyar doları geçmiştir. Bu rakamlardan da görüldüğü

---

¹⁴ MURADVERDİEV A. "Azerbaycan Petrolü ve Kapital", *İzvestiya*, Moskova, 2001, s. 5.

gibi yatırımlar hızla artmakta, ve yakın dönemlerde ülke ekonomisinin gelişmesini sağlayan faktörlerden biri olması beklenmektedir.

Genellikle, Azerbaycan'ın dış ilişkilerinin gelişim yönünü araştıranlar aşağıdaki sonuçlara ulaşmaktadırlar;

1990 yıllarının ortalarına kadar dışarıdan gelen para kitlesi Azerbaycan'ın gereksinimin çok altındaydı, bunun da büyük kısmı %70-80'i kredilerden ibaret idi.

1990 yıllarından sonra ülkeye yapılan yatırımın hacminde büyük değişiklikler görülmüştür. Yabancı yatırımda direk yatırımların payı büyümüş, uluslararası kredilerin payı azalmıştır. Yatırımların büyük kısmı petrol sahasına yönelmiştir. Ama son yıllarda petrolün dışında kalan diğer alanlara yapılan yatırımlar da artış göstermektedir. Serbest ticaret bölgelerinin oluşturulması kısa sürede milli ekonomi için fayda getirebilir. Bunun için dış ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi de gereklidir. Azerbaycan'ın dış ekonomik ilişkilerinin önemli istikametlerinden biri de yerel ve alt yerel ekonomik entegrasyon gruplarına katılmasıdır. Karışık müesseselerin kurulması ülkemizin gelişmesine yardımcı olacaktır. Bu ekonomik gelişmeyi hızlandıracaktır.¹⁵

Ülkenin uluslararası ilişkilerinin fayda ve önemi araştırıldığında, onun ülke ekonomisinin gelişiminde rolü ortaya çıkacaktır. Uluslararası ticaret ilişkilerinin genişletilmesinin ülke ekonomisine fayda bakımından etkisini araştırmak amacıyla en önemli sorunlardan biri de üretim sorunları ve ekonomik faydaların etkileşimine metodolojik yaklaşımın açıklamasından ibarettir.

Azerbaycan'ın milli-ekonomik isteklerinin gerçekleştirilmesi için ülkenin uluslararası ekonomik işbirliğinin etkinliğinin yükseltilmesi gerekmektedir. Ülkenin sosyo-ekonomik gelişimine etki eden faktörlere yönelik yapılan araştırmalar; bugünkü iktidarın ihracat yönlü dış ticaret ilişkilerinin gelişmesinde üretim faktörlerine, özellikle coğrafi faktörlere dayanan rekabet sahaslarının seçiminin ve geliştirilmesinin doğru olduğunu, zaten iktidarın da yaptığının bu olduğunu göstermektedir.

---

¹⁵ANSETLİ, Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Petrol Sanayisinin Problemlerinin Çözüm Önerileri, *İlmi-esserler toplusu*, Bakü,1997, s.510.

1.4 Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Mikroekonomik Göstergeler

1.4.1 Nüfus

2005 yılı başlarında Azerbaycan'ın nüfusu 8.347.000 kişi olarak belirlenmiştir. Nüfusun 131 bini 2004 yılı içerisinde doğmuştur. 2004 yılında ülkede doğum oranı %0.16, ölüm oranı ise %0.06 olmuştur. Kilometrekareye yaklaşık 95 kişi düşmektedir. Nüfusta artış oranı 2004 yılında son dokuz yılın en yüksek seviyesinde olmuştur. Nüfusun %49'u erkek, %51'i kadındır. İyi eğitilmiş, vasıflı işgücüne sahip Azerbaycan nüfusunun %40'a yakın kısmı başkent Bakü'de yaşamaktadır. Genel olarak nüfusun %51.5'i şehirlerde %48.5'i ise kırsal bölgelerde yaşamaktadır. Ortalama yaşam düzeyi 72.4'tür. Bu oran kadınlar için 75.2, erkekler için ise 69.6'dır¹⁶.

1992 yılında başlayan 'Ermenistan-Azerbaycan Dağlık Karabağ Savaşı sırasında, ülke içi siyasi çekişmelerin de etkisiyle, 1993 yılında Dağlık Karabağ ile birlikte topraklarının %20'sini kaybetmiştir. Yaklaşık bir milyon Azerbaycan vatandaşı, nüfusun %12'si, işgal edilen toprakları terk etmek zorunda kalmıştır.

Bağımsızlık sonrası diğer Sovyet mekanında olan Azerbaycanlılar ülkeye geri dönerken Rusların yarısı ve Ermenilerin ekseriyeti ülkeyi terk etmişlerdir. Günümüzde Dağıstanlılar ve Ruslar ülkedeki en büyük azınlıklardır. Dağıstanlılar nüfusun %3.2'sini, Ruslar ise %2.5'ini oluşturmaktadır. Ermenilerin ise nüfusun %2'sini oluşturduğu tahmin edilmektedir. Lezgi ve Talış gibi diğer etnik gruplar ise nüfusun %2.3'ünü teşkil etmektedir. Azerbaycan halkının dini İslam'dır. Azınlıklardan Ruslar Rus Ortodoks ve Ermeniler Ermeni Ortodoks inancına sahiptir.

1.4.2 Gayri Safi Milli Hasıla

Ülkede bağımsızlığın kazanıldığı ilk yıllarda henüz çağdaş bir vergi politikasının uygulanmaması, dış ticaretteki kısıtlamalar, milli gelirin düşük olmasının yanı sıra, savaş ve dağılma sonrası ortaya çıkan sorunlar nedeniyle milli

---

¹⁶ International Conference Investing in Azerbaijan, Gateway to the Newly Independent States, *Investors Handbook* Baku, May 7-9 2003, s.16.

gelir de ciddi bir gerileme ortaya çıkmıştır.¹⁷ Öyle ki, ekonomide sosyalist yapıdan liberal yapıya geçiş sürecini yaşamakta olan Azerbaycan, 1991-95 yılları arasında %60 oranında küçülme kaydetmiştir. 1991-1995 yılları arasında GSMH'da önemli gerilemeler olmuşsa da, 1995 yılından itibaren IMF ve Dünya Bankası ile işbirliği çerçevesinde başlatılan ekonomide yeniden yapılanma ve özelleştirme programları çerçevesinde, uygulanmaya başlanan ekonomik istikrar programıyla 1996 yılından itibaren büyüme sürecine girilmiştir. Azerbaycan ekonomisi eski SSCB ülkeleri arasında en hızlı büyüyen ülkelerden biri olmuştur. Büyümenin itici gücü, yabancı sermaye girişi ve ihracat gelirlerinin en çok olduğu hidrokarbon sektörüdür.¹⁸

Tablo 1: GSMH değişim oranı

Yıllar	GSMH Değişimi	Sanayi	Tarım
1991	-7.8	-8.9	0.3
1992	-22.6	-30.4	-23.8
1993	-23.1	-19.7	-15.5
1994	-19.7	-24.7	-12.8
1995	-11.8	-21.4	-7.0
1996	1.3	-6.7	3.0
1997	5.8	0.3	-6.1
1998	10	2.2	6.2
1999	7.4	3.6	7.1
2000	11.1	6.9	12.1
2001	9.9	5.1	11.1
2002	10.6	3.6	6.4
2003	11.2	6.1	5.6
2004	10.2	5.7	4.6

Kaynak: ARDSK Yayınları 2005

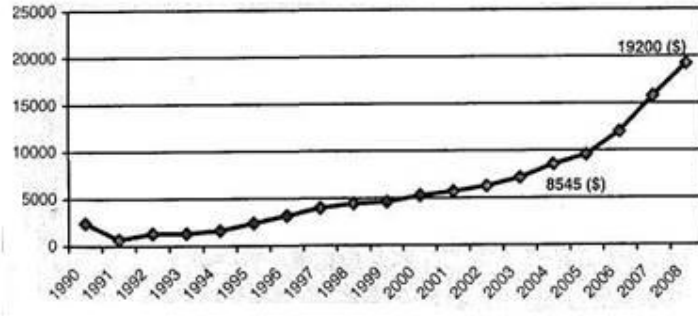
1995 yılında % 11.8 olarak gerçekleşen GSMH, 1996 yılından itibaren artış kaydetmeye başlamıştır. 1998'de Rusya krizinden etkilenmesine karşın Azerbaycan ekonomisinin %10 büyüme kaydetmesinde, dünyada artmaya başlayan petrol fiyatlarının ve petrol anlaşmalarının ülkeye çektiği yabancı sermayenin ve yılın özellikle son çeyreğinde inşaat sektörünün gösterdiği performans ve dış ticaretteki gelişme etken olmuştur. Azerbaycan ekonomisinde 1999 yılı başında durgunluk

¹⁷ Saleh MEMMEDOV, *Enflasyon ve Maliye Pazarı*, Maarif Yayınevi, Bakü, 1998, s.48.

¹⁸ "Azerbaycan Cumhuriyeti 1991-2001", *Devlet İstatistik Komitesi Yayınları*, 2001.s 2.

yaşanmasına karşın yine petrol ve doğal gaz ile ilgili yatırımlarda artış gözlenmiştir. Ancak diğer sektörlerde gelişme asgari seviyede kalmıştır. 2000 yılında GSMH'daki artış 1990 yılından beri en yüksek düzeye çıkararak % 11.1 olarak gerçekleşmiştir.¹⁹ 2000 yılında BDT sınırları içerisinde en yüksek ekonomik artış Azerbaycan'da müşahade edilmiştir. GSMH'nın reel artışına etki eden unsurların yapısında ise bazı değişiklikler olmuştur. 2001-2002 yıllarında da yine %10 civarında bir kalkınma hızı kaydedilmiştir. 2003'de ekonominin bütün alanlarında üretimde artış olmuştur. Bu artış, özellikle inşaat ve imalat sanayisinde gerçekleşmiştir. Söz konusu alanlarda katma değer artışı inşaatta %61 ve imalatta %17.7 olmuştur. 2003 yılı ülke içi üretiminde üretim sahalarının payı önceki yıl ile mukayesede %60.1'den %63.1'e yükselmiştir. Hizmet sahalarının payı ise %31.9'dan %30'a gerilemiştir.

Grafik 1: GSMH(Milyon\$)

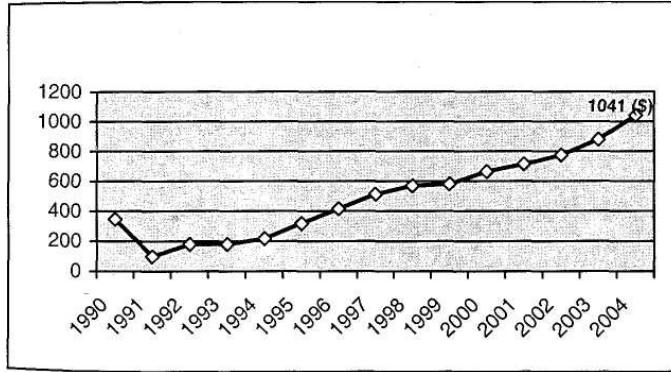
Kaynak: ARDSK Yayınları. (2005-2008 yılları tahminidir)

2004'de de ekonominin bütün sektörlerinde üretim artışı devam etmiştir. Sonuçta, 1997'de GSMH'nın artış hızı %5.8'e, 1998-2004 yıllarında ise %10'a varmıştır. Petrol gelirlerinin ülkeye dahil olması ve Kalkınma Programı çerçevesinde atılacak adımlarla 2008 yılında GSMH'nın 19.200 milyon dolar olacağı tahmin edilmektedir. Kişi başına GSMH, 1990'lı yılların birinci yarısında yaşanan ekonomik buhran dolayısıyla önemli bir azalış kaydetmiştir. 1990-93 yıllarında 7 kat azalış kaydeden geçim standardı, 1995 sonrasında uygulamaya konulan tedbirlerle artış

¹⁹ Azerbaycan Respublikası Milli Bankı, Azerbaycan Respublikası'nın Sosyal İktisadi Vaziyeti 2000, *Milli Banka Yıllık Hesabatı*, Bakü, 2001, s. 6.

eğilim göstermeye başlamıştır. 1995 yılından itibaren her yıl artış kaydeden Kişi Başına Milli Gelir, nihayet 2004 yılında, bir önceki yıla göre %19.6 artış kaydederek, 1041 dolar olarak hesaplanmıştır.²⁰ 2006 yılında ise GSMH en üst seviyeye ulaşarak 20 milyar doları bulmuştur, bu da ülkede gelişim temposunun en üst seviyede olmasının göstergesidir. 2006 yılında kişi başına düşen gelir ise 1350 doları bulunmuştur.²¹

Grafik 2: Kişi Başına Düşen Gelir (milyon \$)

Kaynak: ARDSK Yayınları (2005)

Azerbaycan hükümeti 2003-2005 yıllarını kapsayan Yoksulluğun Azaltılması ve Ekonomik Kalkınma Hakkında Devlet Programının ardından 2006-2015 yıllarını kapsayan yeni bir program hayata geçirecektir. İlk programın kabul edildiği 2003'de %44.7 olan yoksulluk seviyesi 2004'de %42.5'e inmiştir. Bu oranın 2005'den itibaren her yıl biraz daha aşağı ineceği beklenmektedir. Uzun vadeli Sürekli İnsan Gelişim Stratejisi olarak adlandırılan yeni program ise 2015 yılına kadar Azerbaycan'da yoksulluk seviyesinin %20-25'lere çekilmesini hedef almaktadır.

2004 yılında asgari ücretin artırılması hakkında ferman imzalandı. Fermana göre, 60 bin manat olan asgari ücret Temmuz 2004'ten itibaren 100 bin Manat olmuştur. Amaç, devlet politikasına uygun olarak halkın sosyo-ekonomik durumunu

²⁰ E.S.İmanov, E.M.Babaşov, R.H.Dayıyev, *İktisadi Reformlar Şeraitinde vatandaşın Sosyal Muhafazasının Teşkil Meseleleri*, Azerbaycan'da İktisadi Reformların Hayata Geçirilmesi Hususiyetleri ve Problemleri, İktisadi İnkişaf Bakanlığı İktisadi İslahatlar Merkezi, Bakü, 2001s.102.

²¹ www.azstat.org/macroeconomy/indexaz.php, Erişim tarihi 12 Şubat 2007

iyileştirmek, yoksulluğun azaltılmasını ve halkın düşük gelirli kesiminin yaşam standartlarını yükseltmektir. 2001-2004 yılları arasında asgari ücret toplam %18 artış kaydetmiştir. 2005 yılında ise asgari ücretin %25 oranında artırılması planlanmıştır.

Halkın parasal gelirinde, özel mülkiyete ve özel teşebbüse dayanan faaliyetlerden elde edilen gelirler önemli bir paya sahiptir. Özel mülkiyetin ve teşebbüsün gelişimi için oluşturulan imkanlarla bu faaliyetlerden elde edilen gelirler her yıl artış kaydetmektedir. Parasal gelirleri içinde ücret ikinci sırayı almaktadır. Resmi verilere göre ortalama aylık ücret 1995'de 14, 2000 yılında 50 dolar olmuştur. Ortalama aylık ücret 2003 yılında ise 383.1 bin Manat (78 dolar) olmuştur. Bu miktar, 2002 ile mukayese edildiğinde %21.4 daha fazladır. Azerbaycan ortalama aylık ücret durumuna göre Ermenistan ve Gürcistan'ın önünde olmasına rağmen, enerji taşıyıcıları olan Rusya ve Kazakistan gibi ülkelerden geridedir. Sanayi, ulaşım, inşaat ve finans sektörlerinde çalışan ve ticaretle meşgul olanların ücretleri ise diğer sektörlerde çalışanlara göre nispi olarak yüksektir.

1995'den 2004'e gelindiğinde ortalama aylık ücretler yaklaşık 6 kat artmıştır. Bir önceki yıla göre %26.2 artışla 2004'te 483.4 bin Manat (98\$) olan ortalama aylık ücretin, 2005'de 626.1 bin Manat, 2006'da 757.2 bin Manat ve 2007'de ise 908.6 bin Manat olacağı tahmin edilmektedir.

Ancak Azerbaycan'da iktisadi reformların IMF'in görüşleri doğrultusunda Monetarist ağırlıklı olması nedeniyle sıkı para politikasının ve kamu harcamalarını azaltarak denk bütçe politikasının uygulanması, refah seviyesi çok düşük olan ve henüz istenen seviyeye ulaşmamış çoğunluğu oluşturan nüfusu olumsuz yönde etkilemektedir. Bu uygulamalar paralelinde gaz, akaryakıt ve ekmeğe uygulanan sübvansiyonların kaldırılması, göçmenler, özürllüer ve şehit aileleri dışında elektrik, su, toplu taşıma araçları gibi alanlarda önceden tanınan avantajların veya indirimlerin kaldırılması, geçiş sürecinde sıkıntıların yaşanmasına neden olmaktadır.

Bölgesel boyutuyla kişi başına milli gelir incelendiğinde, Bakü'de ortalama gelir düzeyinin yüksek olduğu, diğer şehirlerde ise gelir düzeyinin Bakü'deki gelir düzeyinin yaklaşık yarısını teşkil edecek bir seviyede, yani bir hayli aşağı olduğu tespit edilmiştir. Reform uygulamaları sonucunda GSMH'nın sektörel dağılımında ve özel sektörün ekonomideki ağırlığında kaçınılmaz olarak değişiklikler olmuştur.

Öte yandan gelir dağılımının düzeltilmesi, Azerbaycan'da hızlı kalkınmanın ön şartıdır. Zira, 'zengini daha zengin, fakiri daha fakir eden' kapitalist bir anlayış ile gelir ve servet dağılımında adalet dikkate alınmadan, kapital birikimi sağlayarak kalkınmayı gerçekleştirmek mümkün olmayacaktır. Çünkü, birinci olarak telekomünikasyon çağı diye adlandırılan günümüz dünyasında bilgi akışkanlığı, kapital birikimine karşı toplumsal tepkiler oluşturarak ülke içi genel istikrarın bozulmasına etken olabilecek bir seviyededir. Öte yandan ülkede kalkınmanın sağlanması, öncelikle ülke içi talep artışını gerektirmektedir. Bu nedenle gelir dağılımını düzenlemek, iç pazarı genişletip toplam talebi arttırarak sanayini teşvik edecektir.

2005 yılı sonundan itibaren elde edilmeye başlanacak olan petrol gelirlerinin yanısıra, teşvik politikaları ile yabancı sermayenin de ülkeye çekilmesi ve bu çerçevede 2004-2008 yıllarını kapsayan bölgesel sosyo-ekonomik kalkınma programının uygulanmaya başlaması, gelir dağılımında adalet içinde reel milli gelirin yüksek seviyede sağlanması adına endişeleri giderme bakımından en önemli imkan ve adımlardır.²²

1.4.3 Özelleştirme

Azerbaycan bağımsızlığın ardından serbest piyasa ekonomisine geçiş kararı almış ve bu yönde uygulamalara başlamıştır. İlk olarak 1993 yılında Özelleştirme Kanunu'nu çıkarmış ancak fiili uygulamaya 1995 yılından sonra başlayabilmiştir. Serbest piyasa ekonomisine geçişin önemli aşamalarından biri sayılan ve ülke ekonomisinde yeniden yapılanmanın önemli faktörlerinden biri olan ve batı sermayesinin de iştirak edebileceği özelleştirme faaliyetleri, devlet mülkiyetinin

---

²² "Azerbaycan'ın İstatistik Göstergeleri", *İstatistik Yayınları* 2004, Bakü, s. 3.

özelleştirilmesi hakkında 7 Ocak 1993'de Azerbaycan Parlamentosu tarafından kabul edilen kanun ile birlikte başlamıştır. Geçmiş dönemden farklı olarak Azerbaycan'ın ekonomik temellerini devlet mülkiyeti, özel mülkiyet ve belediye mülkiyeti teşkil etmeye başlamıştır.²³ Söz konusu tarihte çıkarılan ve 27 maddeden oluşan "Devlet Mülkiyetinin Özelleştirilmesi Kanunu" ile Azerbaycan'da serbest piyasa ekonomisine geçiş çalışmalarının hukuki dayanağının sağlanmasıyla ülkede ilk taslak özelleştirme çalışmaları 1993 yılında başlatılmıştır. Ancak bu program parlamentodan onay alamamıştır. 1993 ve 1994 yıllarında "Özelleştirmenin Devlet Programı" uzun tartışmalar ve revizyonlardan sonra 1995 yılında Milli Meclis tarafından onaylanarak birinci özelleştirme programı uygulanmaya başlamıştır. IMF ve Dünya Bankası'nın da tavsiyeleri doğrultusunda özelleştirme Azerbaycan yönetiminin öncelikli hedefleri arasında yer almaya başlamıştır. Serbest piyasa ekonomisine geçişi hızlandıran önemli tedbirler olmuştur. Üretim sahasındaki devlet emlakinin üçte ikisi birinci aşamada özelleştirilmeye çıkarılmıştır. Özelleştirme programı çerçevesinde restoran, kafe, berber, dükkan, atölye gibi ticarethane olarak nitelendirilebilecek küçük ölçekli işletmeler, özelleştirilmesi mecburi sayılan işletmeler olmuştur. Petrol, doğal gaz, telekomünikasyon ile ilgili kuruluşlar, sanatsal mekanlar ve madenler ise özelleştirilme kapsamı dışındadır. Ancak, bu kuruluşlar Devlet Başkanı veya Başbakan kararı ile özelleştirme kapsamına alınabilir. Özelleştirme, 1992'de kurulan Devlet Emlak Komitesi tarafından yürütülmekteydi. 2000 yılında ise Emlak Komitesi feshedilerek özelleştirmeden sorumlu olacak şekilde Emlak Bakanlığı kurulmuştur. 1993-1996 yılları arasında yalnızca konutlarda ve taksilerde özelleştirme gerçekleştirilmiştir.

Cumhurbaşkanınının 8 Şubat 1997 tarihli fermanı uyarınca her biri 4 adet çekten ibaret 8 milyon adet Devlet Özelleştirme Payı'ndan (Çek) 7.183.803 adedi Azerbaycan vatandaşlarına ücretsiz dağıtılmıştır. Özelleştirmeye ülke vatandaşları bu çeklerle, yabancı ülke vatandaşları ise opsiyon adı verilen özelleştirme çekleri ile katılabilmektedirler. Azerbaycan'da 1995-1998 yıllarını kapsayan birinci özelleştirme programı ancak 2000 yılı başlarında tamamlanabilmiştir. Birinci özelleştirme programında özelleştirme programına alınan küçük ve orta ölçekli işletmelerin büyük

---

²³ *Azerbaycan Cumhuriyetinin Anayasası*, Azerbaycan Neşriyatı, Bakü, 1996, s.7

bir kısmı bu program çerçevesinde özelleştirilmiştir. 1996 yılında özelleştirmeye hız verilerek, sayıları 6200'e varan küçük işletme özelleştirilirken, bu rakam 1997 yılı sonunda 15000'e ulaşmıştır. 2001 yılı başlarında Cumhurbaşkanı Aliyev, özelleştirmeye hız verilerek, imalat, enerji ve kimya sektörlerinde faaliyet gösteren 100 büyük kamu iktisadi teşebbüsünün özelleştirileceğini ilan etmiştir.²⁴ Farklı alanları kapsayan 450 civarında işletme büyük özelleştirme kapsamında yer almaktadır. Özelleştirme programına göre özelleştirilecek tesis ve müesseseler küçük, orta ve büyük olarak 3 gruba ayrılmıştır. Küçük müesseselerin %15'i çalışanlarına parasız verilmekte, %85'i ise paralı açık arttırma ile satılmaktadır. Orta ve büyük müesseseler ise önce anonim şirket statüsüne dönüştürülmekte, sonra özelleştirilmektedir. Bu şirketler; hisselerinin en az %50'si çek açık arttırmaları ile, %15'i müessese çalışanlarına çek karşılığında, %10'u paralı açık arttırma ve kalan %25'inin ise devlet tarafından kapalı yatırım fonuna verilmesi ile özelleştirilmektedir.

25

Özelleştirmenin başladığı tarihten 2005 yılı başına kadar toplam değeri 651.1 milyar Manat olan 40.7 bin küçük ölçekli işletme özelleştirilmiştir. Yine 2005 yılı başı itibariyle 1537 devlet şirketi, bu çerçevede 356 orta ve büyük ölçekli şirket anonim şirkete dönüştürülmüştür.

Sonuçta 150 binden fazla Azerbaycan vatandaşı özel mülkiyet sahibi olmuştur. Öte yandan arazi mülkiyetinde yapılan değişikliklerle özel mülkiyete devri sonucu Azerbaycan'da ülke arazisinin %56.9'u (4.913.639 hektar) devlet, %23.5 (2.032.744) hektar belediye, %19.6 (1.695.123 hektar) özel mülkiyete aittir. Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın 11 Şubat 2004 tarihli fermanı ile tasdik edilen "Azerbaycan Cumhuriyet Bölgelerinin Sosyo-Ekonomik Kalkınması Hakkında Devlet Programı"nda belirlenen hedeflerden biri de devlet müessese ve araçlarının özelleştirilmesinin hızlandırılmasıdır.

---

²⁴ KARACA Ayhan, "Azerbaycan'da Ekonomik Dönüşüm Süreci ve Reformların 10 yılı", <http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/DTDERGI/ocakozel2002/ayhan.htm>, Erişim: 13.03.2003.

²⁵ "Process of Privatization", www.msp.gov.az/html/eng/xod.html, Erişim Tarihi 18.04.2005.

Bu çerçevede, özelleştirmenin ikinci aşaması esasen orta ve büyük ölçekli işletmelerin özelleştirilmesini kapsamına karşın, küçük işletmelerin özelleştirilmesi sürecinin tamamlanmasına dikkat daha da artırılmıştır.

Reform uygulamaları ile küçük işletmelerin hemen hemen tamamı özelleştirilmiştir. Tarım sektöründe de önemli sayılabilecek özelleştirme uygulamaları gerçekleştirilmiştir. Özelleştirilen küçük işletmelerin toplam varlık değeri GSMH'nın %6.5'i kadardır. Ancak, büyük ölçekli işletmelerin özelleştirilmesinde benzer bir başarı elde edilememiştir. Reform sürecinin başlangıcından bu yana 1.065 orta ve büyük ölçekli işletme anonim şirketlere dönüştürülerek açık artırma usulü ile özelleştirilmiştir.

1.4.4 Özel Sektör

GSMH'nin %73'ünü üreten özel sektörün sosyal ve ekonomik problemlerin çözümünde önemli rolü vardır. Özel sektörden alınan vergiler bütçenin asıl gelir kaynağını oluşturmaktadır. Özel sektörün, bütçenin içindeki payı 1995 yılında %10, 1997 yılında %26,5 iken, 2003 yılında bu pay %50'ye ulaşmıştır. Şu an çalışanların %70'i özel sektörde %30'u ise devlet sektöründe çalışmaktadır. Ülkede faaliyette bulunan şirketlerin toplam sayısının %81'i orta ölçekli firmalardan oluşmaktadır ve bunların büyük kısmı ticaret ve tarım alanında faaliyet göstermektedir. Azerbaycan' da özelleştirme sürecinde çok büyük gelişmeler sağlanmıştır. Ocak 2000 tarihi itibarıyla özelleştirmenin ilk aşamasında 21.544 orta ölçekli firma özelleştirilmiş ve 996 adet şirket borsaya açılmıştır. Mart 2001 tarihinde bu rakamlar sırasıyla 23.539 ve 1.230, 2002 yılında ise özelleştirilen şirket sayısı 33.700'e ulaşmıştır. Özel sektörün gelişiminde mevcut problemlerin giderilmesi amacıyla «Azerbaycan Cumhuriyeti`nde küçük ve orta ölçekli girişimciliğin desteklenmesi ile ilgili devlet programı (2002-2005)» kabul edilmiştir.

“Azerbaycan Cumhuriyeti'nde özel sektörün gelişmesi ile ilgili devlet desteği alanında ek tedbirler hakkında” 10 Eylül 2002 tarihli kararname girişimciliğin hızlı kalkınması için makroekonomik ortamın sağlanmasını öngörmektedir. Bu sahada artık somut işler yapılmaktadır. Girişimciliğin geliştirilmesi için sağlam ortamın oluşturulması amacıyla Cumhurbaşkanı tarafından «Girişimciliğin Kalkınmasını

Engelleyen Müdahalelerin Önlenmesi Hakkında» 28 Eylül 2002 tarihli kararname imzalanmıştır. Bu kararnameye uygun olarak çeşitli devlet organları, şirketleri denetlemek yetkisinden men edilmiştir. Diğer bir kararnameyle lisansa tabi tutulan ürünlerin sayısı 250'den 30'a indirilmiştir. Ayrıca, Cumhurbaşkanı'nın kararnamesiyle Cumhurbaşkanı yanında Girişimciler Kurulu, sözkonusu Kurulun teşkilat şeması oluşturulmuştur. Diğer taraftan, Muteşebbüsler Şurasının devletle işadamları arasında köprü olacağı düşünülmektedir.²⁶

1.4.5 Devlet-Özel Sektör Mukayesesi

Hem devlet mülkiyetinin özelleştirilmesi, hem de halkın özel teşebbüs esasında özel müesseseler kurması sonucunda, özel sektör ekonominin temel bölümü haline gelmiştir. Bazı sektörlerde, özellikle tarım sektöründe temel ağırlığa özel sektör sahiptir.

Gerçekleştirilen yeniden yapılanmanın sonucunda, ekonomik verilerin mukayesesinden de görüleceği gibi, her geçen yıl ekonomide özel sektörün makroekonomik göstergelerin teşekkülündeki ağırlığı devamlı olarak artmaktadır. Ekonominin özel sektör bölümünde 1997 yılında GSMH'nın %46'sı, 1998 yılında %55'i, 1999 yılında %62'si, 2000 yılında %68'i, 2004'te ise %74'ü üretilmiştir. Dolayısıyla GSMH içerisinde devletin rolü giderek azalmaktadır.

Devlet bütçesinin teşekkülünde de vergi girdileri bakımından özel sektörün rolünün artış kaydettiği görülmektedir. Elbette devlet mülkiyetinin özelleştirilmesi, ekonomide özel sektörün rolünün artmasında en önemli faktördür.

2004 yılı sonu itibariyle sanayi ürünlerinin %57'si, tarım ürünlerinin %99'u, ulaşım hizmetlerinin %57.8'i, haberleşme hizmetlerinin ise %71.3'ü özel sektörün payına düşmüştür. Ancak temel ve stratejik sektörlerde devletin tekel durumu ve ağırlığı devam etmektedir. Sovyetler Birliği'nden miras kalan devlet tekeli ekonomik kalkınmaya engel olmaktadır. Devlet tekellerinden kurtulmanın yolu ise büyük ölçekli

---

²⁶ HACIYEV A. "Sahibkarlıq Sektörünün İnkişafının Süratlendirilmesi ile Bağlı Problemler", *Azərbaycan'da İktisadi İslahatların Hayata Geçirilməsi Hususiyetləri və Problemləri*, İktisadi İnkişaf Bakanlığı İslahatlar Merkezi, Bakü, 2004, s 17.

işletmelerin özelleştirilmesidir. Ancak, bu sürecin Azerbaycan'da yavaş işlemekte olduğu görülmektedir.

Her ne kadar verilerden yola çıkarak ekonomide özel sektörün payının yüksek olduğu görülse de, bu görünüşte devlet mülkiyetinde kalan işletmelerin, özellikle sanayi işletmelerinin, faaliyette bulunmaması etkindir. Ayrıca bazı özel sektöre ait işletmeleri, özel sektör olarak görmek tam da doğru değildir. Örneğin anonim şirketlerin (sehmdar cemiyetlerinin) çoğu daha çok devlet işletmesi gibi faaliyet göstermektedir. Öte yandan enerji üretiminde özel sektörün formal karakter taşıdığı, enerji satışında ayrı ayrı işletmelerin özel sektör tarafından işletilmesi yönünde girişimlerin olduğu, petrol ve doğal gazın üretiminde ise özel sektör olarak sadece yabancı müteşebbislerin var olduğu dikkate alındığında, sanayi sektörünün temel bölümü olan enerji sektöründe özel mülkiyetin aslında olmadığını söylemek mümkündür.

1.4.6 Enflasyon

1994 yılına kadar para arzında dikkate alınan bir göstergenin olmaması ve bütçe açıklarını gidermek için devamlı para emisyonuna başvurulması, Manat'ın sürekli değer kaybederek hiper enflasyon sürecine girilmesi sonucunu doğurmuştur. Yine yaşanan enflasyonist süreçte Rusya-Çeçenistan savaşı nedeniyle kuzey demir yolu hattının kapanması ile ithalattaki düşüş ve dış ticaret ile ilişkili bazı mali kurumların uygulamaları da etken olmuştur.²⁷

Enflasyonist süreçte Merkez Bankası'nın müdahalesine rağmen Azerbaycan Manatı'nın ABD Doları'na karşı değer kaybetmesi ve tüketim malları tercihlerinin ithalata yönelmesi de etkili olmuştur. Kısaca SSCB'nin dağılmasının ardından devralınan ve yaşanan ekonomik sorunlar ve savaş ekonomisi nedeni ile enflasyon oranları dört haneli rakamlara yükselmiştir. 1992-94 yıllarında dört haneli rakam olarak gerçekleşen enflasyon %1763.5 ile 1994 yılında en yüksek düzeye ulaşmıştır.

---

²⁷ KAMALOV Nesimi , “1990-2000 yılları arasında Azerbaycan'da Enflasyon”,Azerbaycan Neşriyatı, Bakü,2001, s 38.

1994 yılı Mayıs ayında gerçekleştirilen ateşkes ve alınan tedbirler ile birlikte 1995 yılından itibaren enflasyon düşüş eğilimi göstermeye başlamakla birlikte, yine de %511.8 gibi yüksek bir seviyede gerçekleşmiştir.

IMF ile birlikte hazırlanan kalkınma programlarının ilki ile başlayan sıkı para politikası uygulamaları sonucu 1996 yılından itibaren, enflasyonun tehlikeli boyutlarda olmasından ekonomiyi kurtaracak şekilde, fiyatlar genel düzeyinde istikrar sağlanmıştır. Dolayısıyla hükümetin Ermenistan'la ateşkesin ardından uygulamaya koyduğu istikrar programı yüksek enflasyona son vermiştir. İstikrar programının kararlı uygulamasının sonucu olarak 1997 yılında enflasyon oranı tek haneye düşmüştü 1998 ve 1999 yıllarında ise fiyatlarda önemli düşüşler yaşanmıştır. 1999 yılında fiyatlarda ortalama %8.5 düşüş olmuştur. 1998 yılının ikinci yarısından itibaren uygulanmakta olan sıkı para politikasında yumuşamaya gidilmesi sonucu 1998-99 yıllarında deflasyonun yaşandığı ülkede 2000 yılından itibaren fiyatlar genel düzeyinde yeniden artış gözlenmeye başlamıştır. 2004 yılında ise %10.4 olarak gerçekleşen enflasyon oranı, böylece dikkat çekici bir seviyeye ulaşmıştır.

Ekonomide yapısal dönüşüm yaşamakta olan Azerbaycan'da enflasyon yapısal karakter taşımaktadır. Ekonomide toplam arz toplam talep arasındaki dengenin kalkınmanın dinamik süreci içerisinde sağlanması kolay değildir. Tarım sektöründe modernizasyonun henüz gerçekleşmemiş olması, sanayi üretiminde miktar ve çeşit yönünden zayıflık, tüketici ve üretici arasında pazarlama problemleri gibi nedenler enflasyonun 2004'te iki haneli olmasının temel nedenleridir.

Fiyatlar genel düzeyinde istikrar açısından dikkat edilmesi gereken noktalardan biri şudur: Fiyat istikrarı hedefi ile yüksek üretim artışı ve tam istihdama yaklaşma hedefleri arasında çelişki vardır. Çünkü, kısa vadede fiyat artışları, diğer şartlar değişmemek şartıyla, üreticilerin kâr oranını artıracığından, üreticiyi daha fazla üretime teşvik edecektir. Böylece hem yüksek büyüme oranı hem de istihdamda artış sağlanmış olacaktır. Bu bakımdan, kontrol altında olmak kaydıyla, Azerbaycan'da

%10-15 civarında bir enflasyon oranı makul karşılanabilir.En son verilere göre Azerbaycan'da 2006 yılının 10 ayı içerisinde enflasyon 7,9% civarındaydı.²⁸

1.4.7 İstihdam

Ülke ekonomisinde yaşanan geçiş ve durgunluk yüzünden iş kabiliyeti olan insanların büyük çoğunluğu işsiz kalmıştır. Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarının %20'sini işgal etmesi sonucu, bölgeden bir milyon civarında insanın göçe mecbur olması da istihdam problemini artırıcı önemli bir etken olmuştur.

İşgücü potansiyelinin uluslararası dolaşımı, Azerbaycan'da problem oluşturmuştur. Azerbaycan'da işgücü dolaşım hızı çok yüksektir. Bu durum ülkenin gelecek demografik durumuna ciddi etki yapacaktır. Diğer bir taraftan, ülkede kalifiye işgücüne verilen değer de düşük olduğundan, onlar da ülkeyi terk etmektedirler. İşsizlerin büyük çoğunluğu Rusya, Türkiye, İran gibi komşu ülkelere yönelmişlerdir. Ülkeyi bu şekilde terk edenler arasında gençler ve orta yaşlı insanların oranı daha çoktur. Bu tür "beyin göçü" sürecinin son 5-6 yılda daha fazla arttığı görülmektedir²⁹. Azerbaycan hükümeti, yurt dışına göç edenlerin ülkeye dönmelerini sağlamak amacıyla 2005 yılından itibaren sosyal alanda reformlara ağırlık vermeye başlamıştır.

Ermenistan'dan ve Ermeni işgalindeki topraklardan göç etmek mecburiyetinde kalanların %60'ının ekonomik olarak aktif kabul edilmesine karşın, göçmenlerin büyük bir kısmı işsiz olup, devletten aldıkları yardımla yaşamlarını devam ettirmeye çalışmaktadırlar.Devlet işsizlik problemini çözmek amacıyla bazı düzenlemelere gitmektedir. Bir taraftan yeni iş yerlerinin açılması, uygun pazar sisteminin kurulması (emek piyasası, meslek değişme kursları v.b),bunun gibi faaliyetlerde bulunurken diğer taraftan işsizlerin sosyal güvencesi için önlemler almaktadır. Son yıllarda özel sektörün gelişimi de bu programın çözümüne yeni imkanlar vermektedir. Toplam nüfusun istihdam düzeyinin zamanla çok az bir artış kaydettiği görülmektedir: Toplam nüfusun istihdam edilen oranı 1998'de %53.4, 1999'da

²⁸ www.day.az/news/economics_2006_inflaciya.htm , Erişim tarihi:12 Aralık 2006

²⁹“Investment possibilities of Azerbaijan”, *EXPERT* Ekonomik Dergi NO: 7-8. 2001,s 20, Azer MEHDİYEV, "Azerbaycan'ın Dünya İqtisadiyyatına İntegrasiyasının Reallıqları", *Ekspert Ekonomik Dergi*, No.7-8,Bakü, 2001, s.26.

%56.7, 2000'de %56.8 ve 2001'de %56.9 olmuştur. 2004 yılında ise bu oran %57 civarındadır.

Tablo 2: İstihdamın sektörel dağılımı (%)

Yıllar	Sanayi	Tarım ve Hayvancılık	Diğer
1990	12.7	30.9	56.4
1995	9.8	30.8	59.4
1996	7.7	31.8	60.5
1997	6.6	29.0	64.4
1998	6.8	30.8	62.4
1999	7.0	42.3	50.7
2000	6.8	41.0	52.2
2001	6.6	39.9	53.5
2002	6.7	40.1	53.2
2003	6.7	40.0	53.3

Kaynak: ARDSK Yayınları : 2004

İstihdamın sektörel dağılımı da zamanla değişmektedir. Sanayi ve inşaat sektöründe istihdam edilen işgücünün oranı bir hayli azalma kaydederken, hizmet sektöründe istihdam edilen işgücü artış kaydetmektedir. Tarım sektöründe çalışanların oranı 1998 yılına kadar hemen hemen sabit kalırken, bu tarihten sonra önemli artış göstermiştir. 1995'den 2005'e gelindiğinde istihdamın daha çok ulaşım, haberleşme, tarım, turizm, inşaat alanlarında arttığı görülmektedir. İstihdam edilen işgücünün sektörel dağılımı ise yukarıdaki Tablo 2'de yer almaktadır.

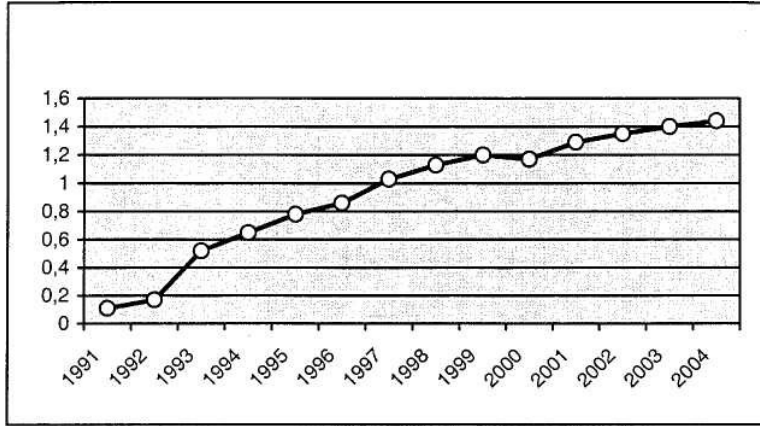
İstihdam edilen işgücünün petrol ve gaz üretimi ile ilgili alanlarda en yüksek aylık gelire sahip olduğu, ortalama en düşük aylık gelirin ise sağlık sektöründen elde edildiği görülmektedir.

Devlet sektöründe (devlet işletmeleri ve yönetim organlarında) çalışanların oranı, 1990 yılından itibaren devamlı olarak azalma göstermektedir. Serbest piyasa mekanizmasına geçiş ve özelleştirmenin sonucu olarak 1990 yılında istihdamda %70.7 olan devlet sektörünün payı 2004 yılında %31'e inmiştir.

2004 yılı başlarında ülkenin ekonomik faal nüfusunun sayısı 3 milyon 801.4 bin olmuştur. Resmi verilere göre bu sayının 3 milyon 747 bini istihdam edilmiştir. İktisadi faal nüfus ülke nüfusunun %46.7'sini oluşturmaktadır. 2005 yılı başı

itibariyle faal nüfusun 56.028'i resmi işsiz olarak kaydedilmiştir. İşsizlerin büyük çoğunluğu orta yaşlı nüfustur. Resmi rakamlara göre, 25-35 yaş arasında olanların 15077 kişisi, 35 yaştan yukarı olanların 30033 kişisi çalışma arzusunda olmasına karşın iş bulamamaktadır.

Grafik 3: Resmi İşsizlik Oranı

Kaynak: ARDSK Yayınları

İşsizliğin sebepleri ise çeşitlilik arz etmektedir. Faal işgücünün iş bulamamasının temelinde; sosyo-ekonomik şartlar, bir sosyo-ekonomik yapıdan diğerine geçiş, ülkenin henüz savaş ortamında olması yatmaktadır. Yanlış veya yetersiz iktisat politikaları sonucunda kapanan müesseseler ve ortaya çıkan işsizler ordusu da özellikle ifade edilmelidir. Öte yandan teknolojiye süratli gelişmeden dolayı da orta yaşlı insanlar işlerini kaybederek işsiz kalmaktadırlar. Aslında bu tür eğilimler pazar ekonomisi şartlarında yaşayan bütün ülkeler için karşılaşılan problemlerdendir. İşsizlik Azerbaycan'da çözüm bekleyen en önemli ve aktüel meselelerden biridir. 2005 yılı başı itibariyle ülke vatandaşının %44'ünün hayat standardı yoksulluk seviyesinin altındadır. Dünya Bankası tarafından yapılan değerlendirmeye göre aynı insanların günlük kazancı yaklaşık 1.20 dolardır. Azerbaycan'da, gelişmiş ülkelerde ihracat ve yatırım azlığı gibi geçici nedenler yerine, işsizliğin temel nedeninin yapısal karakter taşıyor olması, problemin çözümüne uzun vadeli ve devamlı politikalarla ulaşılabileceği sonucunu vermektedir.

İşsizlik problemi hükümetin de karşısında duran öncelikli meseledir. Bölgelerde ekonominin yeniden geliştirilmesi, 600 bin yeni iş yeri açılması

doğrultusunda yapılan çalışmalar da bunu göstermektedir. Son verilen bilgilere göre Azerbaycan'da resmi işsizlerin sayısı 54.000 kişidir. Bu rakam 2005 rakamıyla kıyaslandığında resmi olarak işsizlik oranının %4 civarında inmesidir.³⁰

1.4.8 Sanayi

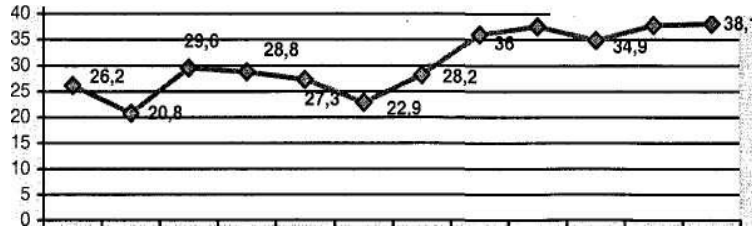
Azerbaycan Sovyetler Birliği zamanında ağır sanayi sektörüne sahip idi. 1988'de milli gelirin %42.1'i sanayi sektörünün payına düşmekteydi³¹. Aynı yılda sanayi sektöründe faaliyet gösteren 1005 işletmeden 529'u ağır sanayi, 206'sı hafif sanayi, 263'ü tarım sanayi kompleksine bağlı olan gıda üretim işletmeleri olmuştur. Bağımsızlığın kazanıldığı ilk yıllar, sanayi işletmelerinin serbest piyasa ekonomisine uyumlaştırılma dönemi olarak değerlendirilebilir. 1995 yılı sonunda sanayi ürünlerinin fiziki hacminde 1990 yılına oranla %70 gerileme yaşanmıştır. Diğer sektörler de dikkate alındığında, 1990 yılında faaliyet gösteren 3800'den fazla işletmenin faaliyeti 1995 yılında durdurulmuştur. Bir kısmında ise kısmen faaliyete devam edilmiştir. Öte yandan 1990-95 yıllarında sanayi ürünlerinin bütün alanlarda düşüş kaydettiği görülmektedir. Bağımsızlığın ilk yıllarında sanayi üretimi alanında devlet yönetiminin zayıflaması, uyumlu bir istikrar programının olmaması ve işletmelerin denetimden uzak kalması ise, sanayi üretiminde hızlı azalışın temel sebepleri olmuştur. Ancak hemen şunu da ifade etmek gerekir ki, yaşanan olumsuz ekonomik gelişmeler sadece Azerbaycan'daki gelişmelere değil, eski sosyalist bloğu ülkelerinde yaşanan siyasi ve ekonomik sürece de bağlı olmuştur. Azerbaycan ekonomisinin petrole dayalı olması nedeniyle sanayi sektörünün temelini kimya, petrol-kimya, makine, imalat sektörü oluşturmaktadır. Azerbaycan sanayi potansiyelinin %20'lik kısmını, petrol işleme makineleri üretim sektörü ve bağlı makine inşaat sektörü oluşturmaktadır. Petrol işleme makineleri üretimi Azerbaycan'ın en eski ve ana sanayi dalıdır. SSCB döneminde bu sektör, SSCB ihtiyaçlarının %70'ini karşılamaktaydı. Ancak, çok eski teknoloji ile üretim yapılması, hammadde ve yedek parça yokluğu gibi nedenler, ülke ihtiyaçlarının çok üstünde kapasiteye sahip olan fabrikaların ya eski kapasitelerinin çok altında üretim yapmasına ya da kapanmasına neden olmuştur. Petrol ve petrol ürünleri ağırlıklı bir sanayi yapılanmasına sahip olan Azerbaycan'da 1990 yılından itibaren hızla

³⁰ www.azstat.org/macroeconomy/indexaz.php, Erişim tarihi 12 Şubat 2007.

³¹ E. AHMEDOV - M. HACIYEV, *Azerbaycan İqtisadiyyatı*, Seda Yayınları, Bakü, 2004, s.31.

düşen sanayi üretimi, Azerbaycan ve diğer eski Sovyetler Birliği ülkelerinde siyasi ve iktisadi istikrarın sağlanmaya başladığı 1995 yılından itibaren tekrar yükselme trendine girmiştir. 1994 yılında %20.8 olan oran 1995'de %29.6 olarak gerçekleşmiştir. Sanayi ürünlerinin GSMH içindeki payı 1998'de %22.9, 1999'da %28.2 olarak gerçekleşmiştir. 2000 yılı GSMH içerisindeki toplam payı %36 olan sanayi ürünleri arasında; petrol, doğal gaz, petrol ürünleri, petrol teknik ekipmanı, çelik, demir cevheri, çimento, kimyasal, petrol-kimya ve tekstil gibi ürünler bulunmaktadır. 2000 yılı sanayi üretimi 1999 yılına göre önemli oranda artmıştır. 1996-2000 yılları, ekonomik istikrarın sağlandığı bir dönem olmakla birlikte, GSMH'da gözlenen artış daha çok petrol üretim sanayisindeki artıştan ve buna bağlı inşaat faaliyetlerinden kaynaklanmıştır.

Grafik 4: GSMH'da Sanayi Sektörünün Yeri (%)

Kaynak: Azerbaycan Cumhuriyeti İstatistik Göstergeleri:2005

Daha önceden mevcut olan büyük sanayi tesisleri eski teknolojiye sahip ve verimliliği düşük tesislerdir. Bu nedenle, Azerbaycan petrol ve madenlerinin büyük bir kısmı hammadde veya yarı mamul olarak satılmaktadır. Petrol üretim ekipmanları imalat sanayi sektörü ve buna bağlı makine-inşaat sektörü Azerbaycan sanayisinin 1/5'ini oluşturmaktadır. Enerji imalatı sanayili, elektronik ve metal işleme, makine ve gemi inşası, lastik, tekstil sanayileri önde gelen sanayi dallarıdır. İmalat sanayisinde kurulu çok sayıda müessese bulunmaktadır. Ancak, diğer birçok sektörde olduğu gibi sanayi sektöründe de dışa (eski SSCB ülkelerine) bağımlılık, tesislerin büyük ölçüde atıl kalmasına neden olmuştur. İmalat sanayi bağımsızlık sonrası dönemde üretim miktarı bakımından 1999 yılına kadar gerileme kaydetmiştir. Demir çelik üretiminin yanı sıra kağıt ve orman ürünleri, yapı malzemeleri, tekstil gibi diğer imalat sanayi sektörlerinde de benzer bir duruma rastlamak mümkündür. 2000 yılından itibaren ise imalat sanayisinde yeniden artış gözlenmeye başlamıştır. Gıda sanayisinde şarap üretimi en önemli üretim koludur. Hafif sanayide, tekstil, halı, deri ürünleri ev mobilya başlıca üretim kollarıdır. 2003 yılında gıda sanayisinde üretimin

hacmi artarak %5.2 olmuştur. Son dönemlerde ülkede yeni et ve et ürünleri, süt ve süt ürünleri, şekerleme ürünleri, konserve ürünleri vb. gıda ürünleri konusunda modern tesisler kurulmaktadır.³²

1.4.9 Tarım

İstatistik Azerbaycan nüfusunun %49'u köylerde yaşadığını göstermektedir. Toplam 4243 köy bulunmaktadır. 86.600 km kare araziye sahip olan Azerbaycan'da ekilebilir alanlar %18'dir. Tarım ve hayvancılık sektörü, petrol dışı sektörler arasında Azerbaycan'ın sosyo-ekonomik gelişmesinde etkili olabilecek en önemli sektördür. Azerbaycan'daki zengin tarım alanları ve değişik iklime sahip bölgeler, geniş çeşitlilikte, kaliteli ve işlenmeye değer ürün yetiştirilmesini mümkün kılmaktadır. Azerbaycan'da yeryüzünde mevcut 11 iklimsel bölge türünün 9'u mevcuttur. Bu çeşitlilik subtropik iklimden tundra iklimine kadar uzanmaktadır. Bir sezonda birden fazla hasat elde etmek mümkündür. Ülke ikliminin çeşitliliği farklı ürünlerin üretimine imkan vermektedir. Kısaca iklimi tarımsal üretime oldukça elverişli olan Azerbaycan'ın başlıca tarım ürünleri ise buğday, pamuk, tütün, çay, zeytin, sebze ve meyvedir. Ülkenin kendi kendine yetecek kadar tahıl üretim potansiyeli vardır.

Azerbaycan için pamuk endüstrisi de büyük bir öneme sahipti. 1970'ler ve 1980'lerde her yıl yaklaşık bir milyon ton civarında pamuk üretilmekteydi. Ancak, geçiş sürecinde yaşanan genel problemlerin yanı sıra, dünya piyasalarındaki pamuk fiyatlarının düşüşüne bağlı olarak pamuk üretimi oldukça büyük miktarlarda azalmıştır.

Sovyet döneminde büyük bir artış gösteren tahıl üretimi 70 ve 80'li yıllarda yıllık bir milyon tona kadar çıkmıştır. Ayrıca, birim alandan elde edilen ürün miktarı da 1913 ve 1970 arasında üç kattan fazla artış göstermiştir. Sovyet yönetimi Azerbaycan'daki tahıl üretimini daha ileri seviyelere götürmek yerine şarap endüstrisi üzerinde durmayı tercih etmiştir. Azerbaycan'da üretimi azalan tarım ürünlerinden birisi de pirinçtir. Pirinç, Azerbaycan'da geleneksel olarak ve uzun yıllardır bazı güney bölgelerde ve kuzeydeki Gagavuz dağlarının eteklerinde yetiştirilmekteydi.

³² E.AHMEDOV-M.HACIYEV,A.g.e, s 84-85.

Sovyet döneminde Birliğin diğer cumhuriyetlerinde çok fazla pirinç üretildiği gerekçesiyle Azerbaycan'da pirinç üretimi durdurulmuştur.

1970'lerde Azerbaycan tarımının özellikle şaraplık üzüm üretimi yönünde geliştirilmesi için girişimlere başlanmıştır. Yaklaşık 70.000-80000 hektar arazi şaraplık üzüm üretimine açılmıştı. Bu amaçla planlan hedef; 1990'dan itibaren yıllık 3 milyon ton üzüm üretimi sağlamaktır.

Sovyet rejimi zamanında yukarıda bahsedilen politikalar ışığında Azerbaycan'da rejimin gerekli gördüğü üç tarımsal üretim kolu geliştirilmişti: Pamuk, şaraplık üzüm ve sebze. Bu ürünlerin çok az bir kısmı Azerbaycan'da tutulmaktaydı. Örneğin, üretilen pamuk Rusya'ya gönderilmekteydi.

SSCB'nin dağılması ile birlikte, Toprakta devlet mülkiyetinden, özel ve kolektif mülkiyete geçiş büyük ölçüde gerçekleştirilmiştir. Azerbaycan Tarım Bakanlığı verilerine göre, bir milyonun üzerinde insan tarım arazisi sahibi olmuş ve çiftlik sayısı 40.000'e ulaşmıştır. Ülkedeki çoğu yetiştirici ve üretici açısından en büyük problem, nakit para akışının olmayışı ya da sağlanamayışıdır. Tarım Bakanlığı her yörede kredi birlikleri oluşturma amacındadır. Ancak böylelikle tarımsal girdi alımlarındaki tıkanıklık ya da yetersizlik aşılabılır. Bölgesel Kalkınma Programı (2004-2008) çerçevesinde çiftçilere yönelik kredi verilmeye başlanması atılan fiili adımların en önemlisidir.

Nüfusun yaklaşık %40'ının istihdam edilmekte olduğu tarım sektörünün GSMH'ya katkısı her geçen yıl azalmaktadır. Öte yandan ülkede çalışanların ortalama aylık geliri 441 bin Manat veya 90 dolar üretim sanayisinde çalışanların geliri 667 bin Manat, inşaat sektöründe 453 bin Manat olduğu halde, tarım sektöründe çalışanların ortalama aylık geliri 67 bin Manat'tır. Bu miktar ülkedeki ortalama aylık gelir düzeyinin sadece %30'una tekabül etmektedir. Gelişmiş ülkelerde tarım ile meşgul olan bir şahıs 50-60 kişiyi geçindirdiği halde Azerbaycan'da kendi ailesinin geçimini ancak temin edebilmektedir. Ülke genelinde 1996 yılına kadar devlete ait hayvanların

hemen hepsi (%99.8 büyükbaş, %98 küçükbaş) özel sektöre dağıtılmıştır. Kalan hayvanlar hükümet tarafından damızlık amacıyla kullanılmaktadır.

Bağımsızlık sonrası ülkede kârlı alanlardan biri de büyükbaş hayvan yetiştiriciliği olmuştur. Hayvancılık ülke ihtiyacını karşılayacak şekilde gelişmiştir. Fakat 1998 yılına kadar hayvancılık sektöründe büyük düşüşler meydana gelmiştir.

Ülkede geçmişle mukayese edildiğinde et ve süt ürünleri üretimi artış kaydetmektedir. Bu üretimin hemen hepsi özel çiftliklerce sağlanmaktadır. Ülkede gerçekleştirilen özelleştirme sonucu 1998'den itibaren büyükbaş hayvan yetiştiriciliği artmaktadır. Ayrıca ülkede süt ürünlerinin kalitesi de geliştirilmektedir. Azerbaycan şirketleri 15 çeşidin üzerinde süt mamulünü (yoğurt, kaşar, beyaz peynir, süt, vb.) üretmektedir.³³

Azerbaycan'da iklim koşulları ve doğal ortamın elverişli olmasına rağmen; makine-ekipman yetersizliği ve eskimesi, kaliteli tohum, gübre ve zirai ilaç kullanılmaması (mesela, tarımda ihtiyaç duyulan gübrenin sadece %4-5'i karşılanabilmektedir.) gibi nedenlerle ülke potansiyeli yeterince değerlendirilememektedir³⁴

---

³³ Azerbaycan'ın İktisadi İcmali, Rübük Bülleten, TACİS Avrupa Ekspertiza Xidmeti, Bakü, İyul-Dekabr 1999, s.41;

³⁴ Sinan OĞAN, "Bağımsızlığının Onuncu Yılında Azerbaycan Ekonomisi ve Türkiye İle Ekonomik İlişkileri", www.ceterisparibus.net/arsiv/sogan.pdf Erişim Tarihi:12.03.2003.

Tablo 3: Tarım Ürünleri Üretimi (bin ton)

Yıllar	Şeker Pancarı	Patates	Sebze	Meyve
1990	-	185.2	856.2	367.4
1991	-	179.9	805.3	498.3
1992	198	156.0	555.1	400.9
1993	116	152.2	487.8	346.4
1994	178	150.3	482.9	323.5
1995	281	155.5	424.1	324.4
1996	40.1	214.6	570.0	321.2
1997	33.7	223.4	495.4	330.9
1998	41.4	312.5	502.3	390.6
1999	42.2	394.1	670.8	436.5
2000	46.7	469.0	780.8	477.0
2001	41.3	605.8	916.4	497.5
2002	115.8	94.9	974.6	516.8
2003	84.6	69.0	1046.3	572.1
2004	156.8	30.4	1076.2	420.4
2005	190.4	45.4	1050.0	600.9

Kaynak: ARDSK Yayınları 2005

1.4.10 İnşaat Sektörü

1990-2004 yıllarında Azerbaycan'ın ekonomik ve sosyal kalkınması ile inşaat sektöründeki gelişmeler arasında sıkı bir ilişki vardır. Bu yıllarda ülkede üretime dönük olan ve olmayan yeni büyük bina ve kompleksler inşa edilmiştir.

Ayrıca faaliyette olan bazı binalar ise genişletilmiş ve restore edilmiştir. İnşaat sektörünün GSMH'ya katkısı 1991'de %8.1 iken, 1999'da %10.9 olmuştur. Söz konusu etki, 2000-2001 yıllarında düşük kalmasının ardından 2002 yılında yeniden yükselişe geçen oran 2004'te %13'e ulaşmıştır.

IMF tarafından yapılan değerlendirmelere göre sektörün ekonomiye katkısı resmi istatistiklerde görüldüğünden fazladır. İnşaat faaliyetlerinin çok önemli bir

kısmı kayıt dışı kalmaktadır. Petrol sektörüne yabancı yatırımların başladığı 1995 yılından itibaren inşaat faaliyetleri önemli oranda artış kaydetmiştir.

Yatırımların inşaat sektörüne plase edilen kısmı ise 1990-2004 yılları arasında dalgalanma gösterirken, 1990 yılı hariç, toplam yatırımlardan inşaat sektörünün aldığı pay %1'in altında kalmıştır. Yatırımların her geçen yıl daha büyük bir kısmı üretim amaçlı alanlara plase edilmiştir.

2002 yılında inşaat sektörüne yönelen yatırımların hacmi bir önceki yıla göre %82.2 artış kaydederek 10.3 trilyon Manat olmuştur. Bu miktarın 7.8 trilyon Manat'ı (1.6 milyar dolar) yani toplam yatırım miktarının %75.5'i yabancı yatırımların payına düşmektedir³⁵.

2004 yılında ise petrol dışı inşaat sektörüne yöneltilen yatırımların hacmi 2003 ile mukayesede %39.8 artış kaydederek 24.2 trilyon Manat olmuştur. İnşaat sektörüne yöneltilen yatırımların %73.7'si yabancı sermayenin payına düşmektedir. Bu oran, Azerbaycan'da inşaat sektörünün gelişmesinde yabancı iş adamlarının etkinliği daha da yükselmektedir.

İnşaat sektöründeki artış hızı, ilk aşamada yeni üretim ve iş alanlarının kurulmasına sebep olmuştur. 2004'de binlerle iş yerinin açılmasında yeni inşa edilmiş müesseseler temel role sahip olmuştur. Gelişmeye paralel olarak sektörde istihdam hacmi de her geçen gün artarak 200 bin civarına ulaşmıştır.

Azersanayetikinti, Azersutikinti, Azerenerjitikinti gibi uzmanlaşmış firmalar ve SOCAR (The State Oil Company of the Azerbaijan Republic), Hazar Denizcilik Şirketi, Azerbaycan Demir Yolları Departmanı gibi kuruluşların inşaat firmaları en büyük inşaat teşebbüsleridir. Türk firmalarının sektöre büyük ölçüde hakim oldukları görülmektedir. Azerbaycan'da faaliyet göstermekte olan Türk firmaları içinde, yaklaşık %20.1 ile inşaat firmaları en önemli paya sahiptir. Azerbaycan gündemini meşgul eden petrol boru hatları, konut restorasyonu ve konut inşası,

---

³⁵ "2002'ci Yılının Yekunları Yüzerine Para-Kredi Siyasetinin Yerine Getirilmesi Durumu ", <http://www.nba.az/az/analitic/2002yekunu.shtm> , (01.04.2003).

savaştan zarar gören ve Azerbaycan'ın 1/5'ine karşılık gelen yörelerin yeniden inşası, altyapı restorasyonu, sanayi tesislerinin restorasyonu ve inşası, eğlence ve konaklama tesislerinin inşası gibi projeler Türk firmalarının pazara girmelerine imkan vermiştir.

Konut ve iş merkezi inşaatı yapan Türk firmaları, Azerbaycan pazarında oldukça aktif faaliyet göstermektedir. Bununla birlikte inşaat sektöründe Türk girişimcilerinin ABD ve Batı Avrupa'nın güçlü firmaları ile rekabet etmeleri gerekmektedir.

Her geçen gün eski binaları yıkılarak yerlerine yeni binaların inşa edilmesi ile Bakü'nün görünümü modernleşmektedir. Ancak çağdaş inşaat konstruksiyonları ve inşaat materyalleri, aynı zamanda jeoloji ve jeodeziye keşiflerinin dakik durumu Bakü'de maksimum 15 kattan yüksek bina inşasını mümkün kılmamaktadır. Öte yandan yeni inşa edilen çok katlı binaların şehircilik ve yeşil saha ihmali bakımlarından da endişe verici olduğu görülmektedir. Bu endişeler de dikkate alınarak 2004 yılında, Başkent'in merkezinde ve şehir çevresinde 12 katlı binalardan daha yüksek binaların inşası yasaklanmıştır.

Boru hatlarının inşası, modern sanayi tesislerinin kurulması, yeniden yapılanma ve restorasyon projeleri ve özellikle, turizm-eğlence sektörü için otel, restoran ve çeşitli tesislerin inşası, Azerbaycan inşaat sektöründe önemli yatırım fırsatlarıdır.

Yeni inşaat projeleri, kaliteli inşaat malzemelerine olan talebi artırmaktadır. İç üretim ise gerek kalite gerekse miktar yönünden ihtiyacı karşılayacak durumda değildir. İnşaat sanayisine ait malzemelerin ve hammaddelerin bol ve ucuz olması ve arz açığının bulunması nedenleriyle inşaat sektörü bu bakımdan da dış yatırımlar için özendirici bir sektördür.

Azerbaycan'da petrol sektörünün yanı sıra ve petrol sektörüne paralel olarak inşaat sektörü de hızla gelişmektedir. Gelir düzeyinin yükselmesine paralel olarak yeni yerleşim alanları ve ticaret merkezleri yapmaya eğilimin artacağı dikkate alındığında, inşaat sektörü gelişmeye elverişli alanlardan biridir. İnşaat sektöründeki gelişme nüfus artış hızından bir kaç kat yüksektir. Bununla paralel inşaat malzemelerinin fiyatı da hızla artmaktadır. Ev imkanlarının olmaması boşanmaların artmasına

etki eden faktörler arasındadır. Ayrıca insanların geç evlenmelerine de neden olmaktadır. Bu bakımdan, petrol gelirlerinin konut inşasına yöneltilmesi uygun olacaktır.

1.4.11 Turizm

Azerbaycan devleti tarafından “2002-2005 Yıllarında Azerbaycan’da Turizmin Kalkınması İle İlgili Devlet Programı” hazırlanmıştır. Devlet Programına göre ülkeye yabancı turistleri çekmek için yeni turistik tesislerin kurulması öngörülmektedir. 1997 yılı sonunda Azerbaycan’da devlete ait mevcut büyük otellerin ve dinlenme amaçlı sanatoryumların özelleştirilmesi Cumhurbaşkanı Fermanı ile kararlaştırılmıştır. Devlete ait otellerin özelleştirilmesi yabancı sermayeye de açık bulunmaktadır. Bu amaçla devlet mülkiyetinde olan 96 adet otel ve misafirhane anonim şirket statüsüne kavuşturulmuştur. A.C. Gençler, Spor ve Turizm Bakanlığı’ndan alınan bilgilere göre halihazırda ülkede 114 turizm şirketi ve 91 otel faaliyet göstermektedir.

Ülkeye, 2003 yılı içinde turizm amacıyla 25.534 kişi gelmiş, ülkeden turizm amacıyla 18.516 kişi gitmiştir. Turizmden elde edilen gelir ise 57.7 milyon \$ civarındadır. Son altı yıl itibariyle, turizm amacıyla ülkeye gelen ve gidenlerin sayısı ile döviz miktarları aşağıda gösterilmektedir.

Tablo 4:Yıllara göre turizm sektöründe ekonomik göstergeler

Yıl	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Gelen turist (Kişi)	16.000	17.100	11.000	7.000	6.524	2.294	25.534
Döviz miktarı (Milyon \$)	16.2	12.5	8.1	6.3	4.3	5.1	57.7
Giden turist (Kişi)	77.000	83.500	52.000	16.000	6.861	4.079	18.516
Döviz miktarı (Milyon \$)	18.6	17.0	13.9	13.2	10.9	10.5	23.000

Kaynak:ARDSK 2004

1.4.12 Bütçe

Serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecinde vergi sisteminde yapılan reformlar, devlet bütçesinde gelirlerin yıldan yıla artması ve 90lı yılların başında yüksek olan bütçe açığının 1995 yılından itibaren azalma trendine girmesi sonucunu doğurmuştur.³⁶ Bütçe gelirlerine benzer şekilde bütçe harcamaları da yıldan yıla artış kaydetmektedir. Azerbaycan'da kamu harcamalarının GSMH'da ağırlığının yüksek olarak kalmaya devam ettiği görülmektedir. Azerbaycan BDT devletleri ile mukayesede yolsuzluğun seviyesine ve kayıt dışı ekonominin hacmine göre ilk sıralarda yer almaktadır³⁷. Bu durum bütçe gelirleri açısından olumsuz sonuç doğurmaktadır. Bütçe harcamalarında sosyal savunma ve güvenlik harcamalarının payının yıldan yıla arttığı görülmektedir.

Tablo 5: Bütçe Gelir ve Giderleri (Milyar Manat)

Yıllar	Gelirler	Giderler
1990	0.5	0.5
1991	1.0	0.9
1992	7.3	6.9
1993	53.6	64.8
1994	504.8	681.7
1995	1584.7	2141.9
1996	2012.8	2409.3
1997	2565.2	2943.5
1998	2327.3	2641.7
1999	2797.6	3257.2
2000	3573.2	3819.8
2001	3924.0	4037.5
2002	4551.2	4658.6
2003	6104.5	6172.7
2004	7405.8	7505
2005*	9422	10001

Kaynak: www.day.az/ekonomika2006.htm

³⁶ F. Y. BAYRAMOV S. E. NECEFOV, "Dövlət Bütçəsinin Kesiri və İnflasiya", *Azərbaycan'da İqtisadi İslahatların Hayata Geçirilməsi Hususiyetləri və Problemlər*, İqtisadi İnkişaf Nazirliyi İqtisadi İslahatlar Mərkəzi, Bakı, 2001, s. 148.

³⁷ Javid AHMADI, "Development Perspectives of Azerbaijan Agriculture", *Ekspert İqtisad Jurnalı*, No.7-8, 2001, ss.8-9; Stanislav Zhukov, "The Macroeconomic Situation in Azerbaijan: At the End of the First Post-Soviet Decade", *Ekspert İqtisad Jurnalı*, No.7-8, 2001, ss.6-7.

Bütçenin petrolden elde edilen gelirlerinin bütçe gelirleri arasındaki yeri ise şöyledir: Devlet bütçesi gelirlerine Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi (SOCAR) vasıtası ile dahil olan petrolün payı 2002 yılında %36.5 iken, 2003 yılında bu oran %31 olmuştur. Ancak Devlet Petrol Fonu'ndan (ARDPF) transferler de dikkate alındığında petrol sektörünün devlet bütçe gelirleri içindeki payı %39.1 olmuştur. 2004'de ise söz konusu oran %40.9 (%31.6 SOCAR'ın payı ve %9.3 ACDPF'den transferler) seviyesinde oldu. 2004 verileri ile mukayese edildiğinde 2005 yılında devlet bütçesinin petrol dışı açığının GSMH'nın %2.4 hacminde olması planlanmıştır ki, bu da hükümetin petrol gelirlerinin harcamasının artırılma sına dair orta vadeli stratejisine ve 2005 makroekonomik hedeflerine uygun düşmektedir. Harcamalarda sosyal bir eğilime sahip olan 2005 yılı bütçesinde, ücretlere, eğitim ve savunma harcamalarına daha fazla ağırlık verilmiştir. Bu çerçevede ortalama ücretler bir önceki yıla göre %22 arttırılmıştır. Bu artış ile yolsuzluk oranının azaltılmaya çalışıldığı görülmektedir. Savunma harcamaları ise %30 arttırılmıştır.

Azerbaycan'ın Mali Bakanlığının son verilerine göre ülkede 2006 yılında GSYİH %26,3 artarak 22 milyar manat'a ulaşmıştır. (25,2 milyar dolar). Sosyal sahada harcamaların 2007 yılında % 37,9 daha fazla olması beklenmektedir, yani 2,5 milyar dolar, 2006 yılıyla kıyaslandığında bu %47 daha fazladır. 2006 yılında ise bu rakam 1,6 milyar dolar teşkil ediyor.

Petrol gelirlerinin bütçeye olan katkısı 2006 yılında %60 civarındaydıysa, 2007 yılında bu rakam % 56 olacak. Azerbaycan'da 2007 yılında ekonomiye toplam yatırım miktarı 9 milyar dolar olarak gözleniliyor, faiz olarak %85lik bir miktar petrol ve gaz sektörüne yatırılacak. Askeri Kuvveye ve Savunmaya ayrılan bütçe kesimi 2006 yılında 1 milyar dolardıysa, bu rakamın 2007 yılında 1,1 milyar dolar olacağı öngörüldü.1 Varil petrol fiyatının bütçede 50 dolar olarak belirlendi. 2007 yılında devletin bütçe gelirleri 5 milyar 714,7 milyon dolar olacağı belirtiliyor.Özellikle bölgelerde vatandaşlardan vergilerin tam olarak toplanması 2007 yılında öngörülmüyor.³⁸

---

³⁸ <http://www.day.az/news/economy/64845.html>, *У.Керимова, Э.Гулиев*. Erişim tarihi 30.12.2006

Tablo 6: Azerbaycan'ın Dış Ticareti (Milyon \$)

Yıllar	ithalat	ithalat Artışı (%)	ihracat	ihracat Artışı (%)
1992	939.8	-50.04	1483.9	-30.03
1993	628.8	-33.09	724.6	-51.17
1994	777.9	23.71	652.7	-9.92
1995	667.6	-14.17	637.1	-2.39
1996	960.6	43.88	631.2	-0.92
1997	794.3	-17.32	781.3	23.78
1998	1076.4	35.51	606.2	-22.41
1999	1035.8	-3.77	929.6	53.34
2000	1172.0	13.15	1745.2	87.73
2001	1431.1	22.10	2314.2	32.60
2002	1665.5	16.38	2167.4	-6.34
2003	2626.4	57.69	2591.7	19.57
2004	3504.6	33.43	3614.4	39.46
2005	4600.8	38.44	4219.1	30.5

Kaynak:Devlet İstatistik Komitesi: 2006.

1.5 Azerbaycanın Dış Ticareti

Azerbaycan ihracatında petrol ve petrol üretimlerinin ağırlığı, petrol üretimi ve dolayısıyla ihracının artmasıyla daha da artacaktır. Bu ise, bir sektöre bağlılık şeklinde ülke için önemli bir sorun olabilir. Çözüm için petrol gelirlerin petrol dışı sektörlere yöneltilmesi gerekmektedir. İthalatın yapısı ihracatın yapısına göre tamamen farklıdır. 1996 yılından beri, ekonomik düzelmeye bağlı olarak iç talebin yükselmesi sebebi ile ithalatta da hızlı bir yükselme gözlenmektedir. Azerbaycan'ın 2004 yılı ticari ilişkilerinde özel sektörün payı, ithalatta %72.93, ihracatta ise %49.15 olarak gerçekleştirilmiştir. Ülke, ithalatta makine ve donanım gibi yatırım malları olarak üretim hacmini ve teknolojik seviyesini artırma eğilimindedir. Sanayi tesislerinin özelleştirilmesinde yaşanan tıkanıklığın aşılabilmesi gibi yapısal sorunlar nedeniyle üretim yapılamaması ve dolayısıyla ihracatın katma değeri düşük hammadde ve yarı mamul mallar üzerinde yoğunlaşması ve diğer yandan milli para birimi

Manat'ın 1997-2000 yıllarında ABD dolarına karşı aşırı değer kazanması sonucu ithalat daha cazip hale gelmiştir.

1.5.1 İthalat

Azerbaycanın önde gelen ithalat ürünleri arasında; makine ve ekipman (%26,1), kıymetsiz metallere eşyalar (%19), mineral ürünler (%13,6), taşımacılıkla ilgili ekipmanlar (%12,7), kimyasal ürünler (%4,2), metal, plastik (%2,8), gıda ürünleri (%11,8) sayılabilir.2004 yılındaki dış ticaretin %24.1'i İtalya, %10.9'u Rusya, %5.7'si Türkiye, %6'sı İngiltere, %3.6'sı Türkmenistan, %4.6'sı İsrail, %3.5'i Kazakistan, %3.3'ü Almanya, %3'ü İran, %3'ü Gürcistan, %2.6'sı Fransa, %2.5'i Çin ve %2.3'ü Hollanda ile gerçekleştirilmiştir. 1998 yılında Rusya Federasyonu'nda yaşanan ekonomik kriz sonucu yapılan devalüasyon ve Rus mallarının Azerbaycan para birimine oranla değer yitirmesi sebebiyle Rusya, Azerbaycan pazarında fiyat avantajı sağlamış ve mallarına olan talebin artmasıyla Rusya Azerbaycan'ın dış ticaretinde bu tarihten itibaren ilk sıralara yükselmiştir. Azerbaycan'ın dış ticari ilişkilerinde ülke portföyünde de zamanla değişme olmaktadır. Bu değişime göre Azerbaycan'ın daha çok gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler ile işbirliği yaptığı görülmektedir. Azerbaycan'da 2006 rakamları ithalatın petrol ürünleri ve bitüm % 28, deniz taşımacılık ekipmanları % 16,32, araba ve kamyon % 7 ve her türlü ekipman ve donanım % 5 olarak belirlenmiştir.

Tablo 7: 2003 Yılında Azerbaycan'ın Ticaret Yaptığı Ülkeler (Bin ABD Doları).

Ülkeler	Mal hacmi	%	İthal	%	İhrac	%	Ticaretin dengesi
Ülkeler (genel)	5218204,1	100,0	2626225,2	100,0	2591978,9	100,0	-34246,3
İtalya	1419930,9	27,2	73982,5	2,8	1345948,4	51,9	1271965,9
Rusya	531909,7	10,2	383803,3	14,6	148106,4	5,7	-235696,9
Fransa	365319,2	7,0	155593,8	5,9	209725,5	8,1	54131,7
Türkiye	302148,1	5,8	195116,9	7,4	107031,2	4,1	-88085,7
İngiltere	294178,7	5,6	286519,0	10,9	7659,7	0,3	-278859,3
ABD	196483,1	3,8	132618,6	5,0	63864,5	2,5	-68754,1
Türkmenistan	194185,9	3,7	188359,2	7,2	5826,7	0,2	-182532,5
Almanya	177202,6	3,4	169895,5	6,5	7307,2	0,3	-162588,3

Kazakistan	148569,8	2,8	138455,7	5,3	10114,1	0,4	-128341,6
İsrail	141026,6	2,7	2913,8	0,1	138112,8	5,3	135199
Ukrayna	139871,5	2,7	118667,3	4,5	21204,2	0,8	-97463,1
Gürcistan	121692,1	2,3	10232,0	0,4	111460,1	4,3	101228,1
japonya	121601,2	2,3	101801,8	3,9	19799,4	0,8	-82002,4
Çin	111667,5	2,1	92381,4	3,5	19286,1	0,7	-73095,3
Malazya	100284,4	1,9	100283,4	3,8	0,9	0,0	-100282,5
İran	99737,6	1,9	50608,3	1,9	49129,4	1,9	-1478,9
Yunanistan	79200,2	1,5	7774,3	0,3	71425,9	2,8	63651,6
Hırvatistan	61211,6	1,2	136,1	0,0	61075,6	2,4	60939,5
İspanya	52599,9	1,0	9271,0	0,4	43329,0	1,7	34058
Hollanda	50327,2	1,0	43955,7	1,7	6371,5	0,2	-37584,2
İsveç	40894,7	0,8	40889,0	1,6	5,7	0,0	-40883,3
Hindistan	36703,8	0,7	35395,2	1,3	1308,5	0,1	-34086,7
Norveç	35887,1	0,7	33623,1	1,3	2264,0	0,1	-31359,1
Tacikistan	35426,4	0,7	984,1	0,0	34442,3	1,3	33458,2
Birleşik Emirlikleri	32536,8	0,6	26509,8	1,0	6027,0	0,2	-20482,8
Belçika	27096,1	0,5	25661,8	1,0	1434,4	0,1	-24227,4
Diğer ülkeler	300511,0	5,8	200792,6	7,6	99718,4	3,8	-101074

Kaynak: ARDSK 2004

1.5.2 İhracat

Ülkede 2006 yılının Ocak-Ekim verilerine göre Azerbaycan dünyanın 136 ülkesiyle ticaret yapmaktadır. Bu da 2004 yılında 123 farklı ülkeyle yapılan ticari ilişkilerden daha fazladır. Toplam 6519 kişi ihracat yapmış, onlardan 3483 ülke vatandaşları olup 6519 ise tüzel kişilerdir. Devlet Sektörünün payı % 58,38'dir. İhracat işlemlerinde Kamu sektörünün payı 29,8%, özel sektör ise %65,43 oranındadır. Devlet Gümrük Komitesinin rakamlarına göre ülkeden 2006 yılının Kasım ayına kadar 5,21 milyar dolarlık 2087 ürün türü ihraç olunup, ithal olunan 5666 mal türünün toplam fiyatı 4,21 milyar dolardır. İhracatta aylık artış 14 milyon dolar olduğunda, ithalatta bu rakam ise 20 milyon dolardır. Ülkeden BDT'ye mineral yakıtlar, petrol ve petrol ürünleri ve bitüm (ihracatın %30,9), inorganik kimya ürünleri (%14,39), deniz taşımacılığı makineleri (%9), meyve (%8), bitkisel ve hayvansal yağlar (%7) ihraç olunmuştur. Toplam BDT'ye ihracat 818.360.000 bin dolar teşkil etti, yani toplam

ihracatın %14,55'i. 2006 yılında Azerbaycan'ın yurtdışı ihracatı 4.806.611.600 bin dolar olarak belirtilmektedir.(toplam ihracatın %85,45)

Yurtdışına 2006 yılında yapılan ihracatın çoğu mineral yakıtlar, petrol ve petrol ürünleri, bitüm (%93,43), polimeri (%1,38) , inorganik kimya mamulleri (%0,53), siyah metalden oluşmaktadır (% 0,49) .³⁹

Tablo 8: Dış Ticaretin Dağılımı (Bin ABD Doları)

Kıtalar	Dış Ticaret hacmi		İthalat		İhracat	
	Hacmi	Oranı %	Hacmi	Oranı %	Hacmi	Oranı %
Ülkeler toplam	5218204,1	100,0	2626225,2	100,0	2591978,9	100,0
Avrupa kıtası	3430999,6	65,7	1439056,0	54,8	1991943,6	76,8
Asya kıtası	1535714,2	29,4	1004437,6	38,2	531276,6	20,5
Amerika kıtası	233933,2	4,5	167455,7	6,4	66477,5	2,6
Afrika kıtası	3696,0	0,1	1517,7	0,1	2178,3	0,1
Avusturalya kıtası	13861,1	0,3	13758,2	0,5	102,9	0,0

Kaynak: Devlet İstatistik Kurumu:2004

³⁹ <http://www.day.az/news/economy/64724.html>, Erişim tarihi: 27 Kasım 2006

1.5.3 Azerbaycan'ın Dış Borçları

Azerbaycan'ın dış borç stoku ve dış borçların GSMH içindeki payı yıllar itibarıyla devamlı artış kaydetmektedir. Dönüşüm sürecinin başlangıç yıllarında ortaya çıkan ve giderek artan cari açıkların doğrudan yatırım ve finansman amaçlı yabancı sermaye girişleriyle finanse edildiği görülmektedir. Örneğin, kamu açıklarının finansmanında da yabancı fonların kullanıldığı, dış borçların GSMH içindeki payının artışından görülebilir. Söz konusu oran 2000'de %66, 2001'de %54 ve 2002'de %63 olarak gerçekleşmiştir. Bu durumda ihracat artış hızındaki bir yavaşlamanın, ülkenin dış borç batağına saplanmasına, yani borcu borçla ödeyen bir kısır döngüye sebep olabilecek bir nitelik taşıdığına dikkat çekmek gerekir. Diğer BDT ülkeleri ile mukayesede Azerbaycan'ın dış borçlarının bazı ülkelerden daha az olduğu görülmektedir. 2003'de Azerbaycan'da ortalama ücretin 100, devlet müesseselerinde çalışanların maaşı 25-40 dolar kabul edildiğinde, 192 dolarlık kişi başına dış borç dikkat çekici bir seviyede olmaktadır. 2006 yılında ise ortalama ücret 235 dolar olmuştur.

Tablo 9: Dış Borçlar

Yıllar	Dış Borç Miktarı (Milyar \$)	GSMH'nin %'si
1993	0.05	4.0
1994	0.1	6.7
1995	0.3	12.4
1996	0.4	13.6
1997	0.5	15.8
1998	0.7	15.7
1999	0.72	15.8
2000	1.158	21.9
2001	1.250	21.9
2002	1.374	22.5
2003	1.570	22.0
2004	1.588	18.6

Kaynak: ARDSK 2005

Dış borçların büyük bir kısmı uluslararası kurumlardan alınan vadeli borçlardır. Azerbaycan'ın borçlu olduğu kurumlar arasında Japonya Uluslararası Bankası (425 milyon dolar), Dünya Bankası (422 milyon dolar), IMF (222 milyon dolar), Alman BLG Bankası (80 milyon dolar), Avrupa Yeniden Kurma ve Kalkınma

Bankası (80 milyon dolar), ve İslam Kalkınma Bankası (48 milyon dolar) başta gelmektedir. 2006 yılın verilerine göre Azerbaycan'ın dış borcu yaklaşık 2 milyar dolardır. Borçların %80 kredi, uzun vadeli kredilerden ve proje finansmanlarından ibarettir.⁴⁰

---

⁴⁰ <http://www.day.az/news/economy/69007.html>, Erişim Tarihi: 15 Şubat 2007

İKİNCİ BÖLÜM

AZERBAJYCAN CUMHURİYETİNİN PETROL SEKTÖRÜ

2.1 Dünya Petrol Ticareti

Petrol sözcüğü, Latince’de taş anlamına gelen “petra” ile yağ anlamına gelen “oleum” sözcüklerinden oluşmaktadır. Petrol halk arasında, yalnız belirli bir yakıtı (Benzin, Gazyağı, Dizel - Motorin , Motor yağı, Fuel oil) olarak bilinmesine rağmen, aslında petrol kelimesi doğal halde bulunan ve yeraltından çıkarılan işlenmemiş ham petrol anlamına gelmektedir. Petrol, hidrokarbonların karışımından meydana gelmiş olup, her zaman sabit bir kimyevi bileşimi yoktur. Değişik kimyasal içeriğe sahip hidrokarbonların bir araya gelerek oluşturduğu değişik kimyevi bileşimde olan çok sayıda petrol tipi bulunmaktadır (Örneğin: parafin bazlı petrol, asfalt bazlı petrol gibi)

Yüzmilyonlarca yıl önce, denizlerde yaşayan ya da suların denizlere sürüklediği hayvan ve bitki kalıntıları anaerobik bir ortamda, gerekli şartlar altında (ısı basınç ve mikroorganizmaların etkisiyle), ham petrole benzer kerojeni meydana getirmiştir. Kerojen sonradan, yukarı tabakalara doğru göç etmesi esnasında gittikçe değişmiş ve ham petrolü meydana getirmiştir. Bu yüzden de hiçbir sahanın ham petrolü, tam olarak öteki bir sahanın ham petrolüne uymaz; muhakkak az çok farklar bulunur. Hatta bu durum, aynı bir petrol sahasında bile, çoğu zaman görülür.⁴¹

Dünyada şu an yatırım cazipliyi bakımından petrol sektörüyle rekabete gire bilen başka bir sanayi sektörü bulunmamaktadır. Petrol - ticaret üretimi, hasılası, sanayide tekrar üretimi ve son üretim süresine kadar olan bütün işlemleri ihtiva ediyor. Burada her bir bölümün kendine özgün teknolojik-ekonomik altyapısı vardır. Petrol stratejisinden de daha önemli, rezervler faktörüdür. Dinamik bir faktör olan rezervler faktörü, iş hayatını kuran en önemli etkidir. Ama rezervler ve kaynaklar arasında da bir ayırım yapmak gerekir. Burada kaynaklar, tespit edilen zaman dilimi içinde petrol yataklarının üretime açık hissesinden kalan petrolün hacmi ile sayı

---

⁴¹ <http://www.tr.wikipedia.org/wiki/petrol.htm> Erişim Tarihi 19.01.2007.

arasında değerlendirilir. Bundan başka buraya şimdiye kadar belli olmayan petrol yatakları da aittir. Rezervler ise, belli olan amam hasılası pahalıya gelen karbonhidrojenlerin toplamıdır. Rezervlerde hasıla tahminleri, fiskal şartlar, hukuksal teminat, pazar talepleri ve onların ekonomik değerlendirilmesi de ayrıca önem taşır. Burada projenin ekonomik tarafları, faydalandığı kaynakların onaylanmasını gerektirir. Bunlarla beraber petrol sektöründe petrolün varlığı genelde rezervin varlığı gibi anlaşılır. Yataklarda rezerv rakamı petrol ihracatında önemli faktördür. Petrol işinde bu değerlendirmenin kendine özgü bölümleri vardır:⁴²

- Küçük rezervler-10 milyar tona kadar
- Orta rezervler -10-30 milyar ton arası
- Büyük rezervler-300 milyar tondan fazla

Ülkede bulunan petrol rezervleri kendine yetecek olan ihtiyaçlardan fazla oldukça ihracat zemini ortay çıkıyor, onun önemi artıyor, bu yönde politikaların uygulanması gündeme geliyor. Jeolojik araştırmalar ise petrol işinin diğer taleplerini karşılıyor. Yabancı yatırımcı için, bu coğrafi, klimatoloji, siyasal, bürokratik, demokratik, ekonominin geleneksel yapısı, tekelleşme ve diğer etkenler esas alınıyor. Bundan başka, petrol ticaretinde rezervlerden sonra hasıla rakamı da önem taşır.⁴³

Hasıla stratejisi, rezervlere dayanarak onun ölçüsünü, hasıla kapasitesini kapsıyor. Petrol sanayisinde hasılanın optimal hacminin belirlenmesi ve dikkate alınan miktarlarda teminatı çok önemli etkindir. Bunun için yatırımcı, önceden hasıla giderlerini hesaplar, onun hasıla hacmindeki nispetini öğrenir, sonra da kendi iş planını yapar. Rezervlerin hasıla temposu ile uygun düşmesi petrol stratejisinin bir yönünü ifade eder. Burada yatırımcı hasılatını yapacağı ürünün hammadde veya imalatını pazarlayacağını da belirlemelidir. Sonra, talebe uygun olarak ürünün hammadde, yoksa ilk üretimden geçilmesi, yada tam ürün olarak sunulması seçilir. Tabii ki, en kolayı ürünün hammadde şeklindeki satışlarıdır. Ama taleplere göre, petrolün imalatı da yapılabilir. İmalat yeni endüstri fabrikalarının varlığını ve

---

⁴² ALİYEV H.A, "Azerbaycan Petrolü Dünya Siyasetinde", Bakü, APAY,1977, s 57

⁴³ NOVRUZOV V, "İnkişaf ve Terakkinin Haydar Aliyev Modeli", Bakü:AzerNeşr, 2004, s 30

gelişmesini de beraberinde getirmektedir. Bu süreçte kalite, alıcı siparişlerinin talepleri ile ölçülmektedir. Ama burası da bir gerçek ki, dünyada petrol hasılasını yapan ülkelerin bir çoğunda petrol imalatını yapan fabrikalar mevcuttur. Bu durum, imalat alanında rekabetin daha sıkı olduğunu göstermektedir.

2.1.1 Petrol Ticaretinin Özellikleri

Petrol işinde bir başka önemli şart da ihracat potansiyelinin değerlendirilmesidir. Bu işte pazar araştırmaları, piyasanın altyapısı ve uzun vadeli tüketiciyi bulmak gerekir. Petrol ihracatının ölçüleri de vazgeçilmezdir. Piyasada küçük ihracatçılar bulunduğu gibi, büyük ihracatçılar da bulunmaktadır. Petrol gibi bir ürünün ihracatı büyük ülkelerin desteği olmadan mümkün değildir. Çoğu zaman böyle işlemleri gelişmiş ülkelerin uluslararası şirketleri yaparlar. İhracat işi kolay bir iş değildir. Burada iletişim, petrol naklinin alternatif yolları da önem taşır. Bu petrol sektörünün verimli ortamı ve önceden var olan geleneksel petrol altyapısı ile bağlıdır. Bu şartların teminatı varsa, işlerde verim de yüksek olacaktır. Petrolün yeni gelişme safhasında bu altyapı elemanları yatırımları daha da hızlandırabilirler. ABD’de (Alaska), Rusya’da (Arktika) petrol-doğal gaz hasılasının genişlemesinde bu şartlar önde olmuştur. Arktika’da petrol hasılası buza dayanıklı platformlardan, petrol taşıyan tankerlerden oluşmaktadır. Şimdi bu işler büyük hacimli yatırımlara dayanmasından verimli sayılmamaktadır. Ekonominin verimliliği, piyasanın durumu ile bağlıdır. Bu gerçeklik ekonomik sistemin çoğu modelleri için de geçerlidir.

2.1.2 Dünya Petrol Üretim ve Tüketimi

Kömürün enerji kaynağı olarak egemen olduğu Asya ve Avustralya ile doğal gazın ilk sırada olduğu eski Sovyetler Birliği ülkeleri haricinde, tüm bölgelerde birincil enerji kaynağı durumunda olan petrol, global enerji ihtiyacının %40’ını karşılamaktadır.

Doğal gaz enerji santrallerinin diğerlerine göre daha ekonomik ve çevreye daha duyarlı olması nedeniyle doğal gaz kullanımı petrol aleyhine gelişmektedir.

Yine de, önümüzdeki yıllarda petrolün birincil enerji kaynağı olma konumunu sürdürmesi beklenmektedir.

Bölgesel bazda, Kuzey Amerika 1998 yılındaki %31,1'lik payıyla petrol tüketiminde birinci sırada yer almaktadır. Avrupalı OECD ülkelerinin payı %20,7, tüm OECD ülkelerinin payı ise %63,4'tür. Gelişmekte olan ülkelerin petrol tüketiminin artması ve alternatif enerji kaynaklarının kullanılması nedeniyle OECD'nin payında düşme görülmektedir. ABD dünyanın en büyük ikinci petrol tedarikçisi olmasına rağmen, yurtiçi üretiminin düşük ve günlük 18,8 milyon varil (%25,4) gibi yüksek bir tüketime sahip olmasından dolayı dünyanın en çok petrol ithal eden ülkesidir. 1998 yılında Japon ekonomisinin %2,9 daralması petrol tüketiminin Japonya'da %4,2 gerilemesine neden olmuştur. Aynı yıl Güney Kore'de petrol tüketimindeki azalma ise %15,4'ü bulmuştur. Bu bölgede ekonomik canlanmanın başlamasıyla petrol tüketimi tekrar artışa geçmiştir.

Tablo 10: Petrol Üreticisi Ülkeler (BinVaril/gün) ve En Çok Tüketen Ülkeler

1	Suudi Arabistan	9.230	1	ABD	17.810
2	ABD	7.995	2	Japonya	5.550
3	Rusya Federasyonu	6.170	3	Çin	4.110
4	İran	3.800	4	Almanya	2.915
5	Meksika	3.500	5	Rusya Federasyonu	2.455
6	Venezuela	3.335	6	G. Kore	2.020
7	Norveç	3.215	7	Fransa	2.010
8	Çin	3.205	8	İtalya	1.975
9	İngiltere	2.800	9	Hindistan	1.820
10	BAE	2.710	10	Kanada	1.815
	Dünya Toplam	73.105		Dünya Toplam	71.530

Kaynak: Financial Times (BP Amoco) 2004

Tablo 11: Bölgeler Ve Ülkeler İtibarıyla Petrol Tüketimi

Milyon varil/gün	1997	1998	1999	2000	2003
Kuzey Amerika	22,70	23,18	23,68	24,09	25,19
OECD Pasifik	8,95	8,41	8,51	8,62	9,05
OECD Avrupa	15,01	15,33	15,50	15,67	16,22
OECD	46,66	46,91	47,70	48,38	50,46
Eski SSCB	4,34	4,27	3,93	3,81	3,97
Çin	4,08	4,16	4,25	4,38	5,14
Latin Amerika	4,40	4,58	4,63	4,70	5,38
Ortadoğu	4,04	4,13	4,24	4,34	4,75
Afrika	2,32	2,39	2,41	2,47	2,61
DÜNYA	73,40	74,03	75,03	76,29	81,75

Kaynak: The Economist Intelligence Unit 2004

Petrolün arz yönüne bakıldığında ise, 1960 yılında kurulan OPEC dünyanın en önemli üretici organizasyonu olarak karşımıza çıkmaktadır. 11 üyeli OPEC, dünya petrol rezervlerinin %77'sine sahiptir ve üretimin de %40'ını gerçekleştirmektedir. OPEC üyesi ülkelerin geneli devlet kaynakları olarak petrol gelirlerine bağlı durumdadır.

OPEC fiyatlandırmada 7 tür ham petrolden oluşan bir sepet kullanmakta olup, bu sepetin fiyatı 1998 yılında varili 12,68 dolar ile en düşük seviyesine inmiştir. Brent türü petrol ise yaklaşık üçte bir oranında değer kaybederek 10 doların altına inmiştir. Bu 1996 ortalama fiyatının yarısından daha düşük bir değerdir.

Brent türü ham petrol fiyatının 1999'un ilk çeyreğinde de 10–11 dolar arasında seyretmesi üretim kısıtlaması yapılması yönünde OPEC'e yönelik baskıların artmasına neden olmuştur. 1999 Mart ayında İran ve Suudi Arabistan'ın çağrısıyla

petrol üreten ülkelerin Nisan ayı başından itibaren üretimlerini günlük 2,1 milyon varil azaltması karara bağlanmıştır. Haziran ayı itibariyle alınan kararlar doğrultusunda üretim kısıntısına uyum %91'e yükselmiştir.

OPEC'in bu kararlı tutumu neticesinde 1998 Aralık ayında 10 doların altında seyreden ham petrol fiyatları 1999 Kasım ayında 26 doların üzerine çıkmıştır. Petrol fiyatlarının 3 misline yakın artış göstermesi akıllara 1973 ve 1979 petrol şoklarını getirmektedir. Her iki şok da enflasyonun pek çok ülkede çift haneli rakamlara çıkmasına ve global düzeyde durgunluğa neden olmuştu.

Ancak, bu seferki petrol şoku fiyatlarda önemli bir artış yaratmadığı gibi global düzeyde bir durgunluğa da neden olmamıştır. Tam aksine, dünya ekonomisi bir durgunluktan çıkmış ve canlanma belirtileri artmaya başlamıştır. Yeni petrol şokunun eskileri kadar etkili olmamasının değişik nedenleri bulunmaktadır.

Son ani artıştan önce petrol fiyatları son iki yıl ortalamasına göre oldukça düşük bir seyir izlemiştir. Petrol fiyatları şu anki yüksek haliyle bile 1997'deki seviyesinin çok üzerinde değildir. Diğer taraftan, 1970'li yıllardan farklı olarak, günümüzde pek çok ülkede ham petrol fiyatları benzin fiyatlarının küçük bir kısmını oluşturmaktadır. Avrupa'da vergiler perakende fiyatın %80'ine kadar çıkmaktadır. Dolayısıyla ham petrol fiyatlarındaki artış pompa fiyatlarına aynı oranda yansımamaktadır.

Ham petrol fiyatlarındaki artışın global ekonomiyi beklendiği kadar etkilememesinin nedenlerinden biri de, gelişmiş ekonomilerin artık petrole daha az bağımlı olmasıdır. Enerji tasarrufu, diğer yakıtlara yönelim, aşırı enerji tüketen ağır sanayilerin gelişmekte olan ülkelere kayması, gelişmiş ülkelerdeki petrol tüketimini göreceli olarak azaltmıştır. Gelişmiş ekonomiler GSYİH'nın her bir doları için 1973 yılında tükettikleri petrolün şimdi sadece yarısını tüketmektedir.

Batılı ekonomiler üretim sektöründen servis sektörüne doğru kaymıştır. Bunun neticesinde petrol tüketen üreticilerin ABD ekonomisi içindeki oranı 1977'de %22 iken, yirmi yıl sonra %17'ye gerilemiştir. ABD'nin petrol harcamaları 1981 yılında GSYİH'sının %8,5'ine tekabül ederken şimdi %3'e gerilemiştir. 1981'de

havayolu firmalarının işletme masraflarının yaklaşık %30'unu oluşturan jet yakıtı teknolojideki gelişmeler sayesinde artık %10'unu oluşturmaktadır. 1998'de ABD'de bir araba ortalama olarak 1973'e göre 3.200 km daha fazla kullanılmakta, buna rağmen 760 litre daha az benzin tüketmektedir.

1973 yılında ABD'de elektriğin %17'si 560 milyon varil petrol tüketilerek sağlanırken, bugün kömür, nükleer enerji ve doğal gazın devreye girmesiyle petrol ile üretilen elektriğin payı %3,2'ye gerilemiş ve tüketimi de 178 milyon varile düşmüştür.

ABD Enerji Bilgi Merkezi tahminine göre, 2020 yılında 1 varil ham petrolün ortalama fiyatı 22 dolar olacaktır. Üretim 1998 yılındaki 75 milyon varil/gün seviyesinden 112 milyon varil/gün seviyesine çıkacak olup, bunun %49'u OPEC tarafından karşılanacaktır. OECD tahminlerine göre ise, 1998 ortalaması 13 dolar olan ham petrolün ortalama 22 dolar olması durumunda, gelişmiş ülkelerin petrol faturaları GSYİH'larının %0,25'i ile %0,5'i arasında artacaktır. Bu oran 1973 ve 1979 yıllarında gerçekleşen gelir kaybının dörtte birinden daha azdır.

Diğer taraftan, 1973 ve 1979 yıllarında pek çok OPEC ülkesi cari işlemler fazlasına sahip olduğu için petrol fiyatlarındaki artıştan sağladıkları ilave geliri harcamayıp tasarruf etmişlerdir. Ancak, günümüzde bu ülkelerin cari işlemler açığı önemli boyutlara ulaşmıştır. Dolayısıyla petrolden sağlanacak ilave gelir büyük bir ihtimalle bu ülkelerin gelişmiş ülkelere yapacağı ithalatta kullanılacaktır.⁴⁴

2.1.3 Petrol Fiyatına Etkin Eden Faktörler Ve Petrol Grupları

Petrol fiyatına birtakım faktörler etki etmektedir. Petrol fiyatı arz ve talep dengesine bağlı olarak sertifika gibi kendini göstermektedir. Sertifika denildiğinde; petrolün kalınlığı, içindeki kükürdün miktarı, parafin, su, diğer mekanik karışımların dozu anlaşılır. Bu kriterlere göre seçimi alıcı yapar. Kalınlığına göre, petroler üç gruba ayrılır:

---

⁴⁴ www.foreigntrade.gov.tr/ead/ekonomi/sayi1/petrol.htm, Erişim Tarihi 28.12.2006

hafif -850 kg/km³'e kadar

orta - 851-885 kg/km³

ağır - 885 kg/km³'den yüksek

Hafif petrol, normal mal standartlarına daha yakındır. Kalınlığına göre, dünya petrol hasılasında ölçü 60:30:10 olarak belirlenmiştir. Ama petrol fiyatlarında kalınlık en önemli etken değildir. İmalı yapılan petrolün verimliliği onun ihtiva ettiği kükürde de bağlıdır. İhtiva ettiği kükürde göre de petrol çeşitlemesi de yapılmaktadır. Amma kükürdü fazla olan petrol daha fazla maliyet talep etmekte, kısacası aşırı kükürt imalatta sorun çıkartmaktadır. Tüketim talebinden kaynaklanan petrol marker indikatöründe, pazar konjoktürüne uygun olarak her gün dünya ticaret borsalarında pazarlamacılarla sunulur, sonra alıcılar arasında petrol dengeli bir fiyat bulmaktadır. Petrol borsasında ticaret alıcıların taleplerine uygun olarak son-spot ve gelecek teçhizatlara dayanan futures sözleşmesiyle yürütölmektedir. Futures ticareti petrol satışlarının çoğunda vardır, burada indirim rejimiyle her varil üzerine son fiyatlara 0.4 dolardan, 0.6 dolara kadar uzlaşma yapılır. Future'ler alışa bir ay kalmışa kadar devam ederler.⁴⁵ Uluslararası Petrol Borsalarında 10 petrol markası özerine ticaret kurulmuştur. Avrupa'da London (İPE)-Brent, Amerika'da New York (NYMEX)-WTI (Orta ve Batı Texas) ve Asya'da Singapur (SİMEX) borsasında her iki ürün bundan başka "Dubay" karşılıklı marker çeşitleri kullanılır. Uluslararası pazarlarda genellikle "Brent" markalı petrol daha pahalıdır. En önemli marker çeşitleri ile beraber diğer çeşitleri de mevcuttur. Sayılarının fazla olmasına bakmaksızın, farklı çeşitler dünya borsasında fiyatlandırılmazlar. Azerbaycan petrolü olan "Light" dünya piyasasına Rusya'nın "Uralas" petrol karışımı çeşidinde "AzeriLight" adı ile çıkıyor. Bu petrol "Brent'ten" 1-1.5 dolar daha düşük fiyata satılmaktadır. Petrol, fiyatı bakımından esnek mal olduğu için onun değerini belirleyen faktörler arasında arz ve talebin yanı sıra alternatif enerji kaynakları, OPEC'in fiyat belirlemeleri, ölkelerin coğrafi durumu, olağanüstü durumlar da etkilemektedir. Bunun için piyasada olan firmalar her zaman fiyat politikasına dikkat etmeli, daha esnek

---

⁴⁵ HACIZADE E.M, "Neftqazçıxarma kompleksinin iktisadi inkişaf modeli", Bakü, Elm,2004,s 76,

⁴⁵ NOVRUZOV V,"İnkişaf ve Taraqının Haydar Aliyev Modeli",Bakü, AzerNeşr,2004,s 31

konjoktür siyasetleri izlemelidir. Petrol ticaretinde ülkenin hayata geçirdiği enerji stratejisi de önemlidir. Her hangi bir alanda petrol üzerine iş yapan yatırımcı o ülkede olan enerji bilançosunu, burada gerçekleştirilen petrol siyasetini, hukuki güvenliyi de dikkate almalıdır.

2.1.4 Dünya Petrol Rezervleri

Dünya’da enerji talebinde planlanan artışı karşılamaya yetecek miktarda enerji kaynağı bulunmaktadır. Petrol rezervleri yeterlidir ancak 2030’daki petrol talebini karşılamak için yeni rezervler bulunmalıdır. Doğalgaz ve kömür rezervleri de yeterlidir, ayrıca nükleer enerji üretimi için gerekli olan uranyumda da kaynak sıkıntısı bulunmamaktadır. Yenilenebilir enerji üretimi için fiziksel potansiyel de yüksektir. Fakat maliyet, jeolojik ve teknik faktörlere karşın artan enerji arzının coğrafi kaynakları gelecek otuz yılda yön değiştirecektir. Kısaca, enerji üretimindeki artışın tamamına yakın kısmı OECD üyesi olmayan ülkelerde gerçekleşecektir. Büyük hidrokarbon kaynaklarının bulunduğu Ortadoğu ve eski Sovyetler Birliği’nde üretimin artmasıyla dünya petrol ve gaz talebindeki artış karşılanacaktır.

Gelecek otuz yıldaki global petrol talebindeki artışın %60’nın özellikle Ortadoğu’daki OPEC üyesi üreticiler tarafından karşılanacağı tahmin edilmektedir. Gelişmiş bölgelerden özellikle Kuzey Amerika ve Kuzey Denizi’nin verimi gitgide azalmaktadır. Rusya ve Hazar bölgesinden daha çok petrol elde edilir hale gelecektir ve petrol ithal eden ülkeler için arz kaynaklarının çeşitliliği önem arz etmektedir. Global ham petrol rafineri kapasitesi yıllık ortalama %1.3 artış ile 2030’da 121 mb/d’ye ulaşacaktır. Artan kullanım oranları ve bazı rafineri darboğazlarının aşılması sonucunda kapasite artışı rafine edilmiş ürünlere olan talebin artışından biraz daha az olacaktır. %80’den fazla yeni rafineri kapasiteleri çoğu Asya’da olmak üzere OECD üyesi ülkeler dışında oluşacaktır. Rafineriler, ağır petrol ürünleriyle ilişkili olan taşıt yakıtlarını artırmalı ve ürünlerin kalitesini yükseltmelidir

Uluslararası enerji ticareti, özellikle de fosil yakıtların ticareti, çarpıcı olarak genişleyecektir. Enerji ticareti 2030’da mevcut durumun iki katı olacaktır. Tüm petrol ithal eden ülkeler, üç OECD üyesi bölge de dahil olmak üzere, özellikle Orta Doğu’dan olmak üzere daha çok petrol ithal edeceklerdir. Bu artış en çok Asya

ülkelerinde göze çarpacaktır. Doğalgaz piyasasının gelişimi daha çok ithalata dayalı hale gelecektir. Tam anlamıyla, Avrupa en büyük artışı gaz ithalatında görecektir. Sınır ötesi doğalgaz boru hattı projeleri katlanacak, sıvılaştırılmış doğalgaz ticareti artacaktır⁴⁶ 1999-2020 yılları arasında petrol tüketiminin ortalama yıllık %1,9 oranında artarak, günlük 73 milyon varilden, 113 milyon varile yükselmesi beklenmektedir. Söz konusu dönemde sanayileşmiş ülkelerin toplam enerji tüketimi içindeki payında yaklaşık 11 puanlık bir gerileme beklenirken, gelişmekte olan ülkelerin payı %19,8'den, %28,4'e yükselecektir. 1999 verileriyle dünya petrol üretiminin yaklaşık %41'i OPEC üyesi ülkeler tarafından üretilmektedir.

1999 verileriyle dünya petrol üretiminin yaklaşık %41'i petrol rezervlerinin %78'ine sahip olan OPEC üyesi ülkeler tarafından üretilirken, tüketimin %30'u Kuzey Amerika, %22'si Avrupa ülkeleri ve %27'si Asya-Pasifik ülkeleri tarafından gerçekleştirilmektedir. Bilinen petrol rezervleri açısından bakılacak olursa, 1999 yılında gerçekleştirdiği üretim miktarı ile dünyanın 41 yıllık petrol rezervi mevcuttur. OPEC için bu oran 77 yıl olup, bilinen petrol rezervlerinin dörtte birine sahip olan Suudi Arabistan'a ait rezervlerin ömrü ise 88 yıldır.⁴⁷

---

⁴⁶ Uluslararası Enerji Ajansı'nın (IEA) Dünya Enerji Bakışı 2002 (DEB 2002)'de hazırladığı 2000-2030 dönemini kapsayan son enerji projeksiyonu, enerji kullanımının değiştirilemez şekilde artacağı, fosil yakıtların enerji kaynakları arasında baskın bir yere sahip olmaya devam edeceği ve ticari enerjinin en büyük müşterisi olarak gelişmekte olan ülkelerin OECD ülkelerine hızla yaklaşacağı bir geleceği öngörmektedir

⁴⁷ <http://vizyon2023.tubitak.gov.tr/teknolojiongorusu/paneller/enerjivedogalkaynaklar/raporlar/dunyae nerjibakisi.pdf>, s 3, Erişim Tarihi 21 Ekim 2006

Grafik 5: Dünya Petrol Rezervleri

Petrol Rezervleri			
Bölge	Ülke	Tahmin BP milyar varıl	milyar Oil & Gas Journal
Middle East	Saudi Arabia ⁶	262.730	266.810
Middle East	Iran	132.460	132.460
Middle East	Iraq	115.000	115.000
Middle East	Kuwait ⁶	99.000	104.000
Middle East	United Arab Emirates	97.800	97.800
Central & South America	Venezuela	77.226	79.729
Eastern Europe & Former U.S.S.R.	Russia	72.277	60.000
Eastern Europe & Former U.S.S.R.	Kazakhstan	39.620	9.000
Africa	Libya	39.126	39.126
Africa	Nigeria	35.255	35.876
North America	United States	29.299	21.371
Asia & Oceania	China	17.070	18.250
North America	Canada	16.802	178.792
Middle East	Qatar	15.207	15.207
North America	Mexico	14.803	12.882
Africa	Algeria	11.900	11.350
Central & South America	Brazil	11.243	11.243
Western Europe	Norway	9.673	7.705
Africa	Angola	8.801	5.412
Eastern Europe & Former U.S.S.R.	Azerbaijan	7.000	7.000
Africa	Sudan	6.313	0.563
Middle East	Oman	5.572	5.506
Asia & Oceania	India	5.565	5.848
Central & South America	Ecuador	5.060	4.630
Asia & Oceania	Indonesia	4.722	4.301
Western Europe	United Kingdom	4.487	4.029
Asia & Oceania	Malaysia	4.300	3.000
Asia & Oceania	Australia	4.046	1.437
Africa	Egypt	3.565	3.700
Middle East	Syria	3.159	2.500
Asia & Oceania	Vietnam	2.960	0.600
Middle East	Yemen	2.850	4.000
Central & South America	Argentina	2.675	2.320
Africa	Gabon	2.285	2.499
Africa	Congo (Brazzaville)	1.784	1.506
Central & South America	Colombia	1.542	1.542
Western Europe	Denmark	1.327	1.328
Africa	Equatorial Guinea	1.280	0.012
Asia & Oceania	Brunei	1.050	1.350
Central & South America	Trinidad and Tobago	0.990	0.990
Central & South America	Peru	0.930	0.930
Africa	Chad	0.900	1.500
Western Europe	Italy	0.739	0.622
Africa	Tunisia	0.640	0.308
Eastern Europe & Former U.S.S.R.	Uzbekistan	0.594	0.594
Eastern Europe & Former U.S.S.R.	Turkmenistan	0.546	0.546
Asia & Oceania	Thailand	0.500	0.291
Eastern Europe & Former U.S.S.R.	Romania	0.471	0.956

Kaynak: Oil And Gas Journal 2002

2.1.5 OPEC

Ellilerin sonunda petrol fiyatlarında aşırı bir düşüş görüldü. Buna sebep olarak petrol piyasasına yeni girmeye çalışan ve bağımsız petrol şirketlerinin pazarda yer edinmek için fiyatları çok aşağıya çekmesi ve Sovyetlerin takas anlaşmalı ya da ucuz petrol politikasıyla dünya pazarına girmeye çalışması gösterilir. Bu muazzam fiyat düşüşünden etkilenen petrol üreticisi ülkeler 1960 yılında OPEC'i kurmuştur.

(Organization of Petroleum Exporting Countries) bu örgütün amacı, başta, petrol fiyatlarını eski düzeyine çıkarmaktı.⁴⁸

Kısa adı OPEC olan ve “Petrol İhraç Eden Ülkeler” olarak ifade edilen bu kuruluş; 14 Eylül 1960 tarihinde İran, Irak, Kuveyt, Suudi Arabistan ve Venezüella tarafından ortak bir petrol üretimi ve fiyatlandırması politikası izlemek üzere Bağdat’ta imzalanan antlaşmayla kurulan örgüttür.

Petrol ihtiyaçlarının, arzı sınırlı ve çok önemli bir hammadde kaynağına sahip olmalarına karşı, petrol fiyatlarının uzun yıllar düşük düzeyde kalması, OPEC’i kurulmasında rol oynayan en önemli faktördür. OPEC’in üye ülkelerin petrol ihtiyaçlarının, kotalarla sınırlandırarak petrol fiyatlarını artırma politikası 1972-1981 yılları arasında fiyatlarını %750 artmasını sağlamıştır. Bu artışların önemli bir kısmı 1973 ve 1979 yıllarında gerçekleşmiştir.1980’lerin başında OPEC’in dünya petrol fiyatları üzerinde ki etkisi azalmaya başlamıştır. Batılı sanayileşmiş ülkelerin başta kömür ve nükleer enerji olmak üzere farklı enerji kaynaklarına yönelmesi, kendi ülkelerinde, petrol arama ve çıkarma çalışmalarına ağırlık vermesi, enerji talebini, kısma yönelik, tasarruf önlemleri almaları Meksika, SSCB gibi başka ülkelere petrol gereksinimleri karşılama gayretleri, bu ülkelerin OPEC ülkelerinde üretilen petrole bağımlılığını azaltmıştır.OPEC 1982’de petrol fiyatlarını düşürmek, üretimini kısmak zorunda kalmıştır. Batının petrol talebini düşürmesinin örgütün kendi içindeki anlaşmazlıklar ve İran Irak savaşı nedeniyle zayıflamış olan iç bütünlüğünün daha da bozulmasına neden olmuştur.

Günümüzde Katar (1961) , Libya (1962) , Endonezya (1962) , Birleşik Arap Emirlikleri (1967) , Cezayir (1969) , Nijerya (1971) , Gabon (1975) , İran (1960) , Irak (1960) , Kuveyt (1960) , Sudi Arabistan (1960) , Venezüella (1960) , ülkelerinde oluşan 12 üyeli OPEC petrol üretimi ve fiyatlandırması dışında gelişmekte ülkelere petrol ihracatçılarına yapılan ekonomik yardımları koordinatörlüğünü de yapmaktadır. Kurucu üyelerin, yeni üyelerin kuruluşu kabul edilmesinde sahip oldukları veto hakkından başka ayrıcalıkları yoktur. Net petrol ihracatçısı olan ve petrol konusundaki çıkarları OPEC üyeleriyle aynı doğrultuda olan ülkeler kuruluşu

---

⁴⁸ www.sourtimes.org/ope2006.htm, Erişim Tarihi 26 Şubat 2007.

katılabilirler.OPEC, bir kartel değil, bağımsız petrol üreten ülkeler arasında işbirliğini geliştirmeyi amaçlayan bir kuruluştur. Öte yandan petrol fiyatlarını ve üretim miktarlarını belirlemesi açısından kartel özelliği göstermektedir. Ancak uygulamada Örgüt'ün aldığı kararlara uyulmasını fiilen sağlayacak bir mekanizma yoktur. Bu sebeple örgüt üyelerinin çoğu kez örgütün aldığı kararlara uymadıkları gözlemlenmiştir.⁴⁹

2.2 Azerbaycan'da Petrol Sanayi

Azerbaycan ekonomisinin petrole dayalı olması nedeniyle sanayi sektörünün temelini kimya, petro-kimya, makine, imalat sektörü oluşturmaktadır. Azerbaycan sanayi potansiyelinin %20'lik kısmını, petrol işleme makineleri üretim sektörü ve bağlı makine inşaat sektörü oluşturmaktadır. Petrol işleme makineleri üretimi Azerbaycan'ın en eski ve ana sanayi dalıdır. SSCB döneminde bu sektör, SSCB ihtiyaçlarının %70'ini karşılamaktaydı. Ancak, çok eski teknoloji ile üretim yapılması, hammadde ve yedek parça yokluğu gibi nedenler, ülke ihtiyaçlarının çok üstünde kapasiteye sahip olan fabrikaların ya eski kapasitelerinin çok altında üretim yapmasına ya da kapanmasına neden olmuştur.

Sanayi müesseselerinin tümü Sovyetler Birliği dönemindeki başka cumhuriyetlerle irtibatlı olduğundan dolayı, bağımsızlık sonrasında sanayi sektöründe, büyük problemler yaşanmaktadır. Öte yandan, teçhizat ve donanımın keyfiyetinin düşük olması ise üretimin yapılmasını anlamsız kılmaktadır.

Hükümet, petrole bağlı endüstrileri stratejik sanayi dalları olarak kabul etmiş ve özelleştirme kapsamına almıştır. Diğer yandan, 1995 yılında ortak üretime geçmek amacı ile yabancı yatırımcı aramak üzere bir program başlatılmıştır. Ancak, uluslararası bu yatırımlara bazı sınırlamalar da getirilmiştir.

Petrol ve petrol ürünleri ağırlıklı bir sanayi yapılanmasına sahip olan Azerbaycan'da 1990 yılından itibaren hızla düşen sanayi üretimi, Azerbaycan ve diğer eski Sovyetler Birliği ülkelerinde siyasi ve iktisadi istikrarın sağlanmaya başladığı 1995 yılından itibaren tekrar yükselme trendine girmiştir. 1994 yılında %20.8 olan

---

⁴⁹ www.tr.wikipedia.org/wiki/OPEC, Erişim Tarihi 19.12.2006

oran 1995'de %29.6 olarak gerçekleşmiştir. Sanayi ürünlerinin GSMH içindeki payı 1998'de %22.9, 1999'da %28.2 olarak gerçekleşmiştir. 2000 yılı GSMH içerisindeki toplam payı %36 olan sanayi ürünleri arasında; petrol, doğal gaz, petrol ürünleri, petrol teknik ekipmanı, çelik, demir cevheri, çimento, kimyasal, petro-kimya ve tekstil gibi ürünler bulunmaktadır. 2000 yılı sanayi üretimi 1999 yılına göre önemli oranda artmıştır. 1996-2000 yılları, ekonomik istikrarın sağlandığı bir dönem olmakla birlikte, GSMH'da gözlenen artış daha çok petrol üretim sanayisindeki artıştan ve buna bağlı inşaat faaliyetlerinden kaynaklanmıştır.

Sanayi ürünlerinin GSMH içindeki payı 2001 yılında %37.6 olarak gerçekleşirken 2002 yılında bir önceki yıla göre düşüş kaydederek %34.9 olarak gerçekleşmiştir. 2003 yılında petrol üretimi 15.378.200 ton, gaz üretimi ise 5.127,8 milyon m³ olarak gerçekleşmiştir. 2003 yılında yeniden artış gösteren bu oran 2004'te ise %38.1 olmuştur.⁵⁰

Azerbaycan'da petrol sanayisinin gelişmesi için ülke ekonomisine yapılan yatırımlar verimli bir şekilde kullanılmalı, diğer ülkelerin petrol stratejileri de araştırılmalıdır. Ülkenin bölgelerinde petrol yataklarının bulunması ve hasılatı, yatırım politikasının en önemli görevleri aşağıdakilerdir:

- Petrol hasılatı bölgelerinde petrol altyapısının tüm tesislerinin gelişmesi,
- Petrol sanayisinin üretim gücünü ve altyapı tesisatlarını gelişmesi,
- Ülkenin bölgelerinde yeni petrol yataklarının aranışı ve hasılatı⁵¹

Ülkenin petrol rezervleri bulunan bölgelerde karbonhidrojenin hasılatına yönelik yatırımların verimliliğini belirten tedbirlerin mahiyeti, yataklarda olan petrol rezervi, hasıla işlerinin ekonomik değerliliyi, yataklar üzerine tahminlerin yapılması.

---

⁵⁰ Исмаилов Ч.Н. Основные проблемы территориальной организации нефтегизохимического комплекса Прикаспийского региона. Автореферат кандидатской диссертации, Баку, 2004, s. 59. (İSMAYILOV Ç.N "Hazar Bölgesi Ülkelerinin Petrol, Kimya ve Gaz Sektöründe Olan Bölgesel Organizasyon Problemlerinin Çözümü", Yayınlanmamış Doktora Tezi, BDU, Bakü, s. 59.)

⁵¹ BAYRAMOV Müşvik, *Çağdaş Dönemde Azerbaycan'ın Petrol Sanayisinde Yatırımlar ve Altyapı Siyasetinin Bölgesel Problemleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, AZİ, Bakü, 2003, s. 67

2.3 Azerbaycan'ın Petrol Rezervleri

Hazar Havzası petrol rezervlerinin, Kuzey Denizi petrol rezervleri ile eşit miktarda olduğu tahmin edilmektedir. Hazar Havzası petrol rezervlerinin, Ortadoğu Bölgesi ile kıyaslandığında oldukça düşük miktarlarda olmakla birlikte, Kuzey Denizi petrol rezervleri ile eşit miktarda olduğu tahmin edilmektedir. Ayrıca, Hazar Havzasından çıkarılan petrolün maliyeti, Ortadoğu petroleri kadar düşük olmamakla birlikte, örneğin Kuzey Denizi petrol çıkarma maliyetlerinden daha düşüktür.

Hazar Havzası petrol ve doğal gazı, Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin, özellikle Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan'ın en önemli gelir kaynaklarını oluşturmaktadır. Hazar Bölgesi petrol rezervlerinin dünya rezervlerinin % 4'ü oranında olduğu tahmin edilmektedir. Hazar Bölgesi petrol rezervlerinin dünya rezervlerinin % 4'ü oranında olduğu tahmin edilmektedir. Bölgenin doğal gaz rezervleri ise, dünya doğal gaz rezervlerinin %6'sı kadardır. Hazar Bölgesinin 2010 yılına kadar dünya petrol üretiminin %4'ünü karşılayacağı hesaplanmaktadır. Bununla birlikte bölgeden çıkarılan petrol, OPEC dışında kalan ülkelerin üretiminin %36-50'sine tekabül etmektedir.

Hazar Havzası, petrolün ilk bulunduğu yerdir. Bakü, 19. yüzyıl ortalarından itibaren dünyanın önde gelen petrol merkezlerinden biri olmuştur. 1872 - 1913 yılları arasında, Bakü'den çıkarılan petroler Rusya'daki bütün petrol üretiminin %95-97'sini, dünya petrol üretiminin ise %50'sini karşılamaktaydı. Bakü petroleri, 1940'lı yıllara kadar da SSCB'nin petrol üretiminin % 70'ini karşılamaya devam etmiştir. Ancak, II. Dünya Savaşı'nda yaşanan gelişmeler, Bakü'nün askeri açıdan saldırılara açık bir noktada olduğunu göstermiş, ayrıca önce Volga-Ural, daha sonra Batı Sibirya'da yeni petrol kaynaklarının bulunması, Hazar Bölgesi petrolerini geri plana itmiştir. Ancak, 1990'ların sonuna doğru büyük petrol şirketlerinin ilgisini çeken bölge, Körfez petrolüne alternatif arayan Batı ülkeleri için giderek artan bir öneme sahip olmuştur. Dünyanın en büyük iç denizi olan Hazar Denizi'nin önemi, Ortadoğu ve Sibirya-Kuzey Kutbu bölgelerinden sonra, dünyanın üçüncü en büyük petrol ve doğal gaz rezervlerini barındırması ve taşımacılık açısından da stratejik bir konuma sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Hazar Bölgesi'ndeki petrol

rezervlerinin 18-35 milyon varil, doğal gaz rezervlerinin 5 trilyon m³ olduğu tahmin edilmektedir.⁵²

Azerbaycan'da petrol kaynaklarının olduğu belirlenmiş arazinin toplam alanı 70 bin kilometre karedir. Bunun 20 bin kilometre karesi denizdedir. Petrol olması tahmin edilen arazilerinin genel alanı ise 17 bin kilometre kare, iyi araştırılmayan alanın toplamıysa 13 bin kilometre karedir. Hesaplamalara göre, Azerbaycan'ın rezervleri 3.6 milyar-12.5 milyar varile kadardır. Hazar denizinin kaynakları ise daha fazladır⁵³. Petrol sektörüne yatırımlar diğer sektörlerden daha farklıdır. Petrol hasılası için gerekli olan tesisatların inşası diğer inşaat alanlarından daha farklıdır. Petrol sanayisi için daha fazla yatırım gerekmektedir, çünkü inşaatlar açık havada yapılır, hepsinin de maliyeti büyüktür. Diğer sektörlerden farklı olarak petrol alanında üretim vasıtaları ve iletişim araçlarına daha fazla ihtiyaç vardır. Karada ve denizde olan petrol alanları ekonomik verimliliğine göre ayrılırlar. Hasılası yapılacak yatakların derinliği, onların alanı, rezerv miktarı farklıdır. Buna bağlı olarak yatırımın hacmi de değişiyor. Karada ve denizde petrol hasılasının farklı özelliklerini belirtmek yatırım imkanları için gereklidir.

Karada olan yataklar; Abşeron, Siyazen-Guba, Orta Kür boyundadır. Bulunan yataklardan en fazla rezervi olan İmişlideki Muradhanlı yataklarıdır. Bundan başka Ağstafa, Terterde de petrol yatakları da bulunmuştur. Ama şimdilik bu bölgelerde hasıla yapılmıyor. Azerbaycan'ın petrol sanayisinin gelişmesinde Gence şehrinin de önemi büyüktür. Petrol endüstrisinin altyapısını iletişim ve depolar teşkil ediyor. Buraya elektrik şebekeleri, su hatları, teknolojik sistemler de aittir. Petrol sanayisi Azerbaycan ekonomisinin en büyük sahası olduğu gibi onun altyapısı sağlamdır. Gelişmiş altyapının faaliyeti ekonominin diğer sahalarına da etki ediyor.

Hazar bölgesi (Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan, Rusya ve İran) 10 milyar varil onaylanmış petrol rezervlerine sahiptir. Tahmini petrol rezervleri toplamı ise 233 milyar varildir. Hazar Bölgesi'nin onaylanan doğal gaz rezervleri

---

⁵² http://www.diplomatikgozlem.com/ozeldosya_oku.asp?id=35 Erişim Tarihi 18.12.2006.

⁵³ "Petrol Ticaretinin teşkilatı ve iktisadi hususiyetleri", *İktisat ve Audit*, Bakü, 2005, s 7.

yaklaşık olarak 170 trillion metreküp'dür⁵⁴. Şunu ifade etmek gerekir ki; Hazar bölgesinin hidrokarbon rezervleri ile dolayısıyla Azerbaycan'ın petrol ve doğal gaz potansiyeli ile ilgili olarak da çok farklı değerlendirmeler yapılmaktadır⁵⁵.

Azerbaycan Enerji Bakanlığı verilerine göre ise, Azerbaycan'ın yapılan anlaşmaları kapsayan bölgelerinde 6-8 milyar varil ton (1 milyar ton) petrol rezervi bulunmaktadır. Sadece Azeri-Çırac-Güneşli yataklarının petrol rezervleri 730 milyon tondur. Yukarıdaki veri doğrultusunda Azerbaycan dünya petrol rezervlerinin yaklaşık %0.7'sine sahiptir⁵⁶.

Azerbaycan'ın faaliyette olan yataklarında 200 milyar metreküp doğal gaz rezervi bulunmaktadır. Dünyanın önemli kondensat yatağı olan "Şahdeniz" yatağının keşfi ile birlikte, iki farklı hesaplama göre yatağın doğal gaz rezervinin yaklaşık bir trilyon m3 olduğu tespit edilmiştir. Azerbaycan'ın onaylanan toplam doğal gaz rezervleri ise 1,37 trilyon m3/tür. Onaylanan doğal gaz rezervlerine göre Azerbaycan dünyanın %0,8'ine tekabül eden bir doğal gaz rezervine sahiptir. Yapılan hesaplamalara göre risk amili de dikkate alınarak Azerbaycan'da toplam jeoloji gaz rezervlerinin 8-10.7 trilyon m3 arasında olduğu tahmin edilmektedir⁵⁷. Bu rezervleri ile Azerbaycan, gelecek 10-15 yıl içerisinde petrolün yanı sıra dünyanın doğal gaz ihraç eden ülkeleri arasında da yer alacaktır."Azeri-Çırac-Güneşli (AÇG)" ve "Şahdeniz" yataklarının tam olarak işlenmesinin ardından gelecek 5 yılda

---

⁵⁴ "İ.T.AKBAROV,"The Role And Economic Importance of Caspian Sea Region" *Materials of the International Conference on a Theine Caucasus and Central Asia During Globalization*, Baku, 2003, ss.66-67.*Not:* 1 ton = 7,33 varil; 1 trilyon küp metre = 35,33 trilyon küp feet.

⁵⁵ İBADOLU Gubad, "Azerbaycan'ın Kalkınma Stratejisinde Petrolün Rolü:Ortodoks Bakış Açısıyla", *2023 Dergisi*, S.18, 15 Ekim-2002, s.73.

⁵⁶ *BP Statistical Review of World Energy 2004*, <http://www.bp.com/centres/energy> (07.04.2005); Sevil Yıldırım, *Dünyada ve Türkiye'de Petrol*, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar ve Değerlendirme Genel Müdürlüğü, Ankara, Ağustos-2003, ss.4-5.

⁵⁷ Fikret SUCAYEV, "Azerbaycan'da Qaz Hasılatı ve Ona Olan Telebatın Ödenilmesinin Başlıca İstikametleri", *Azerbaycan Müsteqillikden Sonra Beynelhalk Konfrasının Materialları* Bakü, 3-4 Mart 2003, ss.36-37.

Azerbaycan petrol ve doğal gaz üretiminde güçlü kalkınmaya nail olacaktır. "AÇG" üzere üçüncü aşamanın başlaması ile 2008'de bu yatlardan günlük üretimi 140 bin varilden 1 milyon varile yükselecektir. "Şahdeniz" yatağının işlenmesi üzere l.nci aşamanın hayata geçirilmesi sonucunda ise 400 milyar m3'ten çok doğal gaz üretilecektir. Bu üretimle Azerbaycan doğal gaz ihracatçısı ülkelerden biri olacak ve Bakü-Tiflis-Erzurum doğal gaz boru hattı vasıtasıyla Türkiye pazarı "mavi enerji" doğal gaz ile temin edilecektir.

2.3.1 Azerbaycan'ın Petrol Sektörüne Yapılan Yabancı Yatırımlar

Azerbaycan'da petrol stratejisinin gelişmesinde yabancı ülkelerle bağlanan petrol anlaşmalarının da yeri vardır. Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi (ACDPŞ) imzaladığı uluslararası petrol anlaşmaları "Production Sharing" (Hazır Ürün Bölümü) tipi anlaşmalardır. Bu tür anlaşmalar üç faktörü esas alır: Petrol alanına yatırımın yapılmasını, ürünün bölgesünü, ve vergileri. Yatırımların güvenliği Azerbaycan Cumhuriyetinin yasalarıyla sağlanmaktadır. Yatırımcıların yanı sıra yabancı yatırımcılar da yatırımları için tüm tehlikelere izin vermeyen, yapılan yatırımın neticelerini görülebilen hukuksal desteğe ihtiyaç duyarlar. Bu işte müşterek müesseseler de rol alır. Yabancı yatırımcılarla beraber müşterek şirketlerin kurulması, onların tüzel ve hukuki şahıslarla birlikte tesis edilmesi, önceden yabancı yatırım olmadan tesis edilen şirketlerin hisse senetlerinin alınmasıyla gerçekleştirilebilir. Bu zaman yabancı yatırımcıların payı teşvik amacıyla % 30'dan daha fazla olmaktadır.

"Şevron" şirketi "Yüzyılın Anlaşması"na katılmasa da Azerbaycan'da ve Hazar'da çalışan en büyük şirket konumundadır. Bu şirket 1993 senesinin nisan ayından Kazakistan'ın "Tengiz" yataklarında hasıla yapmak için "Tengiz Sevroyl" şirketini kurmuştur. Bu anlaşmadan bir kaç ay sonra bu şirket ARDPŞ'i ile de anlaşma yaptı.

Azerbaycan'ın imzaladığı anlaşmalarda maliyet hasıla edilen petrolün genel hacminden daha fazla olacaktır. Maliyetlerden sonra kalan karbonhidrojen

kaynaklarının %50'sinden daha fazla olamaz. İhtimallere göre, otuz senede anlaşmalara göre, 1150 milyar dolarlık petrol hasılasının % 23-24'ü masraflarla eşit olacak. Geride kalan petrolün 800 milyar tonunun % 67-70'i, yani 605 milyar tonu Azerbaycan'a ait olmasıdır, 275 milyar tonu ise anlaşma yapan şirketlerin olacaktır. Petrolün nakli Bakü-Supsa, Bakü-Batumi, Bakü-Ceyhan hatlarıyla gerçekleştirilecek. Bir şeyi de vurgulamakta fayda var: Azerbaycan'ın ihracat gücünün artması, ülke ekonomisine yapılan yabancı yatırımlar, tekiye bilançosunun açıklarının kapatmış, ülkenin döviz birikimi artmıştır. Bununla, 2001 yılının 1 ocağına uygun verilere göre ülkenin döviz birikimi "Petrol Fonunun" aktifleri de hesaba alınmakla kendi ihtiyacına uygun ithal yapmaya imkan tanımıştır.

Azerbaycan'da 2003 yılı rakamlarıyla kişi başına düşen yabancı yatırım 386.9 dolar teşkil ediyor. Petrol anlaşmalarıyla Azerbaycan'ın ekonomik gücü artmış, onun diğer ülkelerle işbirliğine etki göstermiştir. Ülkede petrol arayışı, jeoloji, uluslararası para transferleri, ulaşımdan da faydalanmıştır.

Artan petrol ve doğal gaz üretimiyle beraber yeni altyapı oluşturulmuştur ki, bununla da işsizlik sorunu belli ölçüde çözüldü. Tüm sektörlerde olduğu gibi, petrol sektöründe de yatırımlar 3 yere ayrılır. Bunlar: Direkt Yatırımlar, Krediler ve Portföy Yatırımları. Petrol alanında yatırımlar ortak şirketler kurma yolu ile de temin edilir. Petrol sanayisinde yatırım ve altyapı politikasının gerçekleştirilmesi, yatırımın yönlendirilmesi için yabancı tecrübeden istifade oluna bilir. Yabancı petrol şirketleri çoğu zaman petrol kimyasına da yatırım yapıyorlar, bu Azerbaycan'da da yapılabılır.

Son yıllarda yatırım ortamı oluşturması için bir hayli çaba sarf edilmiştir. Yatırımın hukuksal düzenlemesi yapılmıştır. 1995 yılında "Yatırım Faaliyetleri Hakta" kanununun kabul görmesinden sonra hukuksal güvenlik üst düzeye çıkmıştır. Petrol sanayisine yabancı yatırım özendirilmesi için riski minimuma salmak gereklidir. Ülkede iş yapan yabancı şirketler için hükümet bazı imkanlar sağlamıştır;

- Petrol anlaşmalarının geçerlilik süresinde onun şartlarının değişmezliği,
- Yabancı yatırımcıların mülkiyet ve haklarının alınması, yani devlet tarafından el konulmasına izin verilmeyeceği,
- Anlaşma döneminde petrol ve gaz endüstrisi için gerekli olan makine ve donanımlarının ithalatında sorun çıkarılmaması,
- İzin ve lisans alınmasına yardım yapılması, işlemler yapılırken altyapı tesislerinin tam kullanılmasına imkan sağlanması.

Petrol sanayisine yatırımın özendirilmesine ülkenin vergi politikası da etki eder. Azerbaycan yabancı yatırımcılar için iyi bir ortam yaratmıştır. Petrol hasılasını yapan şirketler ve onların ortakları Azerbaycan bütçesine yalnız gelir, transit ve bonus vergilerini ödemekte yükümlüdürler. Tüm söylenenlerle beraber, Azerbaycan'da yatırımların faaliyeti için bazı engeller de vardır. Ülkenin enerji sektöründe karşılaşılan en büyük sorun ödemelerin geciktirilmesi, çoğu zaman tam ödeme yapılmamasıdır. Enerji sektöründe yapılan reformlar bu sorunların giderilmesine yöneltilmiştir. Devlet yönetimini güncelleştirmek, enerji sektöründe devlet politikasını gerçekleştirmek amacıyla ACDPŞ, "Azerigaz", "Azerenerji", şirketlerini Cumhurbaşkanının fermanıyla "Enerji Bakanlığı"na birleştirilmiştir. "Azerigaz" ve "Azerenerji" gibi şirketler gibi ACDPŞ de anonim şirkete dönüştürülmesi ön görülmüştür. Bununla da ACDPŞ'ne yapılan yatırımların büyümesine imkan sağlanmıştır.⁵⁸

---

⁵⁸ BAYRAMOV Müşvik, "Muasır Dövürde Azerbaycan'ın Neft Siyasetinde İvestisiya ve İnfrastruktur Siyasetinin regional problemleri. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.Bakü, 2003 s.10

Tablo 12: Azerbaycan'ın Petrol Sanayisinde Yabancı Sermaye Yatırımları ve Türkiye'nin Payı

Yıllar	Toplam Yatırım Tutarı (Milyon \$)	TPAO'nun Yatırım Tutarı (Milyon \$)
1994	137	0,36
1995	360,1	53,91
1996	518	58,23
1997	976	89,47
1998	1012	113,57
1999	881	74,25
2000	809	47,11
2001	848,2	50,10
2002	1.693	173,86
2003	2.810,2	379,14
Toplam	10.044,5	1.040

Kaynak:ACDPŞ 2004 raporu

Türkiye Azerbaycan'da 2005 yılı itibariyle petrol ve doğal gaz sektörüne yönelik yabancı sermaye yatırımlarında ABD ve İngiltere'den sonra üçüncü sırada, petrol ve doğal gaz dışı sektöre yönelik yabancı sermaye yatırımlarında ise ilk sırada yer almıştır. T.P.A.O'nun Bakü Temsilciliğinden alınan bilgilere göre, T.P.A.O'nun 1994 - 2004 yılları arasında Azerbaycan'daki toplam yatırım tutarı 1.546.000.000 \$'a ulaşmıştır. Bütün bunlara rağmen Müşavirliğimizce, kayda girmemiş ve üçüncü ülkelerden gelen Türk sermayesiyle birlikte, Türk firmalarının toplam yatırım miktarının, 1,6 milyar \$'ın çok üzerinde olduğu tahmin edilmektedir. ABD, İngiltere, Türkiye ve Norveç Azerbaycan'a en çok yabancı sermaye getiren ülkelerdir. Azerbaycan'a, Petrol sektörünün dışında en çok yabancı sermaye ülkemizden gelmiştir.⁵⁹

⁵⁹ ABDULLAYEV K.S, "Avrupa İstegrasiya Kontekstinde Azerbaycan'ın Nakliyat-Transit Potansiyeli".Bakü: İktisadiyat ve Audit, 2005,s.5.

2.3.2 “Üretim Paylaşımı Antlaşması” Tipli Anlaşmalar Ve Sakıncaları

“Üretim Paylaşımı” türlü anlaşmalar çağdaş dünyada çok fazla kullanılmıyor. Bunun sebebi yapılan anlaşmaların ülke ekonomilerine çok büyük zarar yetirmesidir. Örneğin Rusya’da “Milli Duma” bu tür anlaşmaları yasaklamış durumundadır. Bu tür anlaşmaların yabancı petrol şirketleri için çok cazip olduğu açıkça görülmektedir. Çabuk değişen konjoktürde ekonomik risklerden özgür kalmak, yatırım konusunda nerdeyse istediklerini yapmaya hakim olan petrol şirketleri için “Üretim Paylaşımı Antlaşması” bir altın anlaşma haline geliyor.⁶⁰

2.3.3 Azerbaycan’ın Petrol Yatırımlarında Özelleştirmenin Rolü

Petrol sektörüne yatırımların yapılması için özelleştirilmenin de rolü büyüktür. Bu yönde de çalışmalar yapılmıştır. "Enerji Sektörünün Özelleştirilmesi"ne dair (22 mart, 2001) fermanla ACDPŞ, Azerigaz, “Azernerji”nin bazı teşkilatları özelleştirilmeye çıkarılmıştır. Azerbaycan’ın petrol sanayisine yapılan yatırımların akışı bir daha onu gösteriyor ki, ülkede yabancı yatırıma dayalı gelişmeler olmuştur.⁶¹

2.3.4 Azerbaycan’da Petrol Sanayisinin Altyapı Sorunları

Petrol sanayisinin gelişiminde “DETLİ”, “AZNSETLİ” gibi Enstitülerin, “Azerbaycan Devlet Petrol Akademisi”nin büyük önemi vardır. Ama son senelerde burada sorunlar yaşanmış, mevcut potansiyel tam şekilde kullanılamaz olmuştur. Petrol yatırımında bu sahaların da dikkate alınması gereklidir. Tüm söylenenleri de dikkate alırsak petrol sanayisinin altyapısında petrol makine yapımı, petrol kimyası, ilmi araştırmalara da yatırım yapılması gereklidir. Bundan başka gelişim petrol

---

⁶⁰ MEMMEDOV Elmar, “Petrol Anlaşmalarının Getirdiği Olumsuzluklar”.*Monitor*, Bakü, 2003 s 13.

⁶¹ ALİYEV Ali, “Azerbaycan Respublikasının Xarici İktisadi Elagelerin Statistik Tedgigi. Doktora Tezi.Bakü,2004, s 71.

ülkelerinde olduğu gibi petrol sanayisinin altyapısının gelişim temposu kendisi ile eşit olmalıdır.⁶²

2.4 Azerbaycan Cumhuriyetinin Devlet Petrol Fonu

Petrol sonuçta biten enerji kaynağı olduğundan verimli bir şekilde kullanılmalıdır. Artı gelecek nesillerin petrolden yararlanmaları için de tedbirler alınmalıdır. Bunun için petrol üretimi, petrol sanayisi devlet mülkiyetinde olmalı, gelecek nesillere daha iyi yaşam koşulları hazırlamak için petrol gelirleri de verimli bir şekilde kullanılmalıdır. Azerbaycan'ın Petrol Fonu diğer petrol üreten ülkelerde olduğu gibi Cumhurbaşkanının fermanıyla 1999 yılında kurulmuştur.⁶³

Azerbaycan'da petrol üretimi 2'ci dünya savaşından sonra iniş prizmasını çizdi. Bunun nedeni savaş sırasında Sovyetlerin birçok petrol yataklarının Nazilerin tehditleri sonucunda kapanmasıydı. Altmışlarda ise Sovyetler Birliği Sibiry'a'nın petrol kaynaklarının işletilmesine daha fazla önem veriyordu. Azerbaycan'da dünyanın ilk petrolü bulundu. Dünyanın hep petrol merkezi olan ve petrol tarihinin başlangıcını oluşturan Azerbaycan devletinin, maalesef petrol gelirlerinin kontrolü ve harcanması konusunda hiçbir deneyimi olmamıştır. Azerbaycan'ın petrol gelirlerinin doğru harcanması ve doğru yatırımların yapılması konusu, Kazakistan'ın bu çerçevede yaptığı çalışmalarından daha da önemlidir. Bunun ise 3 nedeni vardır.

1. Azerbaycan ekonomisi Kazakistan ekonomisiyle karşılaştırıldığında petrole, enerji sektörü ve petrol yataklarına daha bağımlıdır. İhracatımızın %90'ı ham petrol ve gaz'dır. Enflasyon sorunuyla karşı karşıyayız, milli dövizimiz olan "manat" sürekli yükseliştedir (Hollanda hastalığının belirtileri, sonraki bölümlerde incelenecektir)

2. Azerbaycan'ın petrol kapasitesi Kazakistan petrolünden daha azdır (1:3 oranında). Kazakistan'da petrol ve gaz üretimi 21.yy sonuna kadar devam edecek.

---

⁶² AHMEDOV İngilab. "İqtisadiyyat ve Maliye üzerinde kurulmuş dünya", "Ayna Metbua Evi", Bakü, 2002, s 13

⁶³ Республика нефт сьнайесинин проблемляринин шьлли йоллары. АНСЕТЛИ'нин елми ясырляр топлусу., Bakü, 1997, s 516 .

Azerbaycan'ın petrol üretimi ise 2010 yılında en üst düzeye çıkacak, sonraki yıllarda ise üretimde iniş görülecektir.

3.Azerbaycan Ermenistan'la savaş durumundadır.800.000 kişi ise göçmendir.⁶⁴

Azerbaycan'da petrol gelirleri arttıkça bütçe planlanması konusu ülkemiz için önem kazanmaya başlamıştır. Devlet tarafından “Bütçe Planlaştırılması Hakta Devlet Komisyonu'nun” yaratılması Yabancı Finans Kuruluşları tarafından pozitif bir adım gibi değerlendirilmiştir. Komisyonun işlevi bütçe gelirlerinin ve petrol fiyatlarının bir denge içerisine oturtulması ve kontrolüdür. Fakirliğin azaltılması konusu da Komisyon tarafından incelenmekte ve yakın gelecekte çözülmeye çalışılacaktır.

2002 yılında petrol gelirleri bütçenin %36,5 teşkil ediyordu. 2003 yılında ise bu rakam %40'ı buldu (petrol fonundan transferler dahil). Başka petrol üreten ülkelerde olduğu gibi bütçenin petrol gelirlerinden asılı olması büyük tehlikeler yaratıyor. 2000 yılında İMF 1 varil petrolün 1 dolar civarında da indiği durumda devletimizin 35 milyon dolar kaybedeceğini belirtmiştir.

Tehlike amillerinden bir tanesi de devlet şirketlerinden vergilerin çok az bir miktarda veya hiç toplanamamasıdır.Yapılan ilkin anlaşmalara göre Azerbaycan'ın petrol sektöründe çalışan uluslararası şirketler vergilerden tam muaf tutulmuştur. Bu da bütçeye milyonlarla doların akışını engelliyor. Yabancı Petrol Şirketlerin Azerbaycan'ın petrol sektöründen gelir toplamaları 2007 yılında gerçekleşmesi tahmin ediliyor. Azerbaycan'da en büyük vergi ödeyicisi ise ACDPŞ'dir. Aslında ACDPŞ'i ülkede en büyük borcu olan kuruluş konumundadır. Bunun nedeni tüm devlet kurum ve kuruluşlarına değişik sübvansiyonlar uygulamasıdır. Örneğin ücretsiz benzin, göçmenlere parasal yardımda bulunmaları vs. 2007 yılına kadar ACDPŞ Rusya'dan zararımıza olan fiyata olsa bile doğalgaz alıyordu. Buna rağmen ülkede yine vatandaş tarafından doğalgaz ödemeleri tam yapılamıyordu. Borçlu kalan kısım toplam nüfusun %30'dan daha fazladır.⁶⁵

---

⁶⁴ *Uluslararası Gelişim Kurumunun Azerbaycan Kılavuzu*, 2001, s 36-37

⁶⁵ “Ekonomik Araştırma Departmanı”. *Ülke-Azerbaycan*, 2002, s. 34.

Azerbaycan'ın Petrol Fonu'nu kurmasının en esas amacı başka petrol üretici ülkelerin petrolden aldıkları gelirlerinin harcama ve yönetme konusunda kötüsül ve iyimsel deneyimini göz önünde bulundurarak ekonominin sürekli kalkışını sağlamaktır. Gerçekten de nerdeyse tüm petrol üreticisi ülkelerde Fon'dan büyük çapta harcamalar yolsuzluklar gibi örnekler de mevcuttur.

Gerçek bu ki, ACDPF kendini ilk kurulduğu günden doğrulttu. Petrol Fonu manat'ın paritesinin yükselterek, Azerbaycan'ı bir daha yabancı yatırımcıların gözünde cazip hale getirdi. Azerbaycan'ın Petrol Fonu'nun fonksiyonlarını başka Fonlarla karşılaştırdığımızda onun faaliyet alanları ve opsiyonları biraz farklıdır. Örneğin Fon hem biriktirme fonksiyonunu, hem de herhangi sektörel bazda harcamalar için yönetim fonksiyonunu üstleniyor. Başka bir deyişle Fon "yumuşatıcı yastık" rolünü üstleniyor. Yani petrol piyasasında herhangi bir dalgalanma söz konusuysa bütçe bundan fazla zarar görmez. Petrol Fonu'nun gayri petrol sektörlerinin kalkınmasında büyük rol üstleneceği de bir gerçektir.

ACDPF'nun amacı petrol satışlarından gelen yabancı cinsten paranın (doların) Azerbaycan vatandaşları arasında eşit bir şekilde bölünmesi ve gelecek nesiller için iyi bir altyapı oluşturulmasıdır. ACDPF'nun başka devletlerin Petrol Fonlarından bazı kriterlere göre seçiliyor. Örneğin Petrol Fonu'nun gelirleri petrol piyasasındaki dalgalanmalardan veya değişikliklerden asılı vaziyette değil. ACDPF'nun ABD'deki Alaska Petrol Fonuyla daha çok benzerliyi vardır. Bu anlamda Fon petrol gelirlerinin %50'sini oluşturmaktadır ve bütçenin burayla hiçbir ilişkisi yoktur.

Petrol Fonuna dahil olan gelirler;⁶⁶

- Petrol ve doğalgaz satışlarından gelen saf gelirler, yatırım projeleri hariç (örn .BTC),

- Bonuslar⁶⁷

---

⁶⁶ Положение о ГНФАР, раздел 3 с изменениями в связи с указом Президента АР "О внесении изменений в некоторые законодательные акты, регулирующие деятельность ГНФАР" от 7 февраля 2003 года, н 849 (7 Şubat 2003 yılında н 849 kararlı Cumhurbaşkanı tarafından yapılan ACDPF kontrol mekanizmalarında değişiklikler hakta kanun düzenlenmesi)

- Yataklardaki işlemlerden gelen gelirler,
- Toprak kirasından dahil olan gelirler,
- BTC ve BTE boru hatlarından (transit ticaret) dahil olan gelirler,
- Yabancı yatırımcıların aktiflerinden fona dahil olan gelirler,
- Başka kaynaklardan dahil olan gelirler,
- Yardım ve Grantlar,
- Başka gelirler.

2.4.1 ACDPF'nin Geleceğe Dönük Gelir Tahminleri

Petrol fiyatlarını her varil için 25 dolar olarak hesaplırsak, ACDPF'na 2003-2010 yılları arasında 14,3 milyar dolar para dahil olacaktır. En fazla gelir ise Azeri-Çırac-Güneşli platformundan çıkan petrolün satışından Azerbaycan 2011 yılında elde edecektir. Petrol Fonuna Bonuslar da dahil olmaktadır. Örneğin Şahdeniz yatağında doğalgaz çıkarma çalışmaları başladığında Fon'a 50-65 milyon dolar civarında para aktarımı olması beklenmektedir.

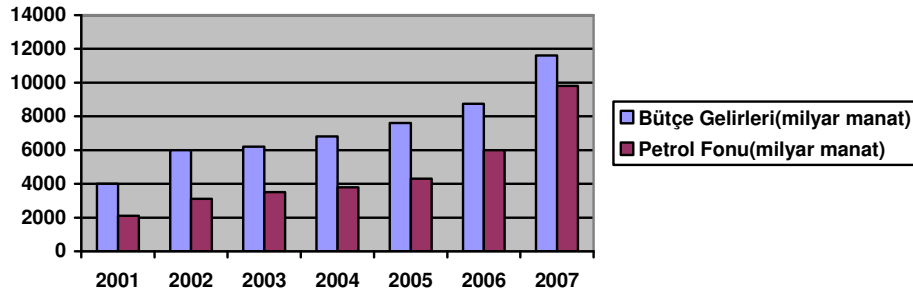
Azerbaycan Cumhuriyeti Petrol Fonu'na boru hatlarının istismarından yani transit ticaretten ödenmeler yapılıyor. Örneğin Baku-Supsa petrol boru hattından her varil petrol için 0,26 dolar gelir elde edilmektedir. 2002 yılının ilk 5 aylık döneminde Petrol Fonuna transit ticaretten 321.500 dolar katkı olmuştur. Arazi kirasından gelen gelirlere baktığımız zaman 2001 yılında Fon'a dahil olan 500.000 dolar başka üst kısım gelirlerle karşılaştığımızda büyük bir rakam gibi görünmektedir.⁶⁸

---

⁶⁷ Yeni yatakların işletiminde, yataklarda yeni petrolün çıkması durumunda, veya yeni yatakların bulunması ve büyük karların gelmesi durumunda, ACDPF' u yabancı petrol şirketlerinden yabancı döviz cinsinden para transferlerini alıyor, bunlara "Bonus" denilir.

⁶⁸ Bütçe Dokümantasyon Paketi 2004, 2 hisse, Bakü, s. 87-88.

Grafik 6:Bütçe ve Petrol Fonu'nun büyüme dinamiği.

Kaynak: Bütçe Dokümantasyon Paketi 2004, 2 hisse s 87-88.

2.4.2 Parasal Harcamalar ve Petrol Fonu

ACDPF'da harcamalar sıkı bir kurala bağlı değildir. Petrol Fonu üzerinde olan kontrol ve yönetim nasıl gerçekleşiyor, bunu kesin olarak söylemek zordur, ve ancak cumhurbaşkanının salahiyyetindedir. Petrol Fonu “Milli sorunların çözülmesine”, “Stratejik altyapı tesislerinin kurulmasına”, “Ülkenin sosyo-ekonomik gelişimi” için hayati önem taşımaktadır.⁶⁹

Petrol Fonu'ndan harcamalar büyüdükçe ileriye dönük stratejik harcamaların planlanması büyük önem taşıyacaktır. Devlet Petrol Fonu'nun en önemli fonksiyonu “birikim” fonksiyonudur.Yani Fon ekonomiyi stabilize etmek için kurulmamıştır. Bundan dolayı Fon'un tüm harcamalarının planlanması büyük önem taşır. Eğer gerekli planlamalar yapılmayacaksa ileride Petrol Fonu ikinci bütçe fonksiyonunu üstlenecek, ve gerektiğinde onun rezervlerinden yararlanacaklar.⁷⁰

2000 yıllarında Fonla ilgili bazı cumhurbaşkanı kararları tartışma konusu oldu.Örneğin BTC petrol boru hattında yapılması gereken bazı çalışmalar için Petrol Fonu'ndan maliye ayrıldı. Bunun nedeni ACDPŞ'nin BTC projesinde olan kendi

⁶⁹ Birinci Cumhurbaşkanı Fermanı(562 numaralı 22 ağustos 2001).Mecburi göçmenlere yeni binaların yarımı için 17,8 milyon dolar ayrıldı. İkinci ferman (577 numaralı 7Eylül 2001) 18 milyon dolar.

Üçüncü ferman 2002 senesinde aynı harcamalar için 40 milyon dolar ayrıldı.

⁷⁰ Положение о ГНФАР, часть 3.

payını maliyeleştirmemesiydi. Ayrıca kendi bu projede kendi payını satmak gibi dedi kodu vardır. 30 Haziran 2002 yılında ACDPF'dan ACDPŞ'ne 118 milyon dolar aktarıldı. Böyle bir siyasetin karşıtları paranın petrol sektörüne değil, gayri petrol sektörlerine yatırılmasını savunuyorlardı. Bu konuda sosyal tartışmaların yokluğu ve parlamentonun bu konuda hiçbir rol üstlenmediği ülke bazında büyük rezonans yaptı. Önemli noktalardan birisi devlet kurumlarının bu fondan yararlanmalarıydı, halbuki bu yasaklanmış bir işlemdir.⁷¹ Cumhurbaşkanı siyasetini destekleyen kesim ise bu kararların doğru olduğunu savunarak, başka alternatif kaynakların olmadığını belirtti. İMF öncesinde bu kararlara karşı çıktığı halde ileride BTC projesinin ülkemiz tarafından finansmanının ne kadar önemli olduğunu altını çizdi.

2.4.3 Petrol Fonu ve İşletimi

ACDPŞ kendine özgün yönetim sistemiyle çalışan ve devlet bütçesiyle hiçbir işlevi olmayan kuruluştur. Yabancı petrol şirketleri parasal yatırımlarını ACDPF'nin Milli Banka'daki hesabına yatırmaktadır. Petrol Fonu'nun başkanı Azerbaycan Cumhuriyetinin cumhurbaşkanı tarafından atanmakta ve işe alınmaktadır.⁷²

Başkan Petrol Fonu'nun yatırım stratejisini kendi takımıyla belirler. Stratejide yatırımın büyüklüğü, kredi riskleri, likidite, açıklık gibi konular ele alınmıyor. Fonun herhangi bir aktifinin (parasal) işletmeciliği, davet olunmuş yabancı firma tarafından da görülebilir. Petrol Fonu'nun yönetimi Fon'un bütçesini belirler. Ayrıca Maliye Bakanlığıyla işbirliği yapılır. Bütçe ve ona ilişkin tüm yorumlar en geç her yılın 20 Eylülüne kadar cumhurbaşkanına takdim olunmalıdır.

Petrol Fonu'nun büyük sorunu kadroda sadece 6 kişinin çalışmasıdır. Örnek verecek olursak Alaska'nın Sürekli Fonu'nda 32 kişi çalışmaktadır. Hatta Alaska Fonu'nda yatırımla uğraşan yöneticiler dışarıdan işe alınmaktadır.

---

⁷¹ "ACDPF" Kanunu, 1ci bölüm 1.6.a

⁷² Положение о ГНФАР, часть 3.1.3

2.4.4 Petrol Fonu'nda Yatırımlar

Petrol Fonu'nda yatırılan aktiflerin miktarları 4 farklı döviz cinsinden olabilmektedir. Bunlar Amerikan doları, Euro, İngiltere sterlini ve Japon yenidir. Veya aktifler devlet tarafından üretilen tahvil şeklinde herhangi bir bankada veya üst düzey kredibilitesi olan devlet kurumunda toplanabilir. Azerbaycan'ın Petrol Fonu'ndan yararlanarak devlet, yurtdışında her türlü yatırım yapabilmektedir. Ancak bu durum Norveç'te mümkün değildir. Hatta Fon'da olan aktifleri yurtdışı bankalarında da yerleştirmek mümkündür. Bunun için Banka'nın reytingi AA(S&P Fitch) veya AAZ (Mudis) olmalıdır. Azerbaycan bankalarının reytingi BB-(Fitch) olduğu için rezervler bu bankalarda saklanamaz.

2000 - 2001 yıllarında ACDPF'da yatırım siyaseti daha çok konservatif idi. Tüm fondaki paralar yurtdışı bankalarında toplanıyor, bunun sonucu olarak 2001 yılında Fon'a faizlerden sadece 14 milyon dolar para dahil oldu ki bu da toplam aktiflerin %3,9'dur. Kazakistan'ın bu konuda deneyimi ise daha pozitif sonuçları ortaya koydu. 2001 yılında hisse senetlere yatırılan para % 5,5 gelir getirdi. Azerbaycan'ın sorunu yatırımlarla uğraşan üst düzey yöneticilerin eksikliğidir.

2002 yılında Azerbaycan'da yabancı pazarlamacıları Petrol Fonu'nun aktiflerinin yönetiminde önemli rolü üstlendiler. Bunlardan Klariden – 6,28%, Deutsche Managment – 5,28%. 2006 yılında yabancı şirketlerin Fon'a getirdikleri faiz miktarı %8,5 oldu. 2005 yılında bu rakam % 8,6 civarındaydı. 2006 yılında ACDPF'nun toplam geliri 986 milyon manat oldu, bu da 1,2 milyar dolar yapmaktadır.

Petrol Fonu'nun aktiflerinin coğrafik konumuna baktığımız zaman onların % 39,7 ABD'de, % 54,1 Avrupa'da ve % 5,6 Asya'da toplanmıştır. Aktifler 3 döviz cinsinden toplanmıştır ki bunların % 55,1 ABD doları, % 37,2 euro ve % 2,1 milli paramız olan manattır. 2006 yılında ACDPF'nun toplam aktifleri yaklaşık olarak 1,454 milyon doları bulmuştur.⁷³

⁷³ www.day.az/oilandgas_16_02_2007.php, Erişim Tarihi: 17.02.2007

2.4.5 Petrol Fonu'nda Raporlama ve Bağımsız Denetim

Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Petrol Fonunun kontrol ipuçları cumhurbaşkanındadır. Fon'un anayasasında: “Petrol Fonu'nun Kontrolü Cumhurbaşkanının Eli altındadır”. En önemlisi ise parlamentonun fon üzerinde kontrol veya denetim mekanizması bulunmamakta, ve tüm stratejik kararlar cumhurbaşkanı tarafından verilmektedir. Dünyadaki birçok petrol fonunda parlamento fonun harcamalarında önemli denetim ve kontrol rolünü üstlenmektedir. Örneğin Alaska'da eyaletin kanun yapan organı her sene petrol fonunun gelirleriyle ne yapacaklarını, harcamaların nereye yöneleceğini belirlemektedir. Kazakistan'da kararlar cumhurbaşkanı tarafından verilse de, sonuçta karar parlamento tarafından onaylanmalıdır. Azerbaycan'da ise parlamento tarafından petrol gelirleri ve fonuyla ilgili hiçbir rolü üstlenmiyor. Böyle bir durum tabii ki pozitif yönde değerlendirilemez.

Aralık 2002'de IMF, Azerbaycan'a kredi verilmesini durdurmuştur. Bu krediler “Fakirliğin azaltılması ve ekonominin gelişimine yönelik krediler” idi. IMF bunun nedenini Azerbaycan'da “ Petrol ve Petrol Gelirleri Hakta Kanunun” olmamasıyla alakalandırdı. Bir sonraki görüşmelerde Azerbaycan hükümeti petrol gelirleri üzerinde parlamentonun kontrolünün ve ACDPŞ haktaki kanunun kabulünü reddetti. Ama sonuçta Petrol Fonu'nun gelirlerinin bütçe sisteminden geçmesi haktaki kanun değişikliğini kabul etti. 2004 bütçesi bu kanuna esasen kuruldu.⁷⁴

Petrol fonu'nun izleyici kurumu cumhurbaşkanı tarafından işe alınıp atanıyor. Ama onlar sadece cumhurbaşkanı için danışmanlık fonksiyonunu üstleniyorlar. Konsey 10 kişiden oluşuyor. Konsey'e sosyal grup ve kurumlardan 1 kişi bile alınmamıştır. Konsey Görevlilerinin hepsi devlet memurlarıdır.

Şeffaflığa gelince Azerbaycan'da petrol gelirlerinin açıklanması ve sunulması Kazakistan'a göre daha şeffaftır. Her yıl birçok yabancı petrol şirketleri kendi sitelerinde gelir, gider ve başka rakamları içeren raporları hazırlanmaktadır. Petrol Fonu'nun sitesinde yaklaşık 60 sayfalık bir metin vatandaşa sunulmaktadır. Tüm finansal bilgiler, bonuslar ve petrol gelirleri raporun içeriğini oluşturmaktadır.

⁷⁴ Azerbaycan Cumhuriyeti'nin 2 Temmuz 2002 tarihli “Bütçe Haktaki Kanunu” p.12.1.7

2001 yılında “Ernst and Young” bağımsız mali denetim şirketi ACDPF’da bazı konu ve işlemlerle ilgili denetimler geçirdi. Ama yapılan incelemeler sonucunda Fon’un tüm kural ve gerekli şekillere göre çalıştığı gösterildi.

2.4.6 Petrol Fonu Ve Sorunlarına Bakış

Azerbaycan’ın sahip olduğu karbonhidrojen kaynaklarından gelen gelirlerin bir kısmı ACDPŞ’nin, bir kısmı ise vergi şeklinde devlet bütçesine ödenmektedir, diğerleri ise Petrol Fonuna aittir. ACDPŞ’nin oluşumu, hukukları, yetkisi ve emlakini belirlemek Cumhurbaşkanının yetkisindedir. Bundan da o anlaşılıyor ki, devlet emlakı hakta kanuna göre özel kararlar bazı hukukları şirkete devreden cumhurbaşkanı aynı şekilde bu hukuku geri alabilir, yada onun emlakini bundan başka gelirlerini bu veya diğer amaçlar için kullanabilir. Bir örnek verecek olursak, 2000 yılı 16 kasımı kararını gösterebiliriz. Karara göre, ACDPŞ Gürcistan’a yardım için 1000 ton dizel yollamasıydı. Bundan başka, "Göçkünlerin maddi durumunu iyileştirmek için" (2002 13 Mayıs, 2001 15 Ağustos) ACDPŞ Göçkünler komitesine 906 milyon ikinci için 2 milyar 516 milyon manat ayrılmıştır. Bu söylenenler ACDPŞ’nin fonksiyonlarını iyi bir şekilde açıklar.⁷⁵

Petrol gelirlerinin verimli bir şekilde kullanımı için 27 Eylül 2004 tarihinde petrol ve doğal gaz giderlerinin kullanım programı onaylanmıştır. Strateji karşıdaki 20 yılı (2005-2025) kapsar. Azerbaycan’ın karbonhidrojen kaynaklarının geniş ölçüde kullanımına başlatması, petrol gelirlerinin 2009’da büyük artış göstereceğini, bu tür kaynakların kısa sürede biteceğini de hatırlarsak bu stratejinin doğru olduğuna hak veririz. Stratejini şartlandıran diğer faktörler ise ekonominin gelişimi için makroekonomik ortamın hazırlanması, kaynakların gelecek nesiller için korunması, ekonominin yalnız petrol ve doğal gaz gelirlerine dayanmamasını sağlamaktır.

---

⁷⁵ Яшмядов И. "Нефт эялирляринин вя будья просесинин шяффафльы" хцуси курсу цзя методик вясайт. Бакü: Open Society Institute, Бакü, 2005,с 3.(AHMEDOV.İ “ Petrol Gelirlerinin ve Bütçe Prosesinin Şeffaflığı”,Hususi Kurs Üzerinde Metodik Vesait,Bakü:Open Society Institute,2005,s 3.)

Azerbaycan'ın petrol ve doğal gaz gelirleriyle bağı uzun vadeli programının Petrol Fonu ve devlet bütçesinde toplanan sermayenin yönetimi ve kullanımını belirlemek gibi hedefleri vardır. Bu açıdan Azerbaycan'ın petrol ve doğal gaz gelirlerini doğru bir şekilde değerlendirilmelidir. Söz konusu olan rezervler ilk önce "Azeri-Çırac-Güneşli"i petrol ve "Şahdeniz"deki doğal gaz yataklarıdır.

Petrol ve doğal gaz gelirlerini aşağıdaki kaynaklardan gelmektedir:

1. Azerbaycan'ın payında olan petrol ve Petrol Fonunun diğer gelirleri,
2. Yatırımcılar tarafından devlet bütçesine ödenen vergiler,
3. ACDPŞ'nin ödeyeceği vergiler ve devlet bütçesine aktarmaları,
4. ACDPŞ'nin eli altında olan ortak şirketlerin vergileri.

Göründüğü gibi, stratejide söylenen petrol gelirleri ve petrol rantı sayılan gelirlerdir. Şimdiden 2005-2025 senelerince beklenen petrol gelirlerinin değeri ve hacmi bellidir. Bu tahminleri belirleyen araştırmacılar her vari için 3 fiyat söylemişler. Hükümetin de desteklediği bu varyasyonlarda petrol fiyatları 16, 20, 24 dolar olarak belirlenmiştir. Bu durumda Azerbaycan yalnızca Azeri-Çırac-Güneşli yataklarından 25-45 milyar dolarlık kar elde edeceği bekleniyor.⁷⁶

2.4.7 Geleceğe Dönük Stratejiler

Stratejide gelecek nesiller için 2009-2018 yılları arasında gelirlerin yüzde 25'ten az olmaması şartıyla biriktirileceği ve petrol gelirlerinin bu yönde kullanılacağı da belirlenmiştir:

---

⁷⁶ AHMEDOV.Ag e,s 31.

1.Ekonominin gayri-petrol sektörüne, bölgelerin, küçük ve orta müteşebbisliğin desteklenmesine,

2.Alt yapının geliştirilmesine,

3.Fakirliğin azaltılmasına yönelik tedbirlerin alınması, diğer sosyal sorunların çözümü (Ermeni işgalinde olan bölgelerin onarılması için büyük sermayeler ayrılmış),

4. Ekonominin ve teknolojinin gelişmesi,

5. Kişisel sermayenin geliştirilmesi,

6. Ülkenin savunma gücünün artırılması.

Bu amaçlarla harcamalar uzun ve orta vadeli olacaktır, orta vadeli dönem için harcamaların miktarı gayri-petrol açıklarıyla belirlenmektedir.

Hesaplamalara göre, petrolün dünya pazarlarında fiyatı 45-49 dolar olursa 2030'da toplam gelirler 140-150 milyar doları bula bilir. Ülke ekonomisine giren bu kadar büyük sermaye için önceden önlemler alınmalıdır. Azerbaycan ekonomisinin bu sermayeye hazır olup-olmadığını araştırmak için birtakım sorunlara değinilebilir;

Son on senede görülen ekonomik artış fonunda makroekonomik istikrar sağlansa da (1995'e oranla GSYİH hasıla 2004'de 2 kere artmış) bölgesel sosyal dengenin sağlanmasında dünyada petrol fiyatlarının pahallaşması, petrol sektörüne yatırım cazipliğinin artırması gibi dış sebeplerin rolü büyük ölçüde olduğunu da dikkate alırsak iç kaynaklara dayalı artış sözkonusu olamaz.

Ekonomik artımın sürece çevrilmesi için iç kaynakların öneminin arttırılmasına bağlıdır. Ama bunun gerçekleştirilmesine mani olan, bu durumu yaratan sebepler Azerbaycan ekonomisinde önemli faktöre çevrilmesinden kaynaklanır.

Şimdi ülke nüfusun büyük çoğunluğu (ayrı-ayrı araştırmalarda bu, yüzde 50-90 arasında değişir) fakirlik seviyesindedir. İstihdam sorunu büyük ölçüde

çözülmemiştir. Gayri-resmi bilgilere göre onların sayı 400 bin kişidir. Gayri-petrol sektöründe gelişme olmadığından işsizlik daha fazla bu alanlarda büyümektedir. Başka bir tehlike de petrol sektöründen bekleniyor. Bir müddet sonra anlaşmalarda petrol bulma, petrol inşaatı biteceğinden bu alanda da işsizliğin olacağı beklenmektedir.⁷⁷

2.4.8 Petrol Sektörünün Getirdiği Olumsuzluklar

Petrol ve gayri petrol sektörlerinin gelişmesiyle, yukarıda söylediğimiz akış devam ettikçe bu tür sosyal sorunların daha da büyüyeceği bekleniliyor. Bunun için de petrol gelirlerinin daha verimli olması ister kamuoyunun, ister uluslararası teşkilatların dikkatindedir.

Bunu gerçekleştirmek için petrol ve gayri-petrol sektörleri arasında dengeli gelişmeleri sağlamak gerekir. Böyle durumlarda ise yeni iş yerlerinin açılması, fakirliğin azaltılması mümkündür. Yalnız petrol sektörünün gelişmesi, diğer alanları da petrol sektörüne bağlayacak ki, bununla da ülkeye büyük ölçüde döviz girişi olacaktır, fiskal giderler artacak, enflasyon yüzdesi artacak, gayri-petrol sektörleri tüm olanlardan büyük zarar görecektir.

Bununla da petrol sektöründen elde edilecek gelirler milli ekonomiye girdikçe daha hızlı parite politikasının izlenmesi önemlidir. Özel sektör imkanları likit seviyededir. Petrol sektöründen elde edilecek gelirlerin başarıyla kullanılacak taktiksel durum fiskal siyaset olacaktır.

Bundan başka artan gelirlerin Petrol Fonuna ve dolayısıyla ülke dışına girişimini artırmak amacıyla fiskal temizleme politikası izlenmelidir, bu da döviz kurunu düzenleyecek, "Hollanda Hastalığı"nın önünü alacaktır.

Yakın gelecekte Azerbaycan'ın amacı gayri-petrol sektöründe bulunan ürünlerin rekabet kabiliyetini artırmak, onun piyasada yer almasına yardım etmektir. Yerli piyasa hem üretim, hem tüketim kaynakları bakımından küçük olduğundan

---

⁷⁷ AHMEDOV, A.g.e ss 34-35.

ticaret ve yatırımlarla dünya pazarına çıkış sağlamak en önemli sorunlardır. Bununla da ekonomide yeni alanlar gelişecek, bu da işsizlik sorununun çözülmesi, bölgelerin gelişmesine, yeni teknolojik gelişmelere teşvik edilmesine yardımcı olacaktır.

Q. İbadoğlu'ya⁷⁸ göre Azerbaycan ekonomisinde görülen değişiklikler petrol gelirlerinin verimli şekilde kullanılmamasının nedenleri aşağıdaki gibidir;

1. Azerbaycan ekonomisinin yapılanmada geriliği,
2. Petrol ve doğal gaz gelirlerinin yönetiminde gerekli tecrübenin olmaması,
3. Ülkede rüşvet ve yolsuzluğun büyük çapta olması,
4. Gayri-petrol alanında yatırım cazipliliğinin olmaması,
5. Mali sektörün esnekliği ve enflasyonun başlaması,
6. Menkul kıymetler piyasasının gelişmemesi,
7. Dürüstlük, toplumsal kontrolün olmaması,
8. Vatandaş toplum düşüncesinin gelişmemesi .

Azerbaycan ekonomisinin geriliğini enerji sektöründe liberalleştirme yönünde (fiyat ve mülkiyet) reformların geç olması, yönetim yapısının çağdaş taleplere uygun gelmemesi, yeterli kanunların (Petrol hakta kanunun kabul edilmemesi, Petrol Fonunun yönetiminin hukuksal düzenlenmemesinin) olmamasıdır. Hammadde gelirlerinin artışında kaydedilen değişiklikler doğrultusunda ona bağlı olan devletlerin yapılanması ile ilgili olarak Tornel ve Seyn bu yönde birtakım araştırmada bulunmuşlar. Örneğin, 1975 senesinde Kamerun'un kahve gelirleri 1995-1997 senelerinde GSYİH yüzde 9 artmıştır, bununla da mali işlemler yüzde 0.4 yükselmiş, aynı zamanda Kosta Rica ve Cote'Divuar'ın gelirlerine uygun olarak yüzde 11 ve 20 artmıştır. Araştırmacılara göre devlet gelirlerinin verimsiz yatırım projelerine

---

⁷⁸ İBADOĞLU.Q, “Gara gızıl şeffaflık ışığında”, Bakü: Ayna Metbu Evi, 2005, ss. 36-37.

yatırılması ekonomi için sorunlar yaratmaktadır. Bu fikri Salo Martin ve Subramanya'nın araştırmalarında daha ileri seviyede götürülmüştür. 1978-1980 senelerinde Nijerya'da ihracat 12 milyar dolardan 28 milyara çıkmıştır. Sonraki iki senede onun seviyesi 13 milyar dolara kadar inmiştir. Petrol patlayışı yılları zamanında federal bütçe gelirleri uğrunda yerel hakimiyetler arasında büyük rekabet yaranmıştır, bu da büyük kayıplara neden olmuştur

Qubad İbadoğlu'ya göre Azerbaycan'da petrol gelirlerinin yönetiminde tecrübe faktörü eksiktir. Böyle bir durumda ülkenin stratejik amaçları belli değil, mekanizma ve vasıtalar somut bir şekilde gösterilmemiştir. Azerbaycan'da hükümetin bu stratejinin düzenlenmesi için yapması gerek olan bu programların hiçbirini mevcut değildir.

Araştırmacılara göre, ülkede rüşvet seviyesinin artmasını uluslararası kurumların araştırmalarında ispat edilmiştir. Azerbaycan 2004 senesi için en fazla rüşvet alan ve veren ülkeler sırasındadır, yani dünyanın 146 ülkesi arasında 140'cı sıradadır.⁷⁹

Enerji sektöründe rüşvetin kaynaklarına dikkat eden Q. İbadoğlu bazı önemli gerçeğleri açıklıyor. Birincisi, ACDPŞ'nin hasıl ettiği petrol ve doğalgazın maliyeti bölgedeki ve hatta burada iş yapan yabancı şirketlerin maliyetinden daha fazladır. Hasıl edilen petrolün bir tonu Arap ülkelerinde 8 dolar, Rusya'da 13 dolar olduğu halde ACDPŞ'nin ürettiği petrolün fiyatı 42 dolar teşkil ediyor. Ama Azerbaycan'daki yabancı şirketler bir ton petrolün 12 dolara mal olduğunu söylemektedirler. Araştırmacılara göre, ACDPŞ ve ACUPSŞ'nin hasıl ettiği aynı hacimde petrol %300 daha pahalıya mal olur. Bu fark bir taraftan da yatakların teknolojik gerilikten kaynaklansa da diğer kısmı ise bazı giderlerin kasti olarak büyütülmesidir.

Diğer sorun ise dünya pazarlarında petrolün fiyatı arttıķça ACDPŞ'inin bütçe aktarmaları azalmaktadır. Buna göre; 2002'de petrolün fiyatı bir ton için 170

---

⁷⁹ İBADOLU, A.g.e, s 38

dolardıysa ACDPŞ bütçeye her ton için 7 dolar öderken, 2004 yılında bir ton petrolün fiyatı 260 dolar olduğu halde 3.5 dolar ödüyordu.

İkincisi, Uluslararası Enerji Ajansının bilgilerine göre son birkaç senede Azerbaycan dünyada en fazla enerji tüketen ülkeler arasındadır. İspanyada 1226, İtalya'da 1083, Almanya'da, 1615, Rusya'da 950, Ukrayna'da 950, Azerbaycan'da ise 1750 kilovat/saat enerji tüketilmiştir.

Azerbaycan doğal gaz tüketimine göre de dünyada liderdir. 2002 yılında İtalya'da 1085, Almanya'da 1038, İngiltere'de 1537, Azerbaycan'da ise 1600 milyon metreküp doğal gaz tüketilmiştir.

Her iki listede Azerbaycan'ın lider olması kuşkuyla karşılanıyor. Çünkü ülkede enerji buhranı vardır, bölgeler enerji verilmesinde ciddi sorunlar yaşanıyor. Bunun nedeni kayıt sisteminin dürüst olmaması, kayıpların tüketim gibi kaydedilmesidir.

Üçüncüsü ise, 2003'e kadar enerji masrafları bütçeden ödenmiyordu. Uluslararası Örgütlerin baskılarıyla 2003'den sonra bu tür ödemeler bütçeden yapılmaya başladı. 2004 yılında enerji sektöründe ödenmeyen kısım için devlet bütçesinden 1 trilyon 850 milyar (307 milyon dolar), doğal gaz sektörü için 326.7 milyar dolar (65 milyon dolar), kimya sanayisi için 155.2 milyar manat (31 milyon dolar) harcamalar yapılmıştır.

Şimdi İMF'nin enerji sektöründe mali disiplinin artırılmasına dair taleplerine ilişkin olarak devlet bütçesinden ayrılan para miktarların azaltılması yönünde çalışmalar başlanmıştır. 2005 yılında devlet bütçesinden yalnız "Azerenerji" için ödemeler yapıldı, bundan başka "Azerigaz", "Azerkimya" gibi devamlı devlet bütçesinden mali yardım alan şirketlere 2005'te bütçeye dahil edilmemesi kararlaştırılmıştır. Bu tedbirlerle ACDPŞ'den aldıkları petrol ürünlerinin maliyetini tam olarak ödemeli ve yalnız bundan sonra ACDPŞ bütçe sorumluluklarını yerine

yetirmelidir. Araştırmacılara göre, devlet bütçesinden ödenmelerin iptal edilmemesi enerji sektöründe olan rüşvetin dayanağıdır.⁸⁰

Petrol sektöründe yatırım cazipliğinin artırılması, engellerin kaldırılması yönünde hükümetin tedbirleri yeterli değildir. Böyle durumda ülkede müteşebbislik için gerekli ortamın bulunmamasından dolayı gayri-petrol sektörüne yatırım yapma yolunda sınırlanmalar oluşur. Dünya Bankasının 145 ülkede yaptığı " 2005 Yılın İş Hayatı: Sorunlar Ve Çözümler" konulu araştırmalarında Azerbaycan iş ve yatırım ortamına göre gruplara göre dördüncü gruba dahil edilmiştir ki, bu çok kötü bir sonuçtur. Mukayese yapmak için Rusya, Gürcistan, Ermenistan, Kazakistan, Kırgızistan bu listede daha iyi iş ortamı bulunan ikinci grupta yer almışlar. Araştırmalara göre, Azerbaycan'da özel iş yapmak isteyen müteşebbise gerekli prosedürlerden muaf olmak için 123 gün gereklidir. Bölgede ise bunun için sadece 42 gün gerekmektedir. Avrupa İşbirliği konseyine üye olan ülkeler için gereken süre 25 gündür. Bundan başka, iş hayatı kurmak için geçilmesi gereken prosedür sayısı Azerbaycan'da 14'dür. Bu rakam ise bölgede 9, Avrupa İşbirliği Konseyine üye olan ülkelerde ise 5'tir.

Araştırmada dikkat çeken başka bir husus da gizli ekonominin seviyesidir. Araştırmacılara göre gölge ekonomisinin gayri safi yurt içi hasıladaki payı %60.6, bölgelerde % 37.7, Avrupa İşbirliği Konseyine üye olan ülkelerde ise % 16.8'dir.

Yazara göre, bankacılık sektörünün sınırlı mali kaynaklar ortamında gelişmesi, ve büyük gelirlerine gerekli reaksiyon verememesi petrol gelirlerinin sonuçta milli ekonomiyi zora sokacağı kesindir. Son iki senede ülkeden çıkan paraların geri dönmemesi, iç pazarda gizli para akışının hızlanması enflasyonu ikili rakamlara götürmüştür. Bankacılık sektörünün bu alanı kontrol altına almaması ve enflasyonu düşürmek yolundaki tedbirleri kötü yönden etkilemiştir. Merkez Bankasının verilerine göre, 2005 senesinin nisan ayında tüketim fiyatları yüzde 8.6 artış göstermektedir.

---

⁸⁰ İBADOĞLU, A.g.e, s.40

G. İbadoğlu menkul senetler piyasasının da hayali bir Şey olduğuna da değinerek bunun sakıncalarını anlatmaktadır. Son bilgilere göre, petrol hasılası ve gelirlerin yönetiminde sosyal kontrol imkanları büyük ölçüde sınırlandırılmıştır. Bu konuda verilen bilgiler çok genel olup kuşku doğurmaktadır. Ülkede petrol hasılasını yapan tek devlet Şirketi olan ACDPŞ'ti kamuoyunun, uluslararası teşkilatların baskılarını göz ardı etmekte, Şimdiye kadar petrol hasılasıyla, ihracatıyla ve satıŐıyla olan herhangi önemli bilgilerini açıklamamaktadır. Bir müddet bundan önce ACDPŞ'de yeni yapılanma hakta cumhurbaşkanının fermanından sonra Őirkette bürokratik, tek kiŐiye bağlı yönetim oluşturulmuştur. lke kanunlarına göre bu tür kuruluşların devamlı olarak kendi bilançolarını açıklaması Şartı olsa bile hukümet bu kanunu uygulamamaktadır. Uluslararası örgütlerin baskıları da bir işe yaramamaktadır. Büyük ısrarlardan sonra 2000 yılında "Arthur Andersen" Şirketi ACDPŞ'de mali denetimler yapılmış, bu işi yapan ACDPŞ'nin 1999-2000 yıllarında olan faaliyetinde yolsuzlukları ortaya çıkarılmıştır. İMF, Azerbaycan hukümetinden ortaya çıkan sorunları ozmesini talep etmiş, hukümet de bazı tedbirler almıştır. Ama bu araştırmalar sona kadar goturulememiŐtir. Şirketin bazı altyapılarında, özellikle petrol imalatı fabrikalarında buna benzer araştırmalar yapılmamıŐtır. Sonraki beş senede hukümet ACDPŞ'nin her sene mali araştırmalar yapılması konusunda aldığı sorumlulukları yerine getirmemiŐtir. Petrol Fonu'nda biriken paraların milli ekonominin ve kamuoyunun çıkarları doğrultusunda kullanımı bir çok kez hukümet tarafından beyan edilse de, Petrol Fonunun Gözlemciler Kurulunda kamuoyu temsil edilmemektedir. Petrol Fonundaki sermaye ve onun kullanımını konusunda kamuoyu en genel bilgilere bile ulaŐamamaktadır.

Vatandaş topluluğunun tesisatlarının faaliyetine karşı konulan engeller (kayıt işlemleri, sosyal vergiler) bu sektörün gelişiminin de önünü kesmektedir. DemokratikleŐtirilme yolundaki sorunlar toplumun bu tür enstitülerinin potansiyelinden yararlanma imkanlarını azaltmaktadır.

Petrol gelirlerinin kullanım verimliliği artırmak amacıyla aşağıdakiler yapılabilir:

1.Petrol gelirlerinden kullanım mekanizmalarının devletinin elinde olması

2.Petrol gelirlerinin fonlarda toplanması

3.Maden sanayisinde dürüstlük ve açıklık teşebbüslerinin (Toni Bleyer, 2003) gerçekleştirilmesinde Azerbaycan'ın pilot ülke gibi seçimi

Bunun için gerekli fonların kurulmasıyla devlet, gelirlerini bu kuruluşlarda biriktirmekte, diğer taraftan onların yan etkilerini engellemektedir. Onların kullanımı alanında sorumluluğa da kendisi üstlenmektedir. İstenen durumda verimli ve dürüst yönetim olursa bunun gelirleri de giderlerinden daha fazla olacaktır. Ama Azerbaycan'da şimdiki durumda bu mümkün değildir.

Yazar sonda konuyla ilgili tahminde bulunuyor.Yazara göre petrol 67 yıl içerisinde tamamen tüketilecektir. Bu dönem içerisinde yeni enerji kaynaklarının bulunması gerekmektedir. Ama şimdi dünya teknolojisinde lider konumunda olan Japonya'nın enerji tüketiminde alternatif enerji kaynakları yüzde 1'den daha fazla bir rakamı oluşturuyor. Her halde geleneksel enerji kaynakları bir müddet daha kullanılacaktır. Bu durumda hasılanın modernleştirilmesinden elde edilen gelirlerden bir kısmı daha az verimli kuyulara yatırılacaktır. Bunun için önümüzde duran en önemli sorun petrolümüzün bittikten sonra dünyanın belli-başlı petrol şirketleri ile rekabete gire bilecek milli şirketin oluşturulmasıdır. Bu şirketin yabancı devletlerin petrol sektörüne yatırım yapma gücüne sahip olmalıdır.⁸¹

2.5 Azerbaycan'ın Petrol-Doğal Gaz Kaynaklarının Verimli Bir Şekilde

Kullanımı Sorunu

Herkese belli olduğu gibi dünyanın bir çok gelişmiş ülkeleri-Japonya, Güney Kore, Almanya'nın petrol kaynakları yoktur. Ama bu ülkeler her yıl milyonlarca ton ham petrol ithal ederek kendi ihtiyaçlarını temin ediyor, bundan başka petrol ürünleri üreterek ihraç ediyorlar. Bu tarz siyaset ülkelerin ekonomik artışı temin etmiş, onların güçlü enerji devleti konumuna götürmüştür. Ama dünyada büyük petrol rezervleri olmasına rağmen ekonomik gerililik yaşayan ülkeler vardır. Bu ülkeler yalnız petrol satışından gelir bekliyorlar. OPEC üyesi olan bir çok ülke de kendi

---

⁸¹ İBADOĞLU.A.g.e,s 40-43

ekonomik gelişmesini sağlayamadıklarından Avrupa ve ABD yatırımına bağılırlar. Büyük karbonhidrojen rezervine sahip Meksika, Venezuela, Nijerya, Endonezya gibi ülkeler GSYİH kişi başına düşen payına göre Batı Avrupa'nın küçük devletlerinden-Lüksembourg ve İzlanda'dan birkaç defa geridedir. Böyle biri durum Azerbaycan'da da yaşanmaktadır. 130 senedir petrol hasılası yapan Azerbaycan ekonomisi yine de büyük ölçüde petrole dayanmaktadır. XIX yüzyılın 70'li senelerinden başlayan petrol hasılası Azerbaycan'da kapitalizmi yaratmış, ekonomik artışa, milli burjuvazinin gelişmesine, Bakü'nün hızla büyümesine neden olmuştur. Ama 1920'den sonra petrolün devlet mülkiyetine alınması bu gelişmeleri durdurmuş, beraberinde yeni sorunlar getirmiştir. Petrolümüz Sovyetlerin en önemli enerji kaynaklarından birine çevrilmiş, onun çıkarları doğrultusunda kullanılmıştır. Bu gün kendi bağımsızlığına kavuşmuş Azerbaycan yeniden kendi petrolünün sahibine çevrilmiştir. Hegelin dediği gibi, "Tarih kendi oyunlarını iki kere oynar, biri facia, diğeri komedi şeklinde". Bu deyim Azerbaycan için son yüz senelik tarih bakımından daha kabarıktır. Bunun için de Azerbaycan'ın petrolünü verimli bir şekilde kullanarak, kendi petrol stratejisini kurması şarttır.⁸² Araştırmacılar bu sürede aşağıdaki prensiplere önem veriyorlar:

1. Petrol ve doğal gaz rezervlerimizin hacmi ne kadardır?
2. Bu kaynaklar ne zamana kadar tüketilecektir?
3. Bu kaynakları hangi tempo ve süre içinde hasıl etmeliyiz?

4. Petrol gelirleri ekonominin hangi alanlarına yatırılmalıdır ki, bu alanların gelişmesiyle ekonomik artışlar olsun, ekonomide kalkınma ve istikrar sağlansın.⁸³ Petrol stratejisinin belirlenmesinde bir siyasal kurum ve birkaç faktörün uygulamasından vazgeçilmelidir. Bu stratejinin belirlenmesinde Azerbaycan'ın ilmi

---

⁸² Мящярримова Вероника, "Инвестисийа лайищяляриндя ригин гиймятляндирилмяси методларынын тьямилляшдирилмяси" (нефт вя газ сянайеси тимсалында). Намизядлик диссертасийасынын авторефераты. Бакü, 2004, s 45 (MAHARRAMOVA V." Yatırım Projelerinde Risk Değerlendirilme Metotların Geliştirilmesi(Petrol ve Gaz),Yayınlanmamış Doktora Tezi,BDU,Bakü,2004,s.45.)

⁸³ GANCIYEV K, "Azerbaycan'da İhraç İhtiyatlarından Kullanımın İyileştirilmesi Yolları ", Kooperasiya Üniversitesi,Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2003, Bakü, s. 142-143.

potansiyeli kullanılmalıdır. Bu stratejinin belirlenmesi çağdaş neslin üzerine düşmektedir. Petrolün verimli bir şekilde kullanılması, güçlü ekonomini beraberinde getirecek, işgaldeki toprakların kurtaracak. Yeni jeopolitik durumu gereğince değerlendirmek için ekonominin uzun vadeli planlaştırılması, önceki yanlışlar düzeltilmelidir.

Piyasa prensiplerine dayanarak Azerbaycan'daki petrol stratejisi konusunda ilk değerli fikirlerin öncüsü akademisyen Azad Mirzeczade'dir. O, birçok eserlerinde petrol sanayisinin geleceğine dönük tahminler yapmış, ekonominin gelişmesinde enerjinin rolü, ona etki eden faktörlerin matematiksel hesaplarını yapmıştır. Petrol alanının bilimsel esaslara dayanılması için Cumhurbaşkanının yanında petrolle bağlı özel grup tesis edilmesi yönünde teklifler sunulmuştur.⁸⁴

Geçen yüzyılın öncelerinde olduğu gibi Azerbaycan'ın ekonomik-siyasal hayatında, ekonomisinde, enerji sektöründe aynı şeyler görülmektedir. Tarihi yanlışlıklar düzeltilmelidir. Geçmişin talep ve metotlarının değiştirilmesi yönünde pozitif yönlerin, tekniksel-teknolojik başarıların uygulanmasını gerektirir. Klasik anlamda kritik ve teftiş her zaman düşünülmüş projelerin gerçekleşmesi gerekmektedir. Bu yönü dikkate alarak Azerbaycan'ın enerji sektöründe verimliliğinin artırılması, bu reformların yapılması şarttır:

1. Rezervlerin hacminin net olarak belirlenmesi,
2. Emlakin, para vasıtalarının, bitmemiş üretim borçlarının, ve diğer aktif hesapların kontrolü,
3. Mevcut kaynaklara ve dünyada yaşananlara uygun olarak enerji stratejisinin düzenlenmesi, Petrol kanununun kabulü,
4. Piyasa ekonomisine uygun olarak gerekli yapılanmaya gidilmesi,
5. Riskleri azaltan kanunların kabul edilmesi,

---

⁸⁴ MİRZECANZADEH A.X, "21 Yüzyılın Yolculuğu", Bakü, İPP Oskar Basımevi, 2001, s.144.

6. Daha esnek maliye şebekesinin kurulması, "ödememeler sendromunun" önünün alınması için dış ticarete olduğu gibi iç pazarda da akreditif ödeme şekline geçit sağlanması,

7. Sektörün maliye-kredi sisteminin kontrol altına alınması, para tedavülünün önünü açmak amacıyla "Petrol Banka" sının kurulması,

8. Petrol gelirlerinden gelecek nesillere de pay ayrılması, bu gelirlerin tekrar üretime yönelik kullanılması, altyapının geliştirilmesi, sosyal ve güvenlik problemlerinin çözülmesi amacıyla Petrol fonunun faaliyetinin koordine edilmesi,

9. Yeni teknolojik gelişmelerin uygulanması, "Know How"lardan yararlanmak, otomatikleştirme ve bilgisayarlaştırma şebekesinin genişletilmesiyle verimliliğin artırılması,

10. Yeni kazma stratejisinin belirlenmesi,

11. Petrol hasılatında "Conseption" metodunun uygulanması,

12. Fiyatların belirlenmesinde düzenleyici vasıta gibi alış-satış ajanslarının kurulması,

13. Yeni, az enerji talep eden teknolojilerin uygulanmasıyla enerji kaynaklarına kanaat edilmesi, ihracat bilançosunun arttırılması,

14. Bürokratik sistemden daha yalın olan iş sistemine geçilmesi, zaman kaybının önüne geçilmesi.⁸⁵

Enerji sektöründe reformların yapılmasında bazı faktörler de dikkate alınmalıdır. Her bir faktörün olumlu yönüyle beraber negatif yönünün olduğu da dikkate alınmalıdır. Azerbaycan'ın içinde olduğu geçit döneminin özellikleri, toplum hayatında geçen olaylar da dikkate alınmalıdır. Bütün bunları düzenlemeler talep etmektedir. Bunun için geleneksel gözlemler, araştırma ve tahlillerle ekonomik

---

⁸⁵ MİRZECANZADEH A.X, SULTANOV Ç.A "Azerbaycan'ın Petrol Etüdünün Konsepsiyonu, Bakü, 1994. s 145

sürecin sürekliliği arasındaki ilişkilerin nedenlerini açıklamağa çalışan teoriler bir dengeli durumdan diğere geçidi izah edememektedir. Bu sorunların teorik çözümü bulunduğu gibi pratik çözümü de bulunmaktadır. Bizim araştırmamızda bu iki şey arasındaki farklar o kadar da kabarık değildir. Azerbaycan'da petrol kaynaklarının kullanımında geçit döneminin özellikleri, devletin milli çıkarlarının dikkate alınmalı, hasılda yabancı yatırımlarda daha iyi şartların sağlanması, mümkün olduğunca yerli üretimin artırılması gerekmektedir. Elde edilen gelirler ekonominin gelişiminin devamlılığının temin edilmesiyle beraber insanların sosyal durumlarını iyileştirilmesi, hukuksal ve siyasal aydınlanma, milli güvenliğin sağlanması, ordunun modernleşmesi yönünde kullanılmalıdır. Petrol gelirleriyle medeniyetin, ilmi-teknolojik gelişmeye yatırım yapılmalı, ekolojik çevre korunmalı, ekonomik güvenlik garanti altına alınmalıdır. Maddi ve manevi kaynaklara, milli değerlere, geleneklere, tarihsel tecrübeye dayanılması, milli ideolojinin gelişmesi, dünyanın öncül prensiplere dayalı olan demokratik devletin teşekkülü ve gelişmesi gerçekleştirilmelidir. Ekonominin tüm alanları yeniden kurulmalı, milli-ekonomik kalkınma doktrini düzenlenmeli, buna uygun olarak iç ve dış siyaset net olarak belirlenmelidir. Pazar piyasası demokratik prensiplerle desteklendikçe verimli olmaktadır.⁸⁶

Uluslararası siyasette enerji önemli faktördür. Ekonominin büyük enerji potansiyeli, istenilen ülkenin gelişmesinin, ekonomik güvenliğinin şartlarındandır. Enerji güvenliğinin olmaması ekonominin rekabet kabiliyetini azaltır, ülkeye dış baskıyı artırır, onu her türlü yavaşlamalara zorlamaktadır. Şimdi petrole bağlı yeni jeopolitik durum ve yatırım ortamı iyiye doğru değişmiş, Azerbaycan'da yeni entegrasyon sınırlarına çıkarmıştır. Petrol şirketlerinin Azerbaycan'a olan merakı Bakü'de açılan yeni ofisler, temsilcilikler, ticaret yerleri bu merakın sonuçlarıdır. Bazı daireler bu gelişmeyle Bükü'nün BDT'de yalnız Moskova'dan sonra geldiğini sonucu baş verdiğini bildirmektedirler. Azerbaycan'ın bütçe açıklarını kapatmasıyla gelecekte petrol satışı değil, hem de Kafkas koridorunu kontrol altına tutmayı başaracaktır. Bunun için ACDPŞ'nin mali imkanlarını kullanmak mümkündür.

---

⁸⁶ MİRZECANZADEH A.X, "21 Yüzyılın Yolculuğu", Bakü, İPP Oskar Basımevi, 2001,s 146

Hal hazırda şirkete sermaye iki yönden gelmektedir: İhracattan ve iç pazardan. İç pazardan- doğal gazın nerdeyse hepsi, petrolün ise yüzde 70'i tüketilmektedir, bunun maliyetinin de yalnız yüzde 10'u şirkete dönmektedir. Ülkedeki ödeme zorlukları, şirketi petrol ihracatı yapmaya sevk etmektedir. İhracattan gelen gelirlerin yüzde 52-54'ü vergi şeklinde bütçeye ödenilmektedir, geri kalan kısmı ise maaşlara ve diğer ödemelere harcanmaktadır. Azerbaycan'daki ekonomik reformlar sürecini başka faktörler de etkilemektedir. Tecrübenin azlığı, memurların kendi vazifelerin sui-istimal etmeleri, rüşvetin fazlalığı bu sürecin akışını engellemektedir. Başka nedenler de bütçe aktarmalarını azaltmakta, ekonomik gelişmenin önüne geçilmektedir. Diğer taraftan geçmiş senelerde olduğu gibi ekonominin başka alanlarına yapılan yatırımlar azaldığı için gayri-petrol sektörü zor günlerini yaşamaktadır. Tüm olasılıklarla bu da bellidir ki, toplum psikolojisi, milli, medeni özellikler, halkın düşünce seviyesi de reformları etkilemektedir. Bu aynen Azerbaycan için de geçerlidir.

2.6 Petrol ve Sosyal Sorunlar

Azerbaycan ekonomisi önemli bir döneme geçmiştir. Bu dönemde gündemde olan en önemli problem ekonomide altyapının oluşturulması, ekonomik artışın hızlandırılmasıdır. Son beş senede Azerbaycan'da ekonomik artış yüksek olsa da ekonomide artışın uzun süreli olması güvenli değildir, bu sorun ise çözülmelidir. Bundan başka tehlikenin kaynağı artışı etkileyen faktörlerin yönetilemez olmasıdır. Her kese de belli olduğu gibi şimdiki artışı iç üretimden daha fazla yabancı yatırım ve şartlar etkilemektedir. Şimdiki artış daha fazla dünya borsalarında petrolün fiyatlarının artmasından ve petrol sektörüne yapılan yabancı yatırımlara bağlıdır. Bu faktörler de bizim irademiz dışındadır. Bu kısa vadeli dönem için ekonomik gelişimin kaynağı olsa da uzun ve orta vadeli gelişme için tehlike olabilir. Bu tür durumlarla ekonomisi ham ürünlerin ihracatına dayalı ülkelerde (Nijerya, Venezuela, Suudi Arabistan, Kamerun, Cot'Divuar, Kosta-Rica, Kongo vs.) karşılaşmıştır. Azerbaycan ekonomisinde de bu tür sorunların ortaya çıkışı beklenmektedir. Bu ülkelerin tecrübesini dikkate alırsak, Azerbaycan'ın önünde bu sorun durmaktadır: Sanayi üretimini ve ihracatını öyle dengelemek gerekmektedir ki, enerji kaynaklardan asılılık azalsın.

Bu problemin çözülmesinin ekonomik eserlerde farklı yaklaşımları vardır. Büyük petrol rezervleri olan ülkelerin çoğunluğunda petrol gelirlerinin, vatandaşların gelirlerin artırılmasına yöneltmek mümkün olmamıştır. Acaba Azerbaycan bu ülkelerden biri mi? Bu soruyu cevaplamak için konuya yaklaşımlara göz atarken bir şeyi kabul etmek zorlaşıyor: Niye tabiatın verdiği kaynaklar ekonomik başarısızlığa neden oluyor? Ama tecrübeye görülüyor ki, bazı kaynakların üretiminde ortaya çıkan negatif etkiler pozitif etkileri de aşmaktadır, sonda negatif etkiler öne çıkmaktadır. Kaynakların hacmi ile ülkede ekonomik artış rakamları arasında görülen dengesizliği çeşitli yönden izah ediliyor. Neden böyledir? Bu soruna ekonomistler ilmi net bir cevap bulamamaktadır. İstenilen faktörün lehine ve aleyhine birçok şeyler söylemek mümkündür. Onların arasında en popüler olanı "Hollanda Hastalığı"dır". Son zamanlarda ekonomik araştırmalarda ve basında bu terimle çok rastlıyoruz. Ama maalesef bu terim bir çok hallerde doğru anlaşılmıyor.⁸⁷

2.7 "Hollanda Hastalığı"

Geçen yüzyılın 50-60'lı senelerinde Kuzey Denizin Hollanda bölümlerinde büyük doğal gaz rezervleri bulunmaktadır. Bu gazın ihracatıyla Hollanda'ya büyük miktarda döviz girmiştir. Yerli paranın paritesi artmaya başlamış, ihracat alanlarında aksamalar görülmüştür. Bu olay ekonomi teorisinde "Hollanda Hastalığı" olarak adlandırılmaya başladı. Milli paranın paritesinin yükselmesi ülkede üretilen ürünlerin maliyetini artırmaktadır, bununla iç pazarda üretim gereksiz olmaktadır. Sonuçta da üretim aksamaktadır. Bundan başka ülkenin ithalatı artmağa başlamakta, milli üretim çökmektedir. Ülke ihracatında ham petrol ve doğal gaz en önemli yere sahiptir. İnsanların tükettiği gıda ürünleri, sanayi ürünlerinin büyük kısmı ithal olunan mallarından oluşmaktadır. Burada şunu da dikkate almak gerekir ki, petrol ve doğalgaz fiyatları piyasa fiyatlarını etkilediğinden dolayı fiyatların düşmesi milli paranın da değerini artırıyor, enflasyonu hızlandırmaktadır. Bu ise krize giren yerli üretimin durumunu zora sokuyor, ülke ekonomisinde uzun süreli kriz yaşanmaktadır. Milli para kurunun değişkenliği ekonominin diğer alanlarına da etkiliyor, ülkedeki

⁸⁷ ALİYEV A.İ, ŞEKERELİYEV.A.Ş, "Pazar Ekonomisine Geçid: Devletin İktisadi siyaseti",Bakü,İktisat Üniversitesi Basımevi, 2002.s 16

yatırımları zorlaştırmaktadır. 2004 senesinin bilgilerine göre Azerbaycan ihracatında ham petrol ve petrol ürünleri yüzde 90'lık bir paya sahiptir. Bundan başka ülkenin gıda ürünlerine olan ihtiyacı ithalat yoluyla karşılanmaktadır.

Klasik anlamda "Hollanda Hastalığı" denilince anlaşılan ülkenin doğal kaynaklarının diğer alanları kötü yönde etkilemesi, özellikle de bunun kaynakların imalatı sanayisinde görüldüğüdür. Akademik Rıbçinski'nin söylediği gibi petrol alanının genişlemesiyle diğer kaynaklar da onun yolunda kullanılmaya başlamıştır. Petrol alanının dışındaki alanların kaynakları-sermaye, hammadde, müteşebbislik imkanları da petrol sektörü için seferber edilmektedir. Bununla da diğer kaynaklar kullanılmaz olur, işsizlik sorunu ortaya çıkıyor. Bunu daha iyi anlamak için bir örnek verelim. Azerbaycan'da ekonominin dengede olduğunu ve petrol fiyatlarının da arttığını düşünelim. Bu iki önemli neticeyi beraberinde getirir:

1. Fiyat artışı. Petrol sektöründen gelen gelirlerin bir kısmı ticaret sektöründe üretilen ürünler için harcanmaktadır, diğer kısmı ise devlet gelirlerinin artışına yöneltilmektedir. Bununla da gayri-petrol sektöründe üretilen mallara talebi artırmaktadır. Bu da fiyatların yükselişine neden olmaktadır. Böyle durumlarda ise Merkez Bankasının milli paranın piyasada azaltılmasını politikasını gerçekleştirmektedir. Bununla da ithalat daha cazip hale geliyor, iç pazarda yabancı ürünler artıyor.

2. Kaynakların yer değiştirmesi. Petrol ürünlerinde fiyatların artışıyla üretilen ürünlerin değeri artar. Böyle durumlarda sermayeye talep artmakta, bu da sermaye akışını petrol alanına doğru hızlandırmaktadır. Petrol sektörünün gelişmesine neden olan kaynakların yer değişmesi oluyor.

Her iki sonucun ekonomiye etkisi olumlu değildir. Ama aslında fiyat artışı pozitif, kaynakların yer değişmesi ise negatif etki yapmaktadır. Petrol sektöründe gelirlerin artışıyla ticaret sektöründe ise üretimin azalması "Hollanda Hastalığı" olarak adlandırılmaktadır.⁸⁸

---

⁸⁸ MURADOV M, "Petrol Gelirleri:Sorunlar "Hollanda Hastalığı" Ve Sorunun Çözüm Yolları", *İKTİSADİ İNKİŞAF*, №1, Bakü 2005, c.45-55.

Azerbaycan'da ülkenin toprak bütünlüğünü korumak, halkın refahını sağlamak ve demokrasiyi yerleştirmek gibi sorunların hidrokarbonlardan elde edilen gelirle çözüleceği düşünülmüştür. Hatta, Sovyet teknolojisi elvermediği için işletilmeyen yatakların büyüklüğü Azerbaycan'ın “Kafkaslardaki Kuveyt” olarak adlandırılmasına neden olmuştur. Tüm bunlara rağmen, petrol zengini ülkede nüfusun %40'ı hala yoksulluk sınırının altında yaşamını sürdürüyor. Bunun nedeni, devletin gelirlerini arttırmak amacıyla uluslar arası pazara hidrokarbon arzını artırması ve dolayısıyla iç pazarı ihmal etmesidir.

Bütçenin hidrokarbona olan bağımlılığının bir diğer nedeni de, vergi sisteminin düzgün işlememesidir. Devlet, vergi gelirleri yerine hidrokarbon gelirlerini tercih ettikçe; dışarıda uluslar arası piyasalara bağlı hale gelmekte, içeride ise gittikçe otokritikleşmektedir. Bu noktada devlet, bağımlılaşmakta, merkezileşmekte, ve kişiselleşmektedir denilebilir. Bağımlılaşmaktadır; çünkü geliri için uluslar arası piyasalara tabidir. Merkezileşmektedir; çünkü devlet, Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi (SOCAR) aracılığıyla rezervler üzerinde münhasır bir yetki kullanmaktadır. Son olarak da kişiselleşmektedir; çünkü gelirler politik etki yaratmakta kullanılmaktadır. Usulsüzlüklerin yaygın olması, çok uluslu firmaların imza ikramiyesi adı altında devlet görevlilerine “hediye”ler verilmesi ve işlerin normal yürümesi için rüşvetin gerekli olması, bürokrasiyi “kleptokrasi” haline getirmektedir.

Hidrokarbon gelirlerinin etkileri, bütçe ve iç politika ise sınırlı değildir. İhracat ise değer kazanan Azeri Manatı, yerli üretimi de baltalamaktadır. Eski Sovyet Cumhuriyetleri'ne yönelik ve düşük kalitede üretim yapan Azeri firmaları, Manat'ın alma gücünün ülkeye getirdiği ithal mallarla rekabet edememektedir. Buna ek olarak, devletin ve girişimcilerin karlı olan hidrokarbon sektörüne yatırım yapması, diğer sektörler için yatırımı azaltmaktadır. Doğal olarak, ülkede bulunan hidrokarbon-dışı sektörler can çekişmektedir.

Sonuç olarak, bir geçiş ekonomisi olan Azerbaycan, sağlıksız vergi sistemi, yetersiz kalan mali politikalar ve hidrokarbon-dışı gelirlerin azlığından muzdariptir.

Bu sorunların çözülmesi için gerekli olan kaynak hidrokarbon rezervlerine yatmaktadır. Bu koşullar altında, Azerbaycan'daki sorunların nedeni ve çözümü olan hidrokarbon, Türkiye'nin alternatif enerji kaynakları yarasına merhem olabilecek güçlü bir seçenek gibi görünmektedir.⁸⁹

2.8 Rant savaşları

Gelişmekte olan, demokratik yönetim kurma yolunda olan devletlerde kaynakların hacmiyle ekonominin artışı arasında görülen uçurumun bir başka yorumuysa rant uğrunda savaştır. Bu savaşların bir nedeni de gelişmekte olan devletlerin ekonomilerinin piyasa ekonomisi tesisatlarının istenen seviyede olmaması, gerekli hukuksal düzenin bulunmamasıdır. Böyle durumlarda büyük kaynakların mevcudluğu siyasal, iş, örgütler arasında istenmeyen olayların ortaya çıkmasına getirebilir.

Rant savaşının da çeşitleri vardır. Bu az gelişmiş ülkelerde iç savaşa bile neden olabilmektedir. Afrika'nın çeşitli ülkelerinde olan iç savaşlar buna örnek olarak gösterilebilir. Sudan'da 1983'te, Cezayir'de 1991'de, Angola'da (Kabin) 1991'de çıkan savaşlar petrol, Kongo'da 1997, Angola'da (Unita) 1975'te elmas yatakları uğrunda başlayan savaşlar şimdi de devam etmektedir. Endonezya, Sierra-Leone'de bakır ve altın kaynakları uğrunda savaşılar da bitmemiştir.

Rant çatışmalarının bir başka çeşidi de ülkede siyasal ve ekonomik gücün belli bir grubun elinde bulunmasıdır. Bu durumda iktidarda olan gruplar kaynaklardan gelen gelirlerin büyük kısmını kendi iktidarını savunmaya ayırtıyor. Örneğin, polisin, istihbaratın güçlendirilmesine, militanların yetiştirilmesine, rakiplerin terör yoluyla ortadan kaldırılmasıyla mümkündür.

Rant savaşlarının daha sivil olanı kaynaklar üzerindeki kontrolün devletin elinde olmasıdır. Bu durumda ekonomik verimlilik açısından kaynakların kullanımını devletin kurduğu rekabet sistemiyle gerçekleştirilmektedir. Örneğin, aksiyonlarla. Ama birçok ülkelerde bu tür hukukların verilmesi için gerekli kriterler mevcut değil.

---

⁸⁹ Vladimir Solovyöv-İvan Safronov, "Bazovaya Ataka", *Kommersant*, 22 Aralık 2005, s 14.

Gelişmiş ülkelerde rüşvet ortamında ranta uğruna savaşların olmasına neden oluyor.

Milli ekonominin ayrı-ayrı sektörlerine devletin koruma siyasetinin hayata geçirilmesini de rant savaşının bir çeşidi gibi sayabiliriz.

2.9 Sosyal Sermaye

Kaynakların mülkiyet hukuku belli olmaması veya devlet tarafından belirlenmemesi rant savaşı için ortam hazırlamaktadır. Bu durumda kaynakların kullanımını elinde bulunduran şirketler "Status Kvo"nun tarafındadırlar, ve mevcut düzenin korunmasını istemektedirler. Başka bir ifade ile; rüşvetin, bürokrasinin, zayıf hukuk sisteminin olduğu yerde bazı grupların büyük mülkiyeti ele geçirirlerse söylenen sorunların kaldırılması için onlar asla teşebbüs göstermeyecekler, hatta ilerlemesini isteyeceklerdir. Kaynakların zenginliği sosyal sermaye olarak bilinen sosyal tesisatların dağılmasına neden olabilir.

Ama devlet kaynakların kullanımından tam rant alabilirse gelirlerin varlığı hakta uydurma sözler sarf etmektedir. Bununla da gelirler verimsiz şekilde kullanılmaya başlar. Tabii ki, bunlar toplum psikolojisine bağlıdır. Böyle ki, psikologlar tarafından kanıtlanan teze göre insanlar rahat elde ettikleri şeylere karşı soğukturlar. Bu düşünce kendini devlet politikasında da göstermektedir. Araştırmacılara göre, büyük kaynakları olan ülkeler dış borçlanmayı çok severler.

Bu ülkelerde dış borcun hacmi çok büyük olur. Maliye Bakanlığının verilerine göre, "Asrın Kontratı" imzalandığı 1994'de dış borçlar 8 milyon dolardıysa, 2007 yılının sonunda bu borçlar 2.100 milyon doları bulacaktır. Kişi başına düşen dış borç miktarı 500 \$ civarındadır. Bunlar da toplumda sosyal dengenin azalmasına, sosyal kutuplaşmaya neden oluyor. Ülkede sosyal eşitliğin azalması sosyal sermayenin kalitesini aşağılara salıyor, ekonomik artış temposunu menfi yönde etkiliyor.

2.9.1 Eğitim, Sağlık Tesisleri Ve İnsan Faktörü

Büyük kaynaklarla ülkede ekonomik artış arasındaki dengesizliğin bir başka olumsuz neticesi de petrol sektörünün eğitime ve insan faktörüne etkisidir. Çünkü petrol hasılası yüksek bilgiler talep eden sektör değildir, artı bu sektörde fazla insan çalışmamaktadır. Bundan başka hasıla sanayisinde çalışan işçinin başka bir sektörde çalışması mümkün değildir.

BMT'nin Gelişim Programı ülkelerin petrolden asıllılığını ve insan gelişmesini hesaplayarak böyle bir sonuca varmışlar: ülke ekonomisi geliştikçe insanın gelişim düzeyi aşağıya doğru düşmektedir. Kaynakların zenginliği büyük risktir, hükümetten titiz ekonomik siyaset talep etmektedir.

Aslına bakarsak, kaynakların, özellikle de petrol-doğal gaz kaynaklarının ülkelere çıkardığı zorluklar demokratik yönetimin olmaması, hukuksal düzenin oturmaması, olsa bile gereğinin yapılmaması, bu alanda iş yapan şirketlerin ve devlet müesseselerinin faaliyetinin kamuoyuna açıklanmaması, ve iktidarda olan kuvvetin büyük petrol gelirlerinin halkla bölüşmek istememesidir.⁹⁰ Mukayeseli araştırmalar gösteriyor ki, petrol ve başka kaynaklarla zengin ve onlardan asılı ülkeler otoriter yönetimin, sosyal kutuplaşmanın, fakirliğin, istihbarat ve polise ayrılan yüksek sermayenin, hantallaşmış hükümetin, siyasal savaşların etkilerini kendinde hissederler. İstatistiklere göre gelişmekte olan ülkelerin ihracat gelirlerinin yarıya kadarı hammadde ihracatından gelen gelirler teşkil etmektedir. Bu ülkelerde seçme metoduyla araştırma yapan bilim adamları farklı neticeler elde etse de her kesin katıldığı bir hakikat vardır: enerji kaynaklarından asılı ülkelerin ekonomilerinde sorunlar yaranmakla beraber ekonomik artışlarla kaynaklara bağlılığın seviyesi arasındaki ilişki- ters orantılıdır. Bundan başka bazı veriler arasında araştırmalar gösteriyor ki, ekonomik artışın devamlılığına etki eden on faktörden biri de ülkenin kaynaklarla zengin olmasıdır.

---

⁹⁰ MAHMUDOV M.N, HASANOV T.M, "Azerbaycan'ın Petrol Sektörünün İşletim Organizasyonu", Bakü,2000, s.110.

Cach ve Warner'in de yaptıkları araştırmalar (Cach and Warner, 1995, 1997, 1999) bu yöndedir. Onların 1970-1990 senelerinde 179 ülke arasında yaptıkları araştırmalarda kaynaklarla zengin olan ülkelerin ekonomik artış arasında ters bir orantı vardır. Cach ve Warner artışa etki eden parametrelerin değeri zamanı belirlenmesiyle parametre olarak ham petrolün ihracat verilerini kullanılmaktadır. Sonda belli oldu ki, kaynaklardan asılı olarak ekonomide hammadde ihracatının vahit standartlara yükselmesi için yıllık artış temposunu yüzde 0.39 aşağı indirmektedir, bu da on sene zarfında GSYİH'nı yüzde 7 düşürecektir. Tesadüfi seçmeyle 18 ülkede 1965'den 1989'a kadar olan dönemleri dikkate alarak yapılan araştırmada petrolden başka alanlara yapılan yatırımların en önemli kısmı gayri-ticari alanlara yönelmektedir. Bunu Azerbaycan ve Kazakistan inşaat sektöründe görülen yatırımlardan çıkartabiliriz. Bu durum Azerbaycan için de geçerlidir ve ülke ekonomisi halen de büyük ölçüde petrole bağlıdır.⁹¹

---

⁹¹ Martha Brill Olcott, "Regional Cooperation in Central Asia and the South Caucasus", in Robert Ebel and Rajan Menon (ed), Energy and Conflict in Central Asia and Caucasus, Rowman & Littlefield Publishers, London, 2000,s 23

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AZERBAJCAN'DA ULAŞTIRMA KORİDORLARI VE PETROL BORU HATLARI

3.1 Uluslararası Ulaştırma Koridoru Kavramı

Uluslararası Ulaştırma Koridoru, tarafları bir birine bağlayan, kural olarak mal ve yolcuları, özellikle en yoğun olduğu yönlerde uluslararası taşınmasını sağlayan, çeşitli taşıma şekillerinin gerçekleştirilmesi için yeterli donanım sahip bir ana ulaşım sistemi ağıdır. Ulaştırma Koridorları, geniş bir coğrafyayı etkilemektedir. Bu nedenler gerek küresel gerekse bölgesel anlamda devletlerarası işbirliğine ihtiyaç duyulmaktadır. Ulaştırma planlama uygulamalarına göre koridor, bir ağın ya da ağların ulaşım eksenini oluşturan belirli bir bölümü olarak tanımlanmaktadır. Bu noktada koridorun iki önemli özelliği vardır.

1. Koridor öncelikli olarak bölgeler veya ülkeler arasında ana uluslararası değişim merkezidir. Bu da şu demektir, koridor farklı güzergahları aynı sistemin, bazen de yerel bir ağın parçası olarak birleştirir.

2. Çoğu zaman koridor alternatif deniz ve havayolu ulaşım seçenekleri sunan, içerisinde intermodal değişim noktalarının olduğu (liman, havaalanı, intermodal merkezler) çok modlu bir eksendir. Malların güvenli, en kısa yoldan ve en ucuza varış noktasında ulaştırılması sağlıklı bir ulaşım ağıyla mümkündür.

3.1.1 Avrupa-Asya-Kafkaslar Ulaştırma Koridoru (TRACECA)

TRACECA Projesi Mayıs 1993 tarihinde beş Orta Asya (Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan) ile üç Kafkas ülkesinin (Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan) ticaret ve ulaşım bakanlarının katılımı ile Brüksel'de yapılan toplantı sonucunda, Asya ile Avrupa arasında Karadeniz üzerinden geçen bir ulaşım koridorunun kurulması amacıyla TACİS (Technical Assistant Program for the Common Independent States) programının bir parçası olarak hayata geçirilmiştir. Proje ile bölgesel işbirliğinin desteklenmesi, bölge devletlerinin dünya pazarlarına ulaşımını sağlayarak ekonomik gelişmelerine yardımcı olması, bölgeye yabancı sermaye akışının desteklenmesi, Kafkasya ve

Karadeniz ülkelerinin TRACECA aracılığıyla Avrupa Ulaştırma Ağlarına bağlanması hedeflenmektedir.

Bugüne kadar TRACECA Projesi kapsamında 39 teknik yardım ve 14 altyapı iyileştirme projesine 100 milyon Avro'dan fazla para harcanmıştır. Projenin finansmanı ağırlıklı olarak Avrupa Birliği Yatırım Bankası (EBRD), Dünya Bankası (WB) ve Asya Kalkınma Bankası fonlarından karşılanmaktadır. Bunların yanı sıra AB, bireysel yatırımcılar, Kafkas ve Orta Asya taşımacılık şirketleri ile ortaklıklar kurmaktadır.

AB bu programı bölgesel işbirliğinin geliştirilmesi ve ekonomik dengenin sağlanmasına yönelik Güney Halka Hava Güzergahları Projesi ve Petrol ve Doğal Gaz Boru Hattı Projesi (İNNOGATE) gibi başka AT projesi ile desteklenmektedir.

Son olarak TRACECA Projesine Yunanistan, İran ve Afganistan dahil olmuştur. Pakistan'ın başvurusu ise memnuniyetle karşılanmıştır. Çin ve Rusya da TRACECA Projesi ile ilgilenmektedirler, fakat şuan için koridor üzerinde tam bir denetime sahip olan AB bu ayrıcalığını bölgelerinde önemli birer güç olan bu iki devlete paylaşma konusunda temkinli davranmaktadır.

TRACECA Koridorunda taşınan transit yükler arasında başlıca 6 tip yük ön plana çıkmaktadır. Bunlar:

- Hazar Denizi'nde aktif olan petrol endüstrisi için taşınan ekipmanlar.
- Afganistan için insani yardım ve yeniden yapılandırma malzemeleri.
- Azerbaycan başta olmak üzere petrol ihracatçısı ülkelere taşınan konteynerize olmuş tüketim malları
- Konteynerize şekilde taşınan ve Azerbaycan ile Ermenistan'da KOBİ'lerin gelişimini sağlamaya yönelik ekipmanlar.
- Özbekistan ve Türkmenistan'dan yapılan pamuk ihracatı.
- Hazar denizinden çıkarılan petrol ve doğalgaz.(World Bank,2003)

Önümüzdeki yıllarda Hazar Denizi'ndeki petrol çıkarma ekipmanlarının yenilenmesi ihtiyacı gündeme gelecektir.Bu nedenle koridor üzerinde taşınan ekipman trafiğinin artması beklenmektedir.

TRACECA Projesi taraf ülkeler için stratejik öneme sahiptir.çünkü proje bölge devletlerini Avrupa'ya bağlama adına alternatif güzergahlar sunmaktadır.Projenin ileride Orta Asya ve Uzak Doğu'ya uzatılması ile 21. yy'da modern bir İpek Yolu oluşturmak mümkün olacaktır.İpek Yolu'nun sadece Doğunun baharatı ile ipeğini Batı'ya taşımadığı, aynı zamanda Doğu ile Batı medeniyetleri arasında bir kültürel değişim köprüsü olduğu da göz önünde tutulduğunda, küreselleşme yönünde büyük dönüşümler yaşanan günümüz dünyasının ekonomik, siyasi ve teknolojik şartları karşısında, TRACECA projesinin bölgesel barış ve istikrarın sağlamasında oynayacağı rol göz ardı edilemez.

Türkiye TRACECA Çok Taraflı Temel Anlaşmasını 1998 tarihinde imzalamış, bu anlaşma 2001 yılında parlamento tarafından onaylanmış ve ülkemiz 2002 yılında Romanya ve Bulgaristan ile birlikte TRACECA programına tam üye olarak dahil edilmiştir. Bu tarihten sonra TRACECA haritası Türkiye'yi de içerisine alacak şekilde geliştirilmiş ve Haydarpaşa ve Samsun limanları koridora dahil edilmiştir.

Kafkas ülkeleri, özellikle Azerbaycan ithalat-ihracat açısından yüksek potansiyele sahiptirler.BTC'nin günümüzde çalıştığını göz önünde bulunduracak olursak, ileride bu projeye dahil olan devletlerin iyi bir kar marjlarını beklediklerini görüyoruz.⁹²

---

⁹² ÖNCE, Günel; "Uluslararası Ulaştırma koridorları kapsamında Doğu Karadeniz limanlarının Transit Ticaretteki rolünün bölge ekonomisine etkileri",**Doğu Karadeniz Bölgeleri Kalkınma Sempozyumu**, Derya Kitabevi,Trabzon, 2005, ss. 231-248.

3.1.2 TRACECA ve Azerbaycan'a Getirdikleri

Avrupa'yı Kafkaslar ve Asya ile birleştiren projelerde Azerbaycan'ın coğrafi durumu genel ulaşım sistemine göre onun önemini artırmıştır. Batıdan Doğuya (Avrupa, Karadeniz, Hazar, Orta Asya) Kuzeyden Güneye (Rusya-İran) uzanan yollar Azerbaycan'da keşişmektedir. Azerbaycan'da aşağıdaki geçitler vardır:

- 1.Türkiye-Azerbaycan-(Nahçıvan – İmişli - Ali Bayramlı)-Hazardan geçitle-Türkmenistan, Özbekistan.
- 2.Türkiye-Gürcistan-Azerbaycan-(Gazakh-Gence-Kürdemir-Bakü-Hazar denizinden geçitle)-Türkmenistan, Özbekistan.
- 3.Gürcistan (Poti ve Batumi limanlarıyla)-Azerbaycan-Türkmenistan.
- 4.Rusya (Dağıstan) -Azerbaycan (Gusar-Guba-Sumgayıt-Bakü-Astara)-İran.
- 5.Rusya (Dağıstan)(Gusar-Guba-Sumgayıt-Bakü)-Türkmenistan, Özbekistan

Bağımsızlık yıllarında Azerbaycan'ın ekonomik alanda kazandığı en önemli başarılarından biri de Uluslararası Avrasya Koridorunun gerçekleştirilmesidir. Bu da sonuçta Azerbaycan ekonomisinin gelişmesine, modern dünya'nın sahip olduğu ekonomik standartlarına uygun ulaşım tesislerinin oluşturulmasında etkide bulunmuş, ülkenin ekonomik gelişimine etki eden faktör haline çevrilmiştir. Ülke TRACECA programıyla imzalanan kontratlardan sonra daha yoğun çalışan Uluslararası Avrasya Ulaşım koridoru kapsamında (BAND) 1998'den başlayarak ayrı-ayrı ulaşım araçları arasında yerel ve transit taşımacılığın gerçekleştirilmesinde da artış yaşanmıştır.⁹³

Resmi istatistiklere göre, 1998-2003 yılları arasında yük taşımaların hacminde ve devriyesinde, (transit yükler de dahil) büyük değişiklikler kat edilmiştir. 1998'e oranla 2003 yılında yük taşımacılığın hacmi 1,9 kere, transit taşımaların hacmi ise 4,2 kere artmıştır. Gelirlerde de artış görülmüştür. 1998'e oranla 2003'te

---

⁹³ HÜSEYNOV Arif, *Azerbaycan Cumhuriyetinde Yabancı Yatırımcı Şirketlerinin faaliyeti ve inkişaf perspektifleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, BDU, Bakü,2005, s. 35.

elde edilen gelirin hacmi 500.5 milyar manat daha fazla olmuştur yani 2,2 kere artmıştır.⁹⁴

TRACECA projesinin son senelerdeki dinamik bir şekilde artışının Azerbaycan için önemi aşağıdaki gibidir.

Ülkemiz için alternatif yollarla Avrupa ve Dünya pazarlarına çıkış imkanları genişlemiştir .Ülkemizin bazı Avrupa ve Asya devletleriyle yerel siyasal ve ekonomik işbirliği artmıştır

TRACECA projesiyle Azerbaycan uluslararası ekonomik örgütler ve yabancı yatırımcılar için daha cazip hale gelmiştir.

TRACECA projesine katılan eski Sovyetler Birliği ülkelerinde olan altyapı seviyesi Avrupa Birliğinde kabul gören standartlarla ulaşmalıdır, bu da büyük sermayeyi talep ediyor. Bundan başka, Hazarda ve Karadeniz’de demiryolları-bere hatlarının korunması, rölyeflerin sert geçitlerine, sismik alanlara sahip olduğundan büyük inşa maliyetlerini talep etmektedir.

3.2 Enerji Kaynakları Hakimiyeti Mücadelesi

Kafkasya, Hazar ve Orta Asya, her türlü durumda Rusya Federasyonu için vazgeçilmez bir konumdadır: Kafkasyalar, Hazar petrollerinin Batı’ya taşınmasında düşünülen muhtemel boru hatları üzerindedir. Kuzey Kafkasya’da Rusya Federasyonu sınırları içerisinde bulunan Çeçenistan, Dağıstan ve Tataristan gibi özerk cumhuriyetlerde Rus petrolünün yarıya yakını üretilmektedir.⁹⁵ Hazar havzası dünyanın ikinci büyük enerji kaynaklarını ihtiva etmektedir.

Azerbaycan, Rusya Federasyonu için vazgeçilmez niteliktedir. Azerbaycan’ın Basra körfezine giden en kısa yol üzerinde olması ve zengin enerji kaynaklarına

---

⁹⁴ABDULLAYEV K.S ,”Avrupa İstegrasiya Kontekstinde Azerbaycan’ın Nakliyat-Transit Potansiyeli”, Bakü: İktisadiyat ve Audit, 2004, s.5.

⁹⁵ Savaş Yanar; “Türk Rus İlişkilerinde Gizli Güç Kafkasya”, İQ Yayınları, İstanbul, 2002, s.56.

sahip olması, üzerinde önemle durulması ve asla vazgeçilmemesi gereken bir ülke konumuna getirmektedir. Bu nedenle Rusya Federasyonu tarafından 'Karabağ' sorunu, Azerbaycan'a baskı yapmak üzere kullanılan bir araç haline getirilmiştir.

SSCB'nin dağılmasını müteakip Azerbaycan bağımsızlığını ilan etmiş ve ilk olarak Türkiye tarafından tanınmıştır. Petrol zengini Azerbaycan'da karışıklığın sürekli olması ve Karabağ'da nihai çözüme ulaşılmamasının temelinde, Azerbaycan ile büyük uluslar arası petrol şirketleri arasında imzalanan ve 4 milyon varillik, 6 milyon dolarlık anlaşmanın uygulanmasından kaynaklanmaktadır. Rusya Federasyonu, söz konusu petrolün çıkarılması için oluşturulan konsorsiyumdaki yüzde 10'luk payı beğenmemiştir. Buna karşın bu payın en az yüzde 25'e çıkarılmasını istemiş ve bu nedenle anlaşmaya olumsuz tavır takınırken hem Azerbaycan'ı Karabağ sorunu ile huzursuz etmekte hem de boru hattı güzergahlarında etnik kökenli çatışmaları körüklemiştir.

Türkiye'nin Azerbaycan ile olan ekonomik, kültürel ilişkilerinin de güçlenmesi ve özellikle Azerbaycan'ın petrol boru hattının Türkiye üzerinden geçmesine yönelik olumlu tavırları sonucunda da Türkiye hem petrol boru hattı hem de oluşturulan konsorsiyumda pay sahibi olması gibi nedenler ile Rusya Federasyonu ile karşı karşıya gelmiştir. SSCB'nin dağılmasına en fazla üzülen ve sıkıntı duyan ülke belki de İran olmuştur. Çünkü İran'da yaşayan Azeriler, SSCB'nin dağılmasını müteakip özgürlüğünü ilan eden Azerbaycan nedeniyle, İran için tehdit durumuna geçmiştir. Ayrıca İran, Hazar Denizi'nde yine Azerbaycan ile itilafa düşmüş, hukuki statüsünün belirlenmesinde Rusya Federasyonu'nun yanında yer almıştır.

Hazar enerji kaynaklarının hakimiyeti mücadelesinin sonuçlarından en çok etkilenecek ülkelerin başında, kıt enerji kaynaklarına sahip olup çok fazla enerji kullanan AB üyesi ülkeler gelmektedir. AB ülkeleri arasında fikir birliği olmaması, statik ve güçlü bir politika oluşturulamamasına sebep olmaktadır. Her AB ülkesi Orta Asya'ya farklı amaçlarla yaklaşmaktadır. Örneğin Almanya ve Fransa konuyu enerji boyutunda ele alırken, İngiltere güç hakimiyeti kapsamında politikalar

üretmektedir.Zira AB ülkeleri arasında petrole beli ölçülerde de olsa bağımlı olmayan tek ülke İngiltere'dir.⁹⁶

AB'nin diğer ülkelerinin tamamı petrole olan ihtiyaçlarını ithalat yoluyla karşılamaktadır. Bu nedenle AB ülkeleri için petrol, stratejik önemi olan bir enerji kaynağıdır. AB ülkeleri petrole olan ihtiyaçlarının büyük bölümünü Orta Doğu enerji merkezlerinden karşılamakta, dolayısıyla Orta Doğu enerji kaynaklarının da ABD kontrolünde olması sebebiyle kısıtlanmış görünmektedir. Bu yüzden Orta Asya enerji kaynaklarının hakimiyeti AB ülkeleri açısından da çok önem taşımaktadır. AB'nin enerji politikasında kaybettiği nokta, enerji kaynağı gibi önemli dış politika kararlarının üye ülkelerin kendi parlamentolarına bırakılmış olmasıdır. Bu durumda söz konusu ülkelerin fikir birliği oluşturamamasına sebep olmaktadır.

Hazar havzasındaki enerji hakimiyetinde ABD'nin kontrolü, AB ülkeleri için hiçbir avantaj sağlamamaktadır. Çünkü böyle durumda ABD, söz konusu enerji kaynaklarını kendi kontrolüne alacak, Akdeniz'e indirecek ve gerektiğinde AB ülkelerine karşı koz olarak kullanabilecektir. ABD kontrolü, aynı zamanda Rusya içinde uygun görülmemektedir.

İçerisinde bulunduğumuz dönemde, dünya petrol sektöründe yeri olan bütün şirketler Hazar havzasında kendilerine güçlü bir yer edinmek için oldukça ciddi boyutlarda rekabete girmişlerdir.Azerbaycan Uluslararası Petrol Şirketi (AİOC), ana ihraç hattı hakkındaki kararını, anlaşmanın imzalandığı dönemde, 1998 yılına erteleyerek sadece erken üretim petrolünün hangi hattan geçeceğine karar vermiş, AİOC erken üretim güzergahını, 9 Ekim 1995'de açıklayarak, iki ayrı boru hattı ile bu petrolün dünya pazarlarına arz edileceğini bildirmiştir. Bu hatlar Bakü-Novorossiysk ve Bakü-Supsa'dır.⁹⁷

SSCB'nin dağılmasını izleyen süreçte bağımsızlıklarını ilan eden Türk Cumhuriyetleri ile ilişkilerinin güçlendirmeye çalışan Türkiye, enerji kaynaklarında

---

⁹⁶ Y.Onay; a.g.m, s.55.

⁹⁷ Timuçin Kodaman; *Azerbaycan Petrollerinin Ulusal arası Politikadaki Önemi ve Türkiye*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2002, s.47.

pay sahibi olmak için büyük çabalar harcamıştır. Fakat devlet kuruluşu olan TPAO, Azeri petrollerinin çıkarılması için oluşturulan konsorsiyumda ancak 6,25'lik bir paya sahip olmuştur. Yalnız burada hassas bir konu vardır. Petrol ve doğalgazın çıkarılmasında söz sahibi olmak için ekonomik güce sahip olmak gerekmektedir. Türk Cumhuriyetleri petrol ve doğalgaz rezervlerine sahiptir, fakat ekonomik yetersizlikle karşı karşıyadır. Esas güç, büyük paraları akıtmaktan çekinmeyen uluslar arası şirketlerdedir. Petrol botu hatları güzergahları gündeme geldiğinde Türkiye ABD ile işbirliğine girmiş ve Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattının gerçekleşmesi için büyük çabalar sarf etmiştir.

3.2.1 Hazar Denizinin Hukuki Statüsü

Karadeniz'deki Kırım'dan doğuya doğru Rusya'nın yeni güney sınırları boyunca, Çin'in Sincan Eyaleti'ne, sonra aşağıya Hint Okyanusu'na ve oradan batıya doğru Kızıldeniz'e, sonra kuzeye doğu Akdeniz'e ve tekrar Kırım'a uzanan Orta Asya'nın en kritik bölgesi, ev sahipliğini yaptığı muazzam enerji kaynakları ile Hazar havzasıdır.⁹⁸

Hazar Denizi, SSCB'nin çöküşünden önce, güneyinde İran'ın bölgesine düşen küçük bir bölüm haricinde fiilen bir Rus gölüydü. Hırslı Batılı petrol yatırımcılarının etkisi ile bağımsız ve güçlü biçimde milliyetçi Azerbaycan'ın ve benzer biçimde bağımsız Kazakistan ve Türkmenistan'ın ortaya çıkışıyla RF, Hazar Denizi havzasının zenginliklerinden hak iddia eden beş ülkeden (RF, Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan ve İran) yalnızca birisi durumuna geldi.⁹⁹

Bu tarihten itibaren SSCB ve İran arasında, Hazar'ın paylaşımını sağlayan ve SSCB'ye mevcut enerji kaynaklarının sınırsız olarak kullanılmasına müsaade eden anlaşmalar geçersiz kaldı. Yeni bir statüye ihtiyaç vardı ve daha önemlisi yeni pay sahibi ülkeler (Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan) hiçbir kısıtlamaya gitmeden, özgür irade ile bu kaynakları kullanmak istiyordu.

⁹⁸ Zbigniew Brzezinski; "Büyük Satranç Tahtası", Sabah Yayınları , 2.Baskı, İstanbul, 1998, s.51.

⁹⁹ A.g.e, s.87.

Yeni devletlerin bu istek ve arzuları, Rusya Federasyonu'nu, Hazar havzasındaki enerji kaynaklarının hem ekonomik, hem de siyasi kontrolünü kaybedeceği endişesine sürükledi. Mücadelenin tansiyonunun artışıdaki esas sebep ise, Hazar'a kıyı dış yeni devletlerin Rusya Federasyonu'nu dikkate almadan hırslı ve aceleci bir şekilde, müstakil olarak batılı yatırımcılar ile anlaşmalar imzalamaya kalkmaları olmuştur.

Hazar'ın göl veya deniz olarak kabul görmesi, bu bölgenin beş kıyıdaşlı hale dönüşmesi sonrasında, kıyıdaş ülkelerin çıkarlarını doğrudan etkiyecek duruma gelmiştir. Bu nedenle, Hazar havzası enerji kaynaklarının verimli olarak çıkarılabilmesi ve dünya piyasalarına aktarılabilmesi için Hazar'ın hukuki statüsünün tam olarak belirlenmesi büyük önem taşımaktadır. SSCB'nin dağılması ve daha önce SSCB ve İran arasında paylaşılmış olan Hazar'a sahiplenilen üç yeni devletin- Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan ortaya çıkarak Hazar'ın beş kıyıdaşlı bir iç deniz veya göle dönüşmesi, ayrıca çok büyük enerji rezervlerini ihtiva ediyor olması; Hazar'ı, uluslar arası alanda statüsünün çözümlenmesi gereken önemli bir konuma getirmiştir.

XIX. yüzyılın başlarında Rusya ile İran arasında 1813'te Gülistan Anlaşması imzalanmıştır. 1828'de imzalanan Türkmençayı Antlaşması ile de İran Hazar'da askeri gemi bulundurma hakkından yoksun kılınmıştır. Daha sonraki dönemde Bolşevik İhtilali sonrasında Bolşevik İhtilali sonrasında 25 Mart 1940 tarihinde SSCB ile İran arasında Ticaret ve Denizcilik Anlaşması imzalanmış ve Hazar'ın iki ülke arasında ortak sahipliği kabul görmüştür.¹⁰⁰ Ayrıca bu anlaşmalar ile Hazar, Sovyet – İran denizi olarak gösterilmiştir. Ancak anlaşmalarda Hazar'ın göl veya deniz olarak kabul edilmesi ile ilgili herhangi bir hükme rastlanılmamaktadır. SSCB ile İran arasında 1940 yılında oluşturulan bu statü, yaklaşık 50 yıl boyunca hiçbir problemle karşılaşmadan yürütülmüştür.

Haritalar incelendiğinde de görüleceği gibi Hazar'ın çok büyük bir bölümünün SSCB toprakları içerisinde kalması ve İran'ın sadece güneyde bir miktar

¹⁰⁰ Gamze Güngörmüş Kona, "Ortadoğu, Orta Asya ve Kesişen Yollar", İQ Yayınları, 1. Baskı, Ekim 2003, İstanbul, s.198.

kıyıya sahip olması ve İran'ın da Basra Körfezi'nde zengin petrol yataklarına sahip olması, Hazar'ın problem sahasına dönüşmesini engellemiştir. Fakat SSCB'nin dağılması ile Hazar'da mevcut hukuki statüyü bozan çok büyük gelişmeler yaşanmıştır. SSCB etkisinin ortadan kalkması ile; Hazar'a kıyısı olan üç yeni Türk Cumhuriyeti bağımsızlıklarını ilan etmiş, bu yeni üç devletin bozuk olan ekonomik yapılarını iyileştirmek maksadıyla, kendi kıyılarında bulunan zengin petrol ve doğalgaz rezervlerini kendi imkanları ile dünya piyasalarına pazarlamaları söz konusu olmuştur.

Ortaya çıkan bu yeni durumdan özellikle Rusya Federasyonu, sonra da İran hiç memnun kalmamışlardır. Çünkü esas petrol ve doğalgaz rezervleri üç yeni Türk devletinin sınırları (Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan) içerisinde kalmıştır. Üç yeni devlet, kendi başlarına petrol ve doğalgaz çıkarılması ve nakledilmesi ile ilgili anlaşmalar yapmaları durumunda Hazar enerji kaynakları üzerinde neredeyse bir yüzyıldır söz sahibi olan Rusya'nın egemenliğini kaybedeceği endişesi ortaya çıkmıştır.

Hazar'ın göl veya deniz statüsüne sahip olması durumunda kıyıdaş devletlerin ekonomik çıkarlarının büyük oranlarda değişeceği gerçeği ortaya çıkınca statünün belirlenmesi konusu, çetrefilli bir problem sahasına dönüşmüştür. Ayrıca çok önemli bir konu daha ortaya çıkmıştır. O da enerji kaynaklarına sahip olmak kadar çıkarılan petrol ve doğalgazın hangi yollardan dünya piyasalarına ulaştırılacağıdır. Güzergahların belirlenmesinde, geleceği ülkelere parasal ve enerji kaynağının kontrolü konularında büyük avantajlar sağlayacağı netleşince de Hazar'ın hukuki statüsünün belirlenmesi, Hazar'a kıyıdaş devletler kadar diğer devletler açısından da çok büyük öneme sahip konu haline dönüşmüştür.

Özellikle ABD, Hazar'ın hukuki statüsünün belirlenmesine, hem dünya enerji kaynaklarına hakim olmak, hem de kendi ülkesindeki uluslar arası petrol şirketlerine büyük iş sahaları açabilmek için önem vermektedir. ABD Hazar havzası enerji politikasında; Hazar havzasındaki yeni bağımsızlıklarını kazanmış ülkelerin hükümlerlik haklarının ve refahının güçlendirilmesi, politik ve ekonomik

reformların yapılmasının teşvik edilmesi; ABD ve müttefiklerin enerji güvenliğinin artırılması, petrol ve doğalgazın dünya pazarlarına serbestçe akışı süretiyle Hazar havzasının enerji bağımsızlığının sağlanması hususuna öncelik verilmektedir.¹⁰¹

Hazar'ın hukuki statüsünün belirlenmesindeki sorunun temel nedeni enerji kaynaklarına sahiplenme ortaya çıkan göreceli miktar anlaşmazlığıdır.

Ayrıca petrol şirketlerinin çok büyük sermayelere petrol ve doğalgaz çıkaracakları düşünüldüğünde, Hazar'da dengeli, problemsiz bir statü oluşturulması ve pürüzsüz anlaşmalar ile ortaya konan ve harcanan paraların garanti altına alınması çok önemlidir. Statünün belirlenmesinin elzem bir konu olmasının altında yatan diğer önemli bir husus da; kıyıdaş devletlerin hiçbirinin bölgenin hidrokarbon kaynaklarını tek başına değerlendirebilecek yatırım imkanlarına sahip olmaması ve bu nedenle öngörülebilir bir gelecekte bu konuda dış yatırımlara, özellikle Batılı mali kurumlara ihtiyaç duymalarıdır.¹⁰²

Hazar'ın “deniz” olarak kabul edilmesi durumunda; 1982 BM Deniz Hukuku Sözleşmesi'ne göre, her kıyıdaş devletin karasuları, kıta sahanlığı ve münhasır ekonomik bölgeleri olacak ve Hazar, Rusya Federasyonu, İran, Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan arasında beş ulusal sektöre bölünecektir.

Deniz statüsü ile ulusal sektörlere bölünme uygulaması, sektörlerinde büyük enerji kaynaklarına sahip olmamaları nedeniyle Azerbaycan ve Kazakistan tarafından kabul görmüş fakat bu durumda kendilerine düşen sektörlerde rezerv miktarı az olduğu tespit edilen Rusya ve İran tarafından Türkmenistan'ın da desteği ile reddedilmiştir.

“Göl” statüsü, Rusya, İran ve Türkmenistan tarafından kabul görmektedir. Çünkü bu durumda, her ülkenin kıyından belli bir uzaklığa kadar kendisine ait bölgesi

---

¹⁰¹ Hamdi Poyraz; “ Büyük Ortadoğu Projesi”, Harp Akademileri Bülteni, Şubat 2004, s.23.

¹⁰² Mustafa Aydın; “ Avrasya'nın Değişen Jeopolitiği ve Güvenlik ”, Yakın Dönem Güç Mücadeleleri Işığında Orta Asya Gerçeği, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2004, s. 162.

olacak, ortada kalan bölge ise ortak kullanıma açılacaktır. Ayrıca, Rusya Federasyonu ve İran, Türkmenistan'ın da desteği ile, Hazar'a "Deniz" statüsünün, açık denizler ile bağlantısı olmadığı için uygulanamayacağını, Hazar'ın "Göl" statüsü altında ortak egemenliğe sahip olması, 20 millik karasuları ve 20 millik ekonomik bölgelerin dışında kalan alanın, ortak olarak kullanılması gerektiğini ileri sürmektedir.

Sonuç olarak günümüzde Hazar'ın hukuki statüsü belirsizliğini sürdürmektedir. Her bir ülkenin kendi stratejik ve ekonomik çıkarlarını göz önünde bulundurarak Hazar'ın farklı yaklaşımları, sorunu çözümsüz duruma getirmiştir. Bununla birlikte, çok uluslu yabancı şirketlerin de bölge ülkeleri ile tek taraflı anlaşmalar yapmaları, sorunu daha da büyütüştür.¹⁰³

Hazar'ın hukuki statüsünde bir çözüme varılmaması hem kıyıdaş ülkeleri hem de belli çıkarlar doğrultusunda bu ülkelerin yanında de dolayısı ile bazılarının karşısında yer alan komşu ülkeleri, dolayısı ile bütün bölgeyi bir kaos ortamına sürüklemektedir.

Hazar'ın hukuki statüsünü belirlemeye yönelik yapılan çalışmalar kapsamında, Hazar Denizi Özel Müşavirleri 8. Komisyon Toplantısı 26 Şubat 2003 tarihinde Rusya Federasyonu, Azerbaycan, İran, Türkmenistan ve Kazakistan temsilcilerinin katılımı ile yapılmıştır. Toplantı sonuçlarına ilişkin yayınlanan ortak bildiriye soruna temel olan hususların maddeler halinde ele alınarak, Hazar'ın deniz statüsüne kavuşturulmasına büyük fayda sağlayacağı açıklanmıştır.¹⁰⁴

---

¹⁰³ G.G. Kona; a.g.e, s.195.

¹⁰⁴ Avrasya Bülteni, Mart 2003, Say:8, s.3

3.2.2 BTC Kapsamında Hazar Denizi'nin Potansiyel Gücünün Önemi

Hazar denizi, ortalama 1030 km. uzunluğunda, 196-435 km. genişliğindedir. Toplam kıyı uzunluğu, 700 km, su yüzeyi alanı 423.300 kilometrekaredir. ABD Enerji Bakanlığı tahminlerine göre dünya çapında enerji talebi 1993 ile 2015 yılı arasında % 50'den fazla artacaktır.

BTC'yi analiz edebilmek için Hazar Denizi'nin hidrokarbon rezervinin incelenmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, Hazar Bölgesi'nin yeni bir Orta Doğu olmadığını, ancak, yakın gelecekte rezervlerini tüketmesi beklenen ve stratejik açıdan Batı'nın elindeki en önemli petrol sahası konumundaki Kuzey Denizi'nin yerini almaya aday olduğunu görmek gerekmektedir. Mevcut durumda, Hazar Bölgesi'nin belirlenen petrol ve doğalgaz rezervleri, Kuzey Denizi petrol rezervleri ve Kuzey Amerika doğalgaz rezervleri ile mukayese edilebilecek durumdadır. Hazar'ın toplam (muhtemel dahil) petrol rezervlerinin Suudi Arabistan rezervlerine (263 milyar varil), toplam (muhtemel dahil) doğalgaz rezervlerinin ise İran rezervlerine (26 trilyon metreküp) eşit olduğunu öne sürenler de bulunmaktadır. Bugün, Hazar'da bulunan ham petrol ve doğalgaz rezervlerinin büyük bir kısmı henüz geliştirilme aşamasındadır ve bölgenin pek çok yerinde rezerv tespit işlemleri tamamlanmamıştır. Bu nedenle, Hazar'ın dünya toplamından “şimdilik” aldığı paylar, yakın gelecekte hızla artacaktır.

Hazar'a kıyısı olan Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan, Rusya Federasyonu ve İran ile bölge hinterlandında yer alan Özbekistan, Hazar Bölgesi'ndeki temel enerji üreticileridir. Ancak, dünyanın önde gelen ham petrol ve doğalgaz üreticilerinden Rusya Federasyonu ve İran'ın, Hazar kıyısında önemli sayılabilecek bir petrol rezervi bulunmaktadır. Yakın bir gelecekte, petrol potansiyeli açısından Azerbaycan ile Kazakistan, doğalgaz deposu olarak daha çok Türkmenistan ve Özbekistan öne çıkacaktır. Ayrıca, yaklaşık 1 trilyon metreküplük rezerv tespit edilen Şahdeniz'inin keşfi ile birlikte, sadece petrol değil bir doğalgaz ülkesi olacağının da sinyallerini veren Azerbaycan'ı son gruba dahil etmek yanlış olmayacaktır. Bu nedenle, 21. yüzyılın en stratejik enerji üretim merkezlerinden biri olmaya aday Hazar Bölgesi'nde ham petrol üretim ve ihracat potansiyeli açısından en

çok dikkat çeken ülkelerin Azerbaycan ve Kazakistan olduğu iddia edilebilir. Nitekim, Bakü'nün doğu ve güneydoğusunda yer alan Azerbaycan'a ait Hazar sahalarında, 30 milyar varilden fazla ham petrol rezervi olduğu tahmin edilmektedir. Kazakistan'a ait kuzeydoğu Hazar sahili ve Orta Kazakistan'daki toplam 22 büyük sahada ise 95 milyar varillik ham petrol rezervi bulunduğu hesaplanmaktadır.¹⁰⁵

1998'de Uluslararası Enerji Ajansı tarafından yayınlanan bölge ile ilgili bugüne kadarki en kapsamlı rapora göre Hazar Bölgesi toplam (ispatlanmış+muhtemel) petrol rezervleri 200 milyar varil düzeyindedir.¹⁰⁶ Söz konusu raporda, sadece bölgede ispatlanmış ham petrol rezervlerinin dahi, dünya toplam ispatlanmış petrol rezervinin yüzde 4'üne denk geldiğini öne sürülmektedir. Temmuz 2002'de revize edilen ABD Enerji Bakanlığı verileri ise, Kaşagan'ın keşfini de dikkate alarak, Hazar Bölgesi toplam(ispatlanmış+muhtemel) petrol rezervinin 250 milyar civarında olduğunu göstermektedir.¹⁰⁷ Bölge ham petrol rezervlerinin ekonomik değerinin günümüz ham petrol fiyatlarıyla (40-50 dolar/varil) 10-15 trilyon dolar civarında olduğu hesaplanmaktadır. 2003 yılı sonu itibarıyla dünya toplam ispatlanmış ham petrol rezervlerinin, 1 trilyon varilden biraz daha fazla ya da 157 milyar ton düzeyinde olduğu hesaplanmaktadır.¹⁰⁸ Bu rakam, Hazar petrol potansiyelinin nerede durduğu hakkında bir fikir vermektedir; her ne kadar "muhtemel" ağırlıklı bir rezerv rakamı olsa da, dünya İran ile Irak rezervlerinin toplamına eşit düzeyde ciddi bir petrol rezervi ile karşı karşıyadır.

Hazar Bölgesi'ndeki doğalgaz rezervlerinin miktarı konusunda da çok çeşitli tahminler yapılmaktadır. BP'nin 2004 yılında yayınlanan raporunda, 2003 sonu itibarıyla dünya ispatlanmış doğalgaz rezervi 176 trilyon metreküp olarak verilmiştir.¹⁰⁹ Yakın bir gelecekte bu tablonun önemli bir parçası olması beklenen Hazar Bölgesi doğalgaz rezervleri da petrolünkine benzer bir şekilde sürekli değişmekle beraber, bölgenin toplam (ispatlanmış+muhtemel) 18-20 trilyon

¹⁰⁵Dr.Cenk PALA, Hasan KANBOLAT "BTC 21Yüzyılın İpek Yolu", *Stratejik Analiz*, Haziran 2005,ss 20-21.

¹⁰⁶ Caspian Oil and Gas-*The Supply Potential of Central Asia and Transcaucasia*, OECD/İEA, Paris, 1998,s. 34.

¹⁰⁷ World Energy Outlook-2002 Edition, OECD/İEA Yay, Paris, 2002,s. 14

¹⁰⁸ Statistical Review of World Energy "Energy in Focus", London, 2004,s.4

¹⁰⁹ A.g.e s.20

metreküp civarında doğalgaz rezerv potansiyeline sahip olduğu öne sürülmektedir. Uluslar arası Enerji Ajansı, Hazar'ın ispatlanmış doğalgaz rezervlerinin dünya toplamından yüzde 5 civarında pay aldığını ifade etmektedir.¹¹⁰

“Uluslararası Enerji Ajansı'nın” “iyimser senaryosuna” göre, Hazar Bölgesi toplam ham petrol üretiminin 2010'da 194 milyon ton (MT) ve 2020'de ise 308 MT düzeyine çıkaracağı tahmin edilmektedir. Üretim artışına paralel olarak, Hazar ham petrol ihracatının da hızla artması ve 2020'de 180 MT civarına ulaşması beklenmektedir.

Tablo 13: Hazar Petrolleri Üretim ve İhracat Projeksiyonu

Hazar Petrolleri Üretim ve İhracat Projeksiyonu			
(Milyon Ton)			
	2003	2010	2020
Üretim	85	138-194	241-308
İhracat	60	75-117	146-180

Kaynak: OECD/İEA

Hazar'da en önemli iki üretici ülke Azerbaycan ve Kazakistan'dır. 2003'de 15,5 MT olan Azerbaycan ham petrol üretiminin, 2010'da 70 MT, 2020'de ise 120 MT düzeyine çıkacağını; buna bağlı olarak da 2003'teki 10 Milyon Ton'luk yıllık ihracatın 2010'da 55 milyon ton ve 2020'de 94 milyon ton seviyesine sıçrayacağı tahmin edilmektedir.¹¹¹ Bu tahminlerle, önümüzdeki beş yıl içinde, Azerbaycan GSYİH'nin en az yüzde 30'nun tek başına petrol sektöründen kaynaklanacağı, hatta 2010'da, petrolden sağlanacak gelirin 5-6 milyar Dolar'a ulaşacağı; diğer bir ifadeyle petrol gelirinin ülke cari GSYİH' sının yaklaşık iki katına çıkacağı hesaplanmaktadır. 2003'te yaklaşık 53 MT olan Kazakistan ham petrol üretiminin de 2010'da 100 milyon ton ve 2020'de 160 milyon ton düzeylerine çıkacağı tahmin edilmektedir.

¹¹⁰ Caspian Oil and Gas-The Supply Potential of Central Asia and Transcaucasia, OECD/İEA, Paris,2002,s.23.

¹¹¹ Caspian Oil and Gas-The Supply Potential of Central Asia and Transcaucasia, World Energy, 'Energy in Focus'; World Energy Outlook-2002 Edition.s. 27

Hazar Petrollerinin önemini artıran asıl gösterge, başlıca talep merkezlerinin 20 yıl içinde ithal petrole bağımlılık oranlarında belirgin bir artış beklenmesidir. Günümüzde toplam petrol tüketiminin % 55'ini ithal petrolle karşılayan gelişmiş OECD bölgesinde, bu oran 2010'da yüzde 64'e, 2020'de ise yüzde 70'e çıkacaktır. Aynı oran, OECD-Pasifik bölgesinde yüzde 93'ler (2020) gibi çok yüksek seviyelere ulaşacaktır.¹¹²

Tablo 14 : Dünya Ham Petrol ve Doğalgaz Talep Projeksiyonu

Dünya Ham Petrol ve Doğalgaz Talep Projeksiyonu		
	Petrol (milyon varil/gün)	Doğalgaz (trilyon metreküp/yıl)
2003	78	2.6
2010	89	3.4
2020	104	4.3
2030	120	5.1
2040	130	6

Kaynak: İEA ve BP

Arz cephesinden bakıldığında da Hazar Petrolleri'nin önemi artmaktadır. 2020'de OPEC üyesi Orta Doğu ülkelerinin dünya petrol üretimindeki paylarının % 58 civarında gerçekleşeceği ve geriye kalan yüzde 42'lik pastadan Hazar Petrolleri'nin de küçümsenmeyecek bir pay alacağı tahmin edilmektedir. Ayrıca, son dönemde ABD'nin özellikle Suudi Arabistan'ı Rusya Federasyonu ile ikame etmesi, Irak'ın OPEC dışına çıkarılma hedefi gibi genel olarak OPEC dışı kaynakların devreye alınması, OPEC payının tahmin edilenden düşük gerçekleşmesine de yol açabilecektir.

Hazar Bölgesi ham petrol ve doğalgaz ihracat potansiyelinin önümüzdeki 20 yıl içinde hızla artacağı anlaşılmaktadır. Günümüzde ham petrol üretiminin % 40'ından biraz fazlasını, doğalgaz üretimininse ancak yüzde 10'unu ihracata ayıran oranlar 2010'da sırasıyla yüzde 60 ve yüzde 40'lara ulaşacaktır. İhracata

¹¹² World Energy Outlook: Accessing Today's Supplies to Fuel Tomorrow's Growth, 2001 Insights, Paris, s. 42.

yönlendirilecek miktarların hem oransal hem de mutlak büyüklüğü, Hazar'ın 21. yüzyıl dünya enerji dengelerinde çok stratejik bir eleman olacağını kanıtlamaktadır.

Hazar petrollerinin dünya pazarlarına çıkış kapısı olan BTC'den sağlanacak dolaylı kazançlar bir yana bırakılırsa, Türkiye'nin, BTC'den "geçiş vergisi ve işletmecilik hizmetleri" karşılığında, taşınacak kapasiteye bağlı olarak, 1-16 yıllar arasında ise 200 ile başlayıp 300 milyon dolar civarında çıkan bir yıllık gelir elde etmesi beklenmektedir. Özellikle 50 milyon tonluk maksimum yıllık kapasiteye ulaşıldığında BTC'den sağlanması beklenen gelirin, Irak hattından sağlanan gelirin üzerinde olacağı anlaşılmaktadır. Bu rakamlar, BTC'nin Türkiye açısından önemini somutlaştırmaktadır. Bir varil petrolün BTC boru hattının Azerbaycan kısmından geçiş tarifesini 2007 yılı için 6 dolar olarak belirlendi. Şu an BTC boru hattından ACDPS tarafından üretilen ve "Azeri-Çırac-Güneşli" yatağından elde edilen petrol naklediliyor. Tarife, petrolün hacmi fazla olursa bile değişmiyor. Ama petrolün hacminde ileride yükseliş görülürse o zaman tarife düşecektir. Tarifeler BTC'nin sön dönemi kapsayan yatırım harcamalarını ve yaptıkları ekstra harcamaları üstlenmek zorundadır. Nedeni ise BTC petrol boru hattının yapımı için toplam olarak 3,9 milyar dolar para harcanmasıdır. 2006 yılında BTC petrol boru hattı üzerinden ortalama 24 saat içerisinde 300-400 bin varil petrol nakli gerçekleştirildi. 2007 yılında bu rakam 600-700 bin varile ulaşacaktır.¹¹³

3.3 Petrol Boru Hatları Sorununa Bir Bakış

SSCB'nin dağılması ile başlayan süreçte; Azerbaycan ve Kazakistan petrol sahalarında oluşan Hazar enerji havzası, XXI. Yüzyılın en önemli enerji havzası haline dönüşmüş, söz konusu alan yeni bir jeopolitik mücadelenin içine itilmiştir. Böylece gerek havzanın kontrolü, gerekse havza içerisinde bulunan kaynakların uluslar arası pazarlara ihracı konusu, bölgesel ve bölge dışı aktörlerin katıldığı bir mücadele alanına dönüşmüştür.

Rusya Federasyonu, enerji kaynakları kontrolünü sağlamak için önce BDT'yi aktif hale getirmiştir. Daha sonraki dönemde ABD'nin; çıkarılacak petrol ve

---

¹¹³ www.birja-vdv.az "BTC Petrol Boru Hattının İleriye Dönük Tahminleri", Erişim tarihi:20.02.2007.

doğalgazının farklı ve çoklu güzergahlardan dünya piyasalarına aktarılması ile Rusya Federasyonu'nun bölgedeki etkinliğini kırma planı nedeniyle Doğu-Batı enerji koridorunu ortaya atmış ve Doğu-Batı enerji güzergahında istikrarsız ortamlar yaratmak için faaliyetlere girmiştir.¹¹⁴

Bu kapsamda; Rusya Federasyonu, Hazar'ın hukuki statüsünü ortaya atmış, Bakü-Ceyhan hattına alternatif hazırlamış, Çeçenistan'a askeri müdahale, Gürcistan-Abhazya çatışması, Türkmenistan ile planlanan doğalgaz anlaşmasının imzalanması ve özellikle Kafkas ülkelerinde askeri üsler teşkili gibi aktif siyaset izlemeye başlamıştır.

ABD ise; zaman içerisinde kendi petrol şirketlerinin baskısı sonucu, Orta Asya'da nükleer yapılanmadan dikkatini enerji kaynaklarına çevirmiş ve sonuçta farklı boru hattı güzergahları üzerinde durmaya başlamıştır. Bunlar; Erken Boru Hattı, Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu, Hazar geçişli Doğalgaz Hattı, Bakü-Tiflis-Ceyhan Hattı'dır. Bu projeler hazırlandığında ABD'li yetkililer, amaçlarının Rusya Federasyonu'nun bölgeden uzaklaştırılması olmadığını, aksine bölge kaynakları üzerinde monopol bir hakimiyetin kurulmasının engellenmesi olduğunu ve son olarak da, Bakü-Ceyhan Hattı, Hazar geçişli doğalgaz, Şahdeniz'in doğalgaz ihracı ile Hazar boru hattı konsorsiyumu gibi çeşitli projelere onay verdiklerini açıklamışlardır.¹¹⁵

Bu kapsamda; Rusya Federasyonu, Hazar'ın hukuki statüsünü ortaya atmış, Bakü-Ceyhan hattına alternatif hatlar hazırlamış, Çeçenistan'a askeri müdahale, Gürcistan-Abhazya çatışması, Türkmenistan ile planlanan doğalgaz anlaşmasının imzalanması ve özellikle Kafkas ülkelerinde askeri üsler teşkili gibi aktif siyaset izlemeye başlamıştır.

ABD ise; zaman içerisinde kendi petrol şirketlerinin baskısı sonucu, Orta Asya'da nükleer yapılanmadan dikkatini enerji kaynaklarına çevirmiş ve sonuçta farklı boru hattı güzergahları üzerinde durmaya başlamıştır. Bunlar; Erken Boru Hattı

---

¹¹⁴ E.Efegil; a.g.m, s.50.

¹¹⁵ E.Efegil; a.g.m, s.57.

Konsorsiyumu, Hazar Geçişli Doğalgaz Hattı, Bakü-Tiflis-Ceyhan Hattı'dır. Bu projeler hazırlandığında ABD'li yetkililer, amaçlarının Rusya Federasyonu'nun bölgeden uzaklaştırılması olmadığını, aksine bölge kaynakları üzerinde monopol bir hakimiyetin kurulmasının engellenmesi olduğunu ve son olarak da, Bakü Ceyhan Hattı, Hazar geçişli doğalgaz, Şahdeniz doğalgaz ihracı ile Hazar boru hattı konsorsiyumu gibi çeşitli projelere onay verdiklerini açıklamışlardır.¹¹⁶

Orta Asya enerji kaynaklarının güzergahlarının tespiti Türkiye bakımından çok büyük önem taşımaktadır. Türkiye'nin enerji politikası çok boyutludur. Türkiye, bir yandan enerji ihtiyacını farklı ve güvenilir kaynaklardan karşılamayı, diğer yandan bölgede büyük tüketim ve transit terminal haline gelmeyi hedeflemektedir.

Türkiye, Doğu-Batı enerji koridorunun (Bakü-Tiflis-Ceyhan) gerçekleşmesi konusunda ABD'nin yanında yer almaktadır. Bu hat ABD için de çok önemlidir. Çünkü gerçekleşmesi durumunda hem enerji kaynakları kontrolü Rusya Federasyonu'nda olmayacak, Hem İran hattı devre dışı kalacak, hem de ABD, Orta Asya'nın batısında Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan ile güçlü ve stratejik ortaklık tesis edecektir. Ayrıca, Doğu-Batı enerji koridoru alternatiflerine nazaran daha uzun olmakla beraber doğal kaynakların dünya pazarlarına ulaştırılmasında en güvenilir seçenek olarak görülmektedir. Bu koridor sayesinde Türkiye, enerji zengini Hazar bölgesi, Orta Asya, Kafkasya ve Ortadoğu ile AB pazarı arasında doğal enerji köprüsü rolünü üstlenecek ve aynı zamanda kendi ihtiyacı için arz çeşitliliği güvencesini sağlamış olacaktır. Diğer bir ifadeyle, Türkiye güzergahı, Rusya, Norveç ve Kuzey Afrika'dan sonra Avrupa'ya petrol ve doğalgaz kaynaklarını ihraç eden dördüncü güzergah olacaktır.¹¹⁷ Doğu-Batı enerji koridorunun ekonomik boyutunun yanında siyasi ve jeopolitik boyutu daha ön plana çıkmaktadır.

---

¹¹⁶ E.Efegil; a.g.m, s.56.

¹¹⁷ E.Efegil; a.g.m, s.59.

3.3.1 Boru Hattı Ulaşımı

ABD'den sonra ilk defa boru hattının inşa edildiği Azerbaycan'da ulaşım sektöründe boru hatları ile ulaşımın ayrı bir önemi vardır. Petrol ve doğal gazın ulaşımında daha çok boru hatlarından faydalanılmaktadır.

Ulaşım sektöründe yük taşınmasında boru hatlarının payı 1990'da %9.5 iken, 1995'de 31.5'e yükselmiştir. Ancak daha sonraki yıllarda bu oranda azalmalar görülmektedir.

Ulaşım sektöründeki rolü, petrol üretiminin artmaya başlaması ile önem kazanan boru hatları, temel ihraç boru hattı olarak Bakü-Tiflis-Ceyhan'ın devreye girmesinin yanı sıra doğal gaz ihracına ilişkin Bakü-Tiflis-Erzurum boru hattının işlerlik kazanması ile daha önemli paya sahip olacaktır.

Son zamanlar Azerbaycan petrolünün dış piyasalara çıkışını gerçekleştirmek için demir yollarının önemi artmıştır. İhracatın gerçekleşmesi için tüm imkanlar mevcuttur. Hammadde olarak petrolün Kuzeye taşınması için Mahaçkala demiryolları kullanılır. Kuzey Kafkasya'da savaşımlara göre bu yolla taşımalar zaman-zaman aksıyor. Son zamanlarda Azerbaycan petrolünün Karadeniz limanlarına ihracatı için "Bakü-Batumi" demir yolunun önemi artmıştır.

Ama petrol ve petrol ürünlerinin dış pazarlara nakli için en güvenli yol boru hatlarıdır. Ülkede bu alanda durumu öğrenmek için boru hatları arasında faaliyette olan ve kullanıma açılmaya hazır olmayan, yapım aşamasında olan hatlara ayırımı yapmak gerekir.

Bakü-Supsa boru hattıyla yaklaşık 5.75 milyon petrol ihraç edilebilir, "Bakü-Novorossiysk" hattıyla ise yılda 7.75 milyon ton petrol taşınabilir. Bunu 14 milyona çıkarmak için gerekli olan teknik imkanlar da mevcuttur. Eskiden petrol hasılasının fazla olmadığı ve hasılanın büyük kısmının yerel tüketime yöneldiği için bu iki hat yeterli kalıyordu. Ama 2010 senesinde petrol hasılası yılda 60 milyon tona ulaşacak, bundan başka Azerbaycan transit ülke olacaktır.

Petrolün taşınması için Bakü'nün Hazar havzası ülkeleri ile birleştiren demir yolları vardır. Petrol ve petrol ürünlerinin taşınması için "Bakü-Heşterhan", "Bakü-Türkmenbaşı", "Bakü-Alaca", "Bakü-Aktau", "Bakü-Enzeli" yolları çekilmiştir.

Deniz taşımacılığının kullanımı Azerbaycan'ı yalnız petrol ihracatçısı değil, bölgede transit ülke gibi de yetiştirebilir. Azerbaycan'dan transitle geçen ham petrolün hacmi günlük olarak 5-7 milyon ton arası olabilir. Kazakistan ve Türkmenistan petrol hasılasını arttırdıktan sonra tüm Asya petrolü transit ülke olan Azerbaycan'dan geçecek. Hazarda taşımacılığın geliştirilmesi için Hazarın transit imkanlarının iyileştirilmesi, "Transhazar" gaz hattının inşası gerekiyordu. Ülkemizde yılda yaklaşık 20-25 milyon varil petrol transit vasıtasıyla nakil edilebilir.¹¹⁸

Azerbaycan'da petrol nakliyesinin deniz üzerinden yapılmasında "Abşeron Limanı'nın" da büyük önemi vardır. Ülkede petrol sanayisinin çok büyük bir kısmının taşıma, doldurma, boşaltma ve imalat potansiyeli vardır, bu potansiyelin geliştirilmesi için büyük sermayeler talep olunuyor. Bundan başka petrol endüstrisine yapılan yatırım petrol hasılasının artırılmasından başka onun altyapısının oluşturulmasına da yardım etmelidir.

Yukarıda söylenenler de dikkate alınır ise ileride Azerbaycan petrolünün büyük ölçüde, zaman kaybı olmadan ve güvenli ihracatı için alternatif ihracat sistemi geliştirilmelidir. Bu sistemde demir yolları, deniz yolları bir-birine bağlanmalıdır. Azerbaycan'dan Hazar havzası ile (Kazakistan, Türkmenistan) ülkelerinin de petrolünün de geçeceği de dikkate alındığında onun nakliye altyapısının buna hazır olması gerektiğini de söylenebilir.¹¹⁹

Azerbaycan petrolünün nakliye şebekesinin geliştirilmesi şimdiye kadar devam etmektedir. Ülkede petrol endüstrisinde yer alan yabancı yatırımlarla bu şebekenin geliştirilmesine çalışılıyor. 1995-97 yıllarında yabancı şirketlerin desteği ile Hazar denizindeki "Çırak" platformundan Sengeçaldaki Sahil terminaline kadar

---

¹¹⁸İSMAYILOV Ç.N, "Hazar Bölgesinde Petro-Kimya Sektörünün Bölgesel Organizasyon Sorunları ve Çözümü", Yayınlanmamış Doktora Tezi, BDU, Bakü, 2004, s.29.

¹¹⁹ ALİYEV Mehmed. "Petrol İhracatının Konsepsiyonu ve İktisadi Semereliliğin Nazari ve Metodoloji Semereliliği" "İktisat ve Audit", №3, Bakü, 2005, s.29.

olan 177 kilometre uzunluğunda sualtı petrol hattı açılmıştır. "Çırak I" platformundan Neft Taşlarındaki kompresör istasyonuna 48 kilometre uzunluğunda boru hattı yapılmıştır. Sengeçal'da Sahil terminalinin inşası tamamlanmış, kullanıma açılmıştır. "Çırak I" platformunda petrol ihracatı için "Bakü-Novorossiysk" petrol hattı yeniden kurulmuş, 1997'de bu hat kullanıma açılmıştır. 1998'de ACDPŞ'nin maddi katkısıyla "Büyükşor" petrol deposundan Bakü'nün petrol imalatı fabrikalarına kadar 6300 metrelik boru hattı çekilmiştir. "Asrın Kontratı"na göre, petrol yataklarından hasıl edilecek petrolün büyük kısmı boru hatlarıyla ihraç edilecek. Ülkenin petrol ihracatı ekonomik verimlilik ve milli çıkarlara dayanmalıdır.¹²⁰

Bundan başka ham petrolün imalı, ve hazır petrol ürünlerinin ihracatı genişlenmelidir. Ekonomik Kalkınma Bakanlığının tahminlerine göre 2007 senesinde 30.8 milyon ton ham petrol üretilecektir. ACDPŞ'nin payı 8.75 milyon ton olacaktır. Devlet Petrol Şirketi ham petrol üretiminin 1.3 kere azaltulmasını kararlaştırmıştır.

Araştırmalara göre, Azerbaycan hükümeti petrol ihracatını aşağıda belirtilen prensipler üzerinde kurmuştur. Bu prensiplerin önemi ekonomik ve siyasal açıdan da ispat edilmiştir.

1. Karadeniz'e çıkan boru hattı Azerbaycan'dan geçerek aynı havzaya açılan üçüncü petrol hattıdır. Bu hatla hükümet Azerbaycan petrolünün dünya piyasalarına çıkmasını sağlayacak. Bu hatla petrolün naklinde esas alınan alternatiflik önem taşır.

2. Boru hatlarının birkaç yolla nakliyesi daha çok pazara ulaşmayı sağlayacak, ihracat daha ucuza gelecek, onun rekabet kabiliyetini artıracaktır.¹²¹

Hazar petrolünün nakli Kafkasya'da siyasal durumu etkileyen faktörlerden biridir. Yakın senelerde bölgedeki hasılanın büyük ölçüde artacağı tahmin ediliyor. Büyük petrol büyük ihracat talep ediyor. Yakın geçmişte petrolün ihracatının iki yolu olsa da bunun yetmeyeceği kes idi. Yeni boru hattı ise yeni ekonomik ve siyasal tartışmaları gündeme taşıyacaktır. Hazar'dan petrol çıkaran yalnız Azerbaycan

¹²⁰ SAMEDOV.V.İ., "Azerbaycan Cumhuriyetinin Harici İlişkilerinin Çağdaş Zamanda İstatistik Yorumu", *Maliye ve Uçot*, Bakü:2005, s.9.

¹²¹ AHMEDOV İ., "Petrol Gelirlerinin Ve Bütçe Prosesinin Şeffaflığı", Özel Kurs yüzeyinde metodik vesait, Bakü, 2005, s. 32.

değildir. Kazakistan ve Türkmenistan'ın petrol hasılası bizden daha az değildir. 1994'de Hazar petrolünün ihracatı için 3 yol öneriliyordu.

1. Gürcistan ve Türkiye'den geçen, uzunluğu 1994 kilometre olan, maliyeti ise 2.9-4.0 milyar dolar arasında olan Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı.

2. Yine Gürcistan'dan geçen uzunluğu 855 kilometre, maliyeti 1.55 milyar dolar olan Bakü-Supsa petrol boru hattı

3. Rusya'dan geçen, uzunluğu 1489 kilometre, maliyeti 2 milyar dolar olan Bakü-Novorossiysk hattıdır.

3.4 BTC Enerji Projesine Giden Yol

Üretim işlemlerinde kullanılması zorunlu bir girdi ve refah seviyelerinin yükseltilmesinde gerekli bir hizmet aracı olan enerji, ekonomik ve sosyal kalkınmanın temel taşlarından birisidir. Bu nedenle ekonomi için yeterli ve güvenilir enerjinin yerinde, zamanında ve düşük maliyetle sağlanması önemli olmaktadır. Ekonomi üzerinde olumsuz etkileri büyük ve çarpıcı olan enerjinin düzenli sağlanması büyük miktarda mali kaynakları gerektirmektedir. Ekonomik ve sosyal kalkınma için önemli olan enerji, uluslar arası karşılaştırmalarda kişi başına düşen enerji tüketimleri ile gelişmişlik seviyesinin önemli bir göstergesi olmaktadır. Asrımızda teknolojik gelişmeler ile beraber enerji tüketimi hızla artmıştır. Bugün dünya nüfusunun %5'ini sahip olan ABD tek başına dünya enerjisi üretiminin %25'ini tüketmektedir. Yine OECD ülkeleri bu üretimin yarısını tüketmektedir.¹²²

Yakıttan kozmetiğe, tıbbi ürünlerden ambalaja sayılmayacak kadar bir çok sektörde önemli bir hammadde olan petrol 19 yy.lın sonundan itibaren sosyo-ekonomik gelişmelere damgasını vurmuştur. Özellikle Alman Rudolf Diesel tarafından içten yanmalı motorun bulunması, 1885'te ilk otomobilin üretilmesi, birinci dünya savaşında motorize araçların kullanılması ve donanmalarda kömürden petrole geçilmesi ile petrol oldukça stratejik hammadde haline gelmiştir.Hatta

---

¹²² ADILOĞLU.B, "Bakü-Tiflis Ceyhan Petrol Boru Hattının Uluslararası ve Bölgesel Önemi", *Uluslararası Konferans*. Bakü 6-7 Haziran 2002, s.45.

İngiltere Başbakanlarından V.Churchil bu önemi “ Bir damla petrol bir damla kandan daha değerlidir” sözleri ile ifade etmiştir.

Sosyo-ekonomik önemi oldukça fazla olan petrolün getirici de oldukça fazla olmaktadır. Petrol kaynaklarına sahip ülkeler bu sayede zengin ve etkili olabilmektedirler. Petrol kaynaklarına sahip olan ülkeler bu sayede zengin ve etkili olabilmektedirler. Bu kaynakların sınırlı sayında ülkelerde olması ve bu ülkelerin de bir organizasyon şeklinde (OPEC) bir araya gelecek belirli bir politika oluşturması bu güçlüğünü daha da arttırmaktadır. Örneğin 1971-1974 yıllar arası OPEC'in petrol fiyatlarını 4 karına çıkarması dünya ekonomisinin 2ci Dünya Savaşından sonra girdiği en kötü gerileme dönemi olmasına neden olmuştur.

Yine 1979-1980 dönemlerinde ikinci kez petrol fiyatlarının yaklaşık olarak iki kat artışı enflasyon oranlarını arttırmış, ülkelerde sıkı para politikası ile ekonomik küçülmelere neden olmuştur.

Kafkas petroleri Sovyetlerin daha önce yaptıkları sismik araştırmalara göre 17 milyar varil olarak tespit edilmişken daha sonraları Amerikan şirketlerince uydu üzerinden yapılan araştırmaların sonucunda yaklaşık 200 milyon varil olduğu tespit edilmiştir. Azerbaycan'ın da içinde bulunduğu Kafkas petrolerinin taşınmasında önce çıkan üç anayol bulunmaktadır.Bunlar; Bakü-Novorossiysk hattı, Bakü-Supsa hattı ve Bakü-Ceyhan hattıdır. Bunlardan Bakü-Novorossiysk hattı; erken üretim denilen Azeri ve Kazak petrolerinin botu hatlarıyla Rusya'nın Novorossiysk limanına, oradan da tankerlerle Akdeniz'e indirilmesini ifade etmektedir. Bakü-Supsa hattı; Hazar petrolerinin boru hatları ile Bakü'den Gürcistan'ın Supsa limanına, oradan da Akdeniz'e indirilmesini içermektedir. Bakü-Ceyhan hattı ise Türkiye'nin önerlisi ile Bakü'den Tiflis'e oradan da Ceyhan'a bir boru harı ile taşınması ve Akdeniz'e ulaştırılmasını içermektedir.

Bakü-Tiflis-Ceyhan ham petrol boru hattının inşaatı ve yapımından sonraki faaliyetleri bölge ülke ekonomilerini olumlu olarak etkileyecektir. Çünkü bu hattın inşaat işlemleri, bakım ve denetim faaliyetleri yeni istihdam sahaları oluştururken

ilgili hattan daha uygun fiyata enerji elde etme imkanı oluşturacaktır. Bu da bölge ülkelerinde ekonomik faaliyetlerin ve refah seviyelerinin artmasına neden olacaktır.

Ülke ekonomilerinde mevcut şartların yetersizliği ve işsizlik oranını yükseldiği göz önünde alındığında bu hattın ülkelerin gelir dağılımını etkileyeceği kuşku götürmez bir durumdur. Ancak gelir dağılımında adalet yönünden bakıldığında bu olumlu sonucun devam ettirebilmesi hem farklılıklar göstermekte hem de bazı düzenlemeleri gerekli kılmaktadır. Şöyle ki, ilgili hat nedeniyle petrol satışının artması ve bunun ülkeye yansımaları Azerbaycan'da başlangıçta belli bir kesimin gelirini fazlasıyla artırarak diğer kesimlere göre gelir dağılımının oldukça bozulmasına neden olacaktır. Ancak zamanla bu sektörden diğer sektörler gelir aktarımıyla bu eşitsizlik azalacaktır. Bu noktada devletin petrol gelirlerinden elde ettiği kaynakları diğer sahalarda kullanılmak üzere fon şeklinde ayırması önemlidir. Tabii bu kaynakların bu sahalarda için kullanılması gerekmektedir.

Hattın, Gürcistan ve Türkiye ekonomilerine olan etkisi de benzer şekilde istihdam ve gelir artırıcı olacaktır. Ancak bu ülkelere dışarıdan daha ucuz enerji kaynaklarının gelmesi ekonomilerinde Azerbaycan ekonomisinde oluşandan farklı bir etkiye neden olacaktır. Ucuz enerji üretim ve istihdama ek avantajlar sağlayacaktır. Oysa Azerbaycan için bu kaynaklar bu hat olmasa da vardır. Diğer yandan bu ülkelerde bu hatta bağlı olarak elde edilen gelirler veya değişik imkanlar, belli kesimlerden ziyade herkese sağlanan fırsat eşitliği içinde dağıtılmalıdır. Devletin almış olduğu kira veya vergi türü gelirler de bütün maliye politikalarında olduğu gibi adaleti sağlayıcı yönde kullanılmalıdır. Böylece ilgili petrol boru hattının bölge ülke ekonomilerine ve gelir dağılımına olan etkisi daha olumlu olacaktır.

Bakü-Ceyhan Petrol Boru hattı son on yılda birçok ülkenin gündemini işgal eden en önemli uluslar arası projelerden biridir. Hakkında bu kadar çok yazılan bu proje sadece bir tonu hattı olmanın ötesinde manalar taşımaktadır. Bölgenin jeoekonomik konumundan ötürü bölge ülkeleri ve küresel güç merkezleri arasındaki ilişkilerde bu boru hattı projesi bir çok bakımdan önemli rol oynamaktadır.

Boru hattı projesinin ortaya atılmasından bu güne kadar geçen önemli olayların kronolojisi oluşturduk. Kronolojideki olayları temel olarak ekonomik, politik ve ekonomik, politik olarak üç kategoriye ayırarak bir tablo meydana getirdik.

Bakü-Ceyhan projesinin incelenmesi Türkiye, Azerbaycan, Rusya, ABD ve diğer bölgesel ve Batılı aktörler arasındaki ilişkilerin durumu ve bölgenin mevcut ve yakın gelecekteki jeopolitik ve jeoekonomik konumu hakkında önemli ipuçları vermesi bakımından önem arz etmektedir.

Konuyu genel hatları ile özetleyecek olursak Bakü-Ceyhan petrol boru hattı Sovyetlerin 1991 yılında dağılmasının hemen ardından Hazar bölgesindeki petrolün batıya taşınması amacıyla ortaya atılmıştır. Bölgedeki petrolün Batılı şirketlerle ortak işletilmesi daha Sovyetler zamanında ortaya atılmakla birlikte bu süreç şirketlerle ortak işletilmesi daha Sovyetler zamanında ortaya atılmakla birlikte bu süreç bağımsızlığın elde edilmesinden sonra büyük hız kazanmış ekonomik olarak büyük problem yaşayan genç şirketlerle ortak işletilmesi daha Sovyetler zamanında ortaya atılmakla birlikte bu süreç bağımsızlığın elde edilmesinden sonra büyük hız kazanmış ekonomik olarak büyük problem yaşayan genç cumhuriyetler enerji kaynaklarını bu problemlerin çözümü için önemli bir çözüm olarak görmüşlerdir.

Azerbaycan'da bağımsızlığın kazanılmasından sonra ortaya çıkan politik durum olayların gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Başlıca üç gruba ayırtabileceğimiz politik partiler: Rusya yanlısı, Türkiye ve Batıyla tam entegrasyon politikası izleyen ve reel denge politikası izleyen gruplar arasında iktidarın el değiştirmesi petrol ve petrolün taşınması konusunda ekili olmuştur.

Petrol projelerinde en büyük hisseyi batılı, özellikle de İngiliz ve Amerikan menşeli şirketlerin alması bu ülkelere boru hattı politikaları konusunda önemli bir koz vermiştir.

Bölgesel düzeyde ise petrolün taşınmasında önemli üç ülke ise İran, Rusya ve Türkiye'dir. Petrolün İran üzerinden taşınması, ekonomik olmasına rağmen ABD İran ilişkilerinin gergin olmasından dolayı ikinci plana atılmıştır.

İran alternatifinin ABD ambargosuna takılması Rusya ve Türkiye alternatifleri ön plana çıkmaktadır. Bu durum uzun bir süre Türkiye ve Rusya'nın petrolünün taşınması konusunda birbirlerini rakip olarak algılamalarına neden olmuş, Kuzey ve Güney Kafkasya'daki bir çok silahlı karşıdurma bu çerçevede değerlendirilmiştir.¹²³

Ancak en büyük global güç olan ABD'nin 1995'de açıkça ifade eder hale geldiği petrolün çok hattı güzergahlarla taşınması stratejisini içerisinde hem Rus tezleri, hem Türk tezleri, hem de Türkiye'nin boğazlarından büyük miktarlarda petrol geçişini istememesi nedeniyle ortaya atılan "by pass" projeleri kendilerine yer bulmuştur.

Son yıllarda hem Rusya, hem de Türkiye bölgesel entegrasyonlar mücadelesinde birbirlerine potansiyel düşman olmaktan çok potansiyel bir müttefik olarak bakmaya başlamıştır. Konunun teknik ve ekonomik açıdan petrol şirketleri, uzun süre yeterli petrolün bulunmadığı teziyle çıkmışlardır. Ancak Türkiye'nin boru hattının maliyeti geçiş tarifeleri ve vergiler konusunda garantiler vermesinin ardından ortadan kalkmış ve petrol şirketleri hattı desteklemeye başlamışlardır. Politik konulardaki dalgalanmalara rağmen projenin teknik ve hukuki yönü belli bir seyir içerisinde istikrarlı bir şekilde geçişi. Temel fizibilite çalışmaları, ev sahibi ve geçiş ülkeleri anlaşmaları, garantörlük anlaşmaları, detay mühendislik çalışmaları normal seyri içerisinde gerçekleştirilmiştir. Projenin ilk zamanlarda öngörülen başlama ve bitirim tarihlerindeki değişiklikler politik ve ekonomik olmaktan çok petrol şirketlerinin petrol fiyatlarının dünya piyasalarındaki dalgalanması nedeniyle petrolü işletme konusunda acele etmemelerine bağlıdır. ¹²⁴

---

¹²³ B.Adiloglu, "Bakü-Tiflis Ceyhan Petrol Boru Hattının Uluslar arası ve Bölgesel Önemi", *Uluslararası Konferans*. Bakü 6-7 Haziran 2002, s.186-187

¹²⁴ A.g.e s.188

3.4.1 BTC Projesinin Azerbaycan-Türkiye İlişkilerinde Önemi

Çağdaş dönemde Azerbaycan'da petrol hasılasının artmasıyla petrol ihracatı gündeme gelmiştir. Şimdi petrol iki yolla dünya pazarına naklediliyor: Bakü-Novorossiysk (Kuzey), Bakü-Supsa (Batı) Bu proje yeni bir yöne olarak ortaya çıkmıştır. Bu boru hattı Azerbaycan, Kazakistan ve bölgedeki diğer petrol ihracatçıları tarafından kullanılacaktır. Bakü-Ceyhan gerçekleşmesi için siyasi karar 1999-da AGT'nin İstanbul zirve toplantısında verilmiş, Gürcistan, ABD, Azerbaycan, Türkiye tarafından imzalanmıştır. Bakü-Ceyhan'ın genişlemiş şekli olan Aktau-Bakü-Ceyhan da dikkate alınmıştır. 1997'de Azerbaycan'la Kazakistan arasında petrol ve doğalgaz sanayisinin gelişmesi konusunda işbirliği kontratı imzalandı. Onun en önemli gayesi Hazarın dibiyile çekilecek ve yılda 15-25 milyon tona Kazakistan petrolü ihraç edilecektir. Ama Rusya'nın baskısıyla Kazakistan kendi sözünü geri çevirmişti. 11 Eylül olaylarından sonra ABD'nin Orta Asya'ya kendi silahlı kuvvetlerini yerleştirmesiyle Azerbaycan'ın lehine durum değişmiştir.

Bakü-Ceyhan projesinin gerçekleşmesi için onun diğer projelere oranla daha verimli ve daha az riskli olmasıdır. BTC'nin ekonomik verimliliğini iki açıdan değerlendirebiliriz. Bu hat diğer hatlara göre daha avantajlıdır. Çünkü bu hatla petrolün Karadeniz boğazlarından yan geçmekle Akdeniz limanlarına çıkması demektir. Ceyhan'dan Rotterdam'a nakli, Karadeniz limanlarıyla ulaşımına göre iki kere daha ucuza gelmektedir. Bundan başka Azerbaycan geostratejik çıkarlarına da uygun düşünmektedir. Üçüncüsü, bu hattın büyük perspektifleri vardır. Bundan başka BTC'nin ekonomik verimliliğini aşağıdaki tablodan da görülebilir;

Tablo 15: Azerbaycan Petrol İhracatında Boru Hatları Verileri

	Boru hattı	Uzunluğu (km)	Maliyeti (milyon dolarla)	Yıllık potansiyeli (milyon tonla)	Tarife (varile göre dolarla)
1	Bakü-Tiflis-Ceyhan	1730	2400-3900	60	2.50-6
2	Bakü-Supsa	830	565	5.1	0.43
3	Bakü-Novorossiysk	1346	60-70	5	2.12
4	Bakü-İran-Körfez	1500	100	50	2'ye kadar

Kaynak:ADPŞ 2003 (SOCAR)

Tablodan da görüldüğü gibi petrol hattının değeri 2,4-3,9 milyar dolardır, tahmin edilen tarife ise 16-17.5 dolardır. Tabloda verilen boru hatları petrol ihracatı için verimli olsa da, dünya pazarlarına çıkma yolunda başarısız olarak görünüyor. Çünkü, yakın dönemde petrol hasılasının ve ihracatının artması bekleniyor. Bakü-Supsa'nın avantajı kısa olmasıdır. Bu hat, petrolü İstanbul boğazıyla Akdeniz'e çıkartacaktır. Ama bazı devletlerin çevre koruma politikaları bu hattın dezavantajı olarak karşımıza çıkıyor. Bakü-Novorossiysk projesinde de Novorossiysk'deki terminallerde her petrol çeşidine özel depolama imkanının bulunmamasıdır. Bunun için kaliteli Azerbaycan petrolünün aşağı kaliteli petrol ürünleri ile karışma sakıncası bulunmaktadır. Bundan başka, taşıma tarifeleri de bir hayli pahalıdır. Bir ton için 15.75 dolar. Petrollerin karışmasıyla Azerbaycan her varil petrole için salt 2 dolar kaybetmektedir. Bakü-İran-Körfez hattı ise daha aşağı maliyetlidir, onun inşası için 100 milyon dolar gerekmektedir. Ama siyasal çatışmalar bu hattın kullanımını engellemektedir.

3.4.2 Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattının Ekonomik ve Kültürel Boyutu

Türkiye ile Azerbaycan arasında tarihe dayalı milli, dini, ve kültürel bağlar vardır. Tarih boyu “Bir millet-iki devlet” misali her zaman birlikte olan, zor anlarda bir birlerine destek olan Azerbaycan ve Türkiye bu ilişkilerini Sovyetler Birliğinin kurulmasına kadar devam ettirmiştir. Sovyetler Birliği zamanı tarihi kök unutturulmaya çalışılsa da Azerbaycan’ın, 1991 yılında bağımsızlığını ilan etmesi ile bu ilişkiler tekrar canlanmıştır. Nitekim Azerbaycan’ın bağımsızlığını tanıyan ilk ülke Türkiye olmuştur. Ekonomik, siyasi ve kültürel ilişkileri büyük bir hızla gelişmiştir. Büyük öğrenci mübadelesi projesi kapsamında on bine yakın öğrenci, kültürel ilişkilerin artmasında önemli bir etken olmuşlardır. Bu proje kültürel ve eğitim projesi, yapılması tasarlanan Bakü-Ceyhan Boru Hattı projesi ise en büyük ekonomik proje olmuştur. Azerbaycan, potansiyel zenginliklerini paylaşma önceliğini Türkiye’ye tanınması bu iki devlet arasında tarihi, milli ve jeolojik açıdan ortak yönlerinin olmasına göredir. Halihazırda en çok ekonomik ilişkilerinin Türkiye ile olan Azerbaycan’ın Petrol Boru Hattı’nın inşası sırasında ve sonrasında 10 milyar dolarlık bir ekonomik işbirliği hedeflenmektedir. Ancak bu hedefe ulaşmanın ön şartı aşıldığında Azerbaycan Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Hattı’nın inşası ve işletmeye açılmasıyla, 21. yüzyılın petrol piyasasında önemli bir güce sahip olacaktır. Ekonomik olarak güçlü bir Azerbaycan Türkiye için, güçlü bir Türkiye de Azerbaycan için stratejik açıdan önemlidir. Azerbaycan’da ham petrol yataklarının mevcudiyetinin bilinmesi 13. yüzyıla tesadüf olursa da, ancak 19. yüzyıldaki teknolojik gelişmeler petrol rezervlerinin yoğun olarak işletilmesini mümkün kıldı ve bölgenin kontrolü için mücadeleler yoğunlaştı. O zamana kadar petrol rezervleri keşfedilmemiş ve işletilmemiştir.

Azerbaycan’da petrol, Hazar Denizine uzanan Apşeron yarımadasında, Aran bölgelerinde, Siyezen, Neftçala gölgesinde ve Gence yakınlarında bulunmaktadır. Savaş yıllarında SSCB’nin petrol ihtiyacının tamamına yakın bir kısmının Azerbaycan tarafından karşılandığı göz önüne alındığında Azerbaycan’ın jeostratejik önemi daha fazla anlaşılmaktadır. Bakü’de ilk petrol üretim teşebbüsleri 1770 yılında Bakü Hanı tarafından yapılmış, fakat bu teşebbüs verimli olmamıştır. Modern tarzda yapılmayan bu üretim faaliyeti 1871 yılına kadar devam etmiştir. Ancak, 1872

yıldan sonra yeni metotlar ve Amerika'daki üretim sistemlerine uygun olarak yeni petrol kuyuları açılmış ve modern tesisler kurulmaya başlanmıştır. Azerbaycan'da 1874 ve 1899 yılları arasında bir kısmı yabancı sermayeli olmak üzere 29 tane ortak petrol şirketi kurulmuştur. Bu olumlu gelişmelerle birlikte petrol üretiminde önemli ölçüde artış sağlanmıştır. 20 yüzyılın başlarında Azerbaycan'da yıllık petrol üretimi 10 milyon tondan fazla olup, dünya üretiminin yarısı kadardı. Aynı dönemde Rusya'nın petrol üretiminin ise % 97,7'si de Azerbaycan tarafından sağlanıyordu. Yıllar içerisinde Azerbaycan'ın petrol üretiminin düşüşüne rağmen, petrol sanayisi çok hızlı gelişme göstermiştir. Bugün ülkede ağır sanayinin temelini petrol sanayisi oluşturmaktadır. Azerbaycan'ın bilinen petrol rezervleri yaklaşık 8 milyar varil olup, 2001 verilerine göre petrolün %77'si Hazar Denizi'nden sağlanmaktadır. Ancak Azerbaycan'ın enerji rezervleri tam olarak bilinmemektedir. Bazı uzmanların tahminlerine göre potansiyel petrol rezervleri yaklaşık 40-45 milyar varil, doğalgaz rezervleri ise 500 milyar metreküptür.¹²⁵

Azerbaycan'ın Hazar denizindeki petrol üretim ve geliştirme çalışmaları Güneşli, Çıracak, Azeri ve Kepez olmak üzere dört sahada yoğunlaşmıştır. Ancak basit bir teknoloji kullanılması nedeniyle hem üretimde, hem de üretilebilir kaynaklarda azalma problemi ile karşı karşıya kalınmıştır. 1980 yılında petrol üretimi 14,7 milyon ton iken, petrol üretimi giderek azalarak 1990 yılında ham petrol üretimi 12,5 milyon ton, 1995 yılında 9,2 milyon ton ve 1996 yılında 9,1 milyon tona düşmüştür.

Petrol üretimindeki meydana gelen bu azalma eski teknolojilerin kullanılması ve petrol alanlarının bakımının iyi yapılmaması nedeniyle verimliliğin düşmesinden kaynaklanmıştır. Petrol üretiminin artırılması ve mevcut rezervlerin iyileştirilmesi ancak modern teknolojiler kullanılması ve yeni projeler geliştirilmesi halinde sağlanabilecektir. Azerbaycan'ın ekonomik potansiyeli ve sahip olduğu teknoloji mevcut rezervlerin işletilmesi ve geliştirilmesi için yeterli değildir. İşte Azerbaycan'ı büyük petrol şirketleriyle işbirliğine girmeye zorlayan en büyük neden budur.

---

¹²⁵ Kalafat, Yaşar, "Bakü-Ceyhan Kültür Hattı", Asam Yayınları: 5, Kafkasya Araştırmaları Enstitüsü, 2000, s 64-65.

Mega Proje yada Asrın Kontratı olarak da adlandırılan ve toplam yatırım bedeli 8 milyar dolara ulaşan bu proje kapsamında toplam üretilebilir petrol rezervlerinin 540 milyon ton, doğal gaz rezervlerinin ise 90 milyar metreküp olduğu tahmin edilmektedir. Anlaşma, 30 yıl yürürlükte kalacaktır. Söz konusu dönemde tahminen 511 milyon ton petrol çıkarılacaktır. 258 milyon ton petrol, petrole birlikte çıkarılan 55 milyar metreküp doğalgaz Azerbaycan'ın olacaktır. Azerbaycan'ın elde edeceği tahminen gelir 34 milyar ABD doları olacaktır.

Türkiye Azerbaycan petrolünün üretilmesi ve geliştirilmesi amacıyla yapılan anlaşmalardan ikisinde yer almıştır. Bunlardan birincisi, Mega Proje'dir ki, Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO)'nun bu projedeki payı % 6,75'dir. İkinci proje ise Şahdeniz Projesidir. TPAO'nun bu projedeki payı ise %9'dur. Yapılan son tahminlere göre Hazar Denizi'nde 4 trilyon dolar değerinde, yaklaşık 200 milyar varil petrol rezervi bulunmaktadır. Dünyanın en zengin yer altı kaynaklarına sahip devletlerinin ortasında yer alan Hazar Denizi, uzmanların iddialarına göre bazı İran Körfezi ülkeleri ile rekabet edebilecek petrol ve doğalgaz üreticisi bir bölge olma yolundadır.

Bu nedenlerle Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye'nin katıldığı, ABD'nin desteklediği Baku-Ceyhan petrol boru hattı projesi son yılların en büyük projelerindendir sayılır. Boru hattının yapılmasında Hazar ham petrolünü Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye üzerinden taşıyarak Ceyhan'daki İskenderun Körfezi kıyılarında kurulmuş Akdeniz terminalleriyle uluslararası pazarlara sunulmaktadır.

Bölgede istikrar unsuru olacak bu projenin başka yararı bu hattın Rusya ve Ermenistan'dan geçmediğinden, bu ülkelerin siyasi manevra ve baskılarından uzak olacak, Türkiye ile Azerbaycan arasında zaten var olan siyasi, ekonomik, kültürel ilişkileri daha da ileriye götürecektir. Ekonomik olarak önemli pozitif katkısı olan bu projenin kültürel yönlerini de unutmamak lazım. Azerbaycan'da ilk petrol üretimi sonrası Bakü'nün kültürel hayatı önemli ölçüde gelişmiştir. Bu tarihlerde dünya sineması Fransa'da yapıldıktan iki yıl sonra Bakü'de gösterilmesi, opera sanatının

inkışafı, Bakü'nün sanat ve kültür hayatının hızla gelişmesi, ilk milli gazete ve dergilerin çıkması, tiyatro binalarının ve benzeri müesseselerin yapılması, petrol sanayisinin pozitif sanat ve kültür dışsalılığıdır. 20 yüzyılın evvelerinde Azerbaycan'ın kültür ve sanat hayatında Avrupa medeniyeti izleri petrolün üretimiyle bağılıdır. Günümüzde Azerbaycan ile Türkiye arasında kültürel ilişkiler açısından önemli katkı petroldendir. Bakü-Ceyhan projesi ile bir daha bütünleşen Azerbaycan-Türkiye ilişkileri iktisadi ve kültürel ilişkileri daha da artacaktır.¹²⁶

3.4.3 Bakü-Tiflis-Ceyhan'ın Ekonomik Üstünlüğü ve Karadeniz-Hazar Enerji İşbirliği

Hazar bölgesi petrol ve doğalgazının ulaşımı için Bakü-Ceyhan'ın Karadeniz ve Basra Körfezi'ne ulaşan hatlara göre ekonomik olmadığı ortaya koyulmaktadır. Yapılan maliyet hesaplamalarında projeleri geliştirilen üç hattın boru uzunlukları dikkate alınarak ortaya çıkan sonuca göre, her durumda Bakü-Tiflis-Ceyhan en pahalı hat durumundadır. Bu hattı savunanlara göre, ekonomik “dezavantajına” rağmen ekolojik ve siyasal bakımdan tercih edilmesi gerektiği üzerinde durmak gerekir.

Burada, ileri sürülenin aksine Bakü-Tiflis-Ceyhan'ın diğer alternatiflere göre ekolojik önemi, ve stratejik anlamı yanında ekonomik olarak da en uygun hat olduğu gerçeği ortaya konulacaktır. Boru hatları, petrolün ulaşımı için sadece bir araçtır. Önemli olan, hangi hattan giden ürünün tüketici limanına daha ekonomik ulaşacağıdır. Bu durumda Novorossiysk, Ceyhan ve Bender Abbas limanlarından Marsilya, Rotterdam veya Amsterdam limanlarına ulaşım maliyetlerine bakmak gerekir. Ceyhan ile Batı Avrupa limanlarının arası Karadeniz'den ulaşımın maliyeti artırmaktadır. Körfez petroleri için ise Kamal masrafı vardır. Geçen 15 yıl zarfındaki fiyatlar ve riskler dikkate alındığında, Bakü-Ceyhan'ın tartışılmaz üstünlüğü görülecektir.

---

¹²⁶ A.g.s, s 65-66

Gerek Kafkaslar'da gerekse Orta Asya'da Türkiye ve Rusya'nın işbirliği ile her iki ülkenin ve diğer bölge ülkelerinin çıkarına olacak alanlar oldukça fazladır. Hatta ilk bakışta boru hatları dahil çatışma alanları olarak görülen konularda geniş çaplı işbirliği zemini bulunmaktadır. Gerçek politik açıdan görülen Rusya'nın yeniden eski Sovyet Cumhuriyetlerine egemen olmasını beklememek gerektiği gibi Türkiye'nin de bu bölgelerde hegemonya kurması düşünülemez. Ancak bütün bu alanlarda ilgili bütün ülkelerin işbirliği ile hepsinin çıkarına olacak çok önemli potansiyel söz konusudur. Hazar ürünlerinin Ceyhan üzerinden dünya pazarlarına taşınması sağlanırken, Novorossiysk ve Supsa'dan Karadeniz'e ulaşan ürünler Karadeniz ülkelerinde tüketilmektedir. Bu ürünlerin bir bölümünü Türkiye satın alarak, boğazları kullanmadan İzmit Körfezi'ne ulaştırma projesini hayata geçirmelidir. Boğazlardan Karadeniz ülkelerinde gelecek petrolün Rus petrolü ile SWAP edilmesi sağlanmıştır.

3.5 Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı

Orta Asya ve Hazar Bölgesi enerji kaynakları ile ilgilenen pek çok Batılı ülke açısından en önemli etmenlerden birisi, deniz kapalı sahalarda yer alan hidrokarbon kaynaklarını büyük piyasalara taşıyacak, makul fiyatlı ve güvenilir bir boru hattı sisteminin kurulabilirliğidir. Söz konusu sistemin inşa edilmesi hem büyük miktarda sermaye gerektirmesi, hem de Hazar'ın karmaşık jeopolitiği nedeniyle, kimilerince küçümsenerek ifade edildiği gibi bir çıkmaz sokak değildir. Zaman, BTC'nin ve Türkiye üzerinden geçecek Doğu-Batı Enerji Koridoru'nun ne kadar iyi seçilmiş hedefler olduğunu ziyadesiyle kanıtlamıştır.¹²⁷ Ancak, Hazar'ın doğalgaz ihracat olanaklarına bakıldığında ilk göze çarpan etmen, Hazar'ın temel uluslar arası pazarlara olan uzaklığıdır.

---

¹²⁷ Hangi boru hattı inşa edilirse edilsin, bundan en büyük zarar OPEC görecektir. OPEC petrol fiyatlarının düşmemesi için mücadele etmekle beraber, Hazar Bölgesi'nden gelecek ilave petrolün dünya petrol fiyatları üzerinde büyük bir baskı oluşturacağı da aşikardır. Bu nedenle, OPEC'in en güçlü ülkesi olan Suudi Arabistan'ın, çokuluslu şirketleri bu ülkeye geri dönmelerini kolaylaştıracak birtakım adımlar atması kuvvetle muhtemel gözükmektedir. Bu yönde bir yaklaşım, kuşkusuz, Hazar Bölgesi'ne yönelik beklentilerin tamamıyla değişmesine neden olacaktır. Ancak, 11 Eylül sonrasında ABD ile Rusya ve ABD ile Suudi Arabistan arasında meydana gelen gelişmeler ibreyi şimdilik Hazar'dan tarafa döndürmüştür.

Hazar Denizi’ndeki “zengin” hidrokarbon rezervlerinin uluslararası piyasalara ulaştırılması meselesi son 13 yıldır Türk ve dünya kamuoyunun yakından takip ettiği önemli bir gündem maddesidir. BTC Projesi’nin hayata geçtiği bugünlere gelinmesinde, Hazar Denizi’nde yer alan Azeri, Çırac ve Güneşli sahalarındaki petrolün arama, üretim ve paylaşımı konusunda Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi “SOCAR” ile yabancı petrol şirketleri arasında 20 Eylül 1994’te Bakü’de “Azerbaycan Petrollerinin Üretim Paylaşım Anlaşması” imzalanmasının ve böylece AİOC’nin kurulmasının çok kritik bir rolü vardır. Ana ihraç Boru İnşasının uzun bir süre gerektireceğini dikkate alan AİOC Konsorsiyumu, Haziran 1995’te, ilk yıllarda üretilecek ham petrolün (erken petrol) mevcut altyapının kullanımı yoluyla ihraç edilmesine karar vermiştir.

Tablo 16 :BTC PROJE KAPSAMI

Maksimum Kapasite	50 milyon ton/yıl (1 milyon varil/gün)
Toplam Uzunluk	1,776 km
Azerbaycan	440 km
Gürcistan	260 km
Türkiye	1.076 km

Kaynak:SOCAR 2000

Türkiye, o dönemde, talihsiz bir stratejik vizyon eksikliği nedeniyle petrol şirketlerinin hareketlerini iyi analiz edememiş ve paniğe kapılarak Ağustos 1995’te ham petrolün, “Batı güzergahı” üzerinden, zamanla BTC’nin ana rakibi haline gelen Supsa İhraç Terminali’ne (Gürcistan) ulaştırılmasını kapsayan bir teklif sunmuştur. Fakat, Konsorsiyum, Ekim 1995’te “Erken Petrol Üretimi’nin, batı ve kuzey güzergahları kullanılarak, iki hat halinde ihraç edilmesini kararlaştırmıştır. Bu karar doğrultusunda, 1998 itibarıyla her iki güzergahtan 5 milyon ton/yıl düzeyinde ham petrol sevkiyatına başlanmıştır. Kuzey Hattı’nın birkaç kez kesintiye uğraması ve Temmuz 1999’da saldırıya uğraması sonucu bu hattın taşımacılık tamamen durmuştur. Hattın güvenliği meselesi, tüm üreticilerin dikkatini bir anda güvenli, ekonomik bir boru hattı alternatifi sunan BTC Projesi’ne yöneltmiştir. BTC

kapsamında, Bakü'den başlayıp Ceyhan'da son bulacak bir boru hattı ile başta Azerbaycan petrolü olmak üzere bölgede üretilecek 50 milyon ton/yıl düzeyindeki petrolün Ceyhan'a taşınması ve buradan da tankerlerle dünya pazarlarına ulaştırılması planlanmıştır. Bu kritik proje, petrolün uluslar arası piyasaya ihracı için kullanılacak emniyetli bir taşıma sisteminin tesis edilmesini amaçlamıştır. Söz konusu proje ile hem de çevresel açıdan sürdürülebilir bir taşıma sisteminin kurulması amaçlanmıştır.

BTC, Azerbaycan petrolünü, Gürcistan ve Türkiye üzerinden dünya piyasalarına ulaştırma imkanı vermektedir. İstanbul ve Çanakkale boğazların "by pass" eden BTC'nin inşası, Azerbaycan ile bazı Batılı şirketler arasında 20 Eylül 1994'te imzalanan tarihi anlaşmanın bir nevi devamı olmuştur. Proje'yi teklif eden liderlerden biri olan Azerbaycan'ın vefat eden Devlet Başkanı Haydar Aliyev, BTC'yi, Azerbaycan'ın yeni petrol stratejisinin temeli olarak ilan etmişti. ABD, bu projenin gerçekleştirilmesine büyük önem vermiştir. Proje'ye öncüllüğü BP petrol şirketi yapmıştır. Rusya Federasyonu ise ülkesini by-pass eden BTC'yi çıkarlarına uygun bulmamış ve daima soğuk davranmıştır. Ancak, BTC projesinin gerçekleştirilmesinin başrol oyuncusu Türkiye olmuştur. Böylece, tarih boyunca Asya ve Avrupa arasında stratejik bir köprü işlevi gören ve İpek Yolu'nun en önemli noktalarından biri durumundaki Türkiye, hidrokarbon kaynaklarının dünya pazarlarına ulaştırılması için 21. yüzyılın İpek Yolu olan BTC'yi hayalden gerçeğe taşımıştır.

BTC'yi, sırasıyla, Azerbaycan gazını Türkiye ve Avrupa'ya ulaştıracak Şahdeniz Doğalgaz Boru Hattı Projesi ve Türkmen gazını Türkiye ve Avrupa piyasalarına taşıyacak Hazar Geçişli Türkmenistan-Türkiye-Avrupa Doğalgaz Boru Hattı Projesi izleyecektir. Bu hatlar, bugün ikisi de hızla ilerleyen Türkiye-Yunanistan-İtalya ve Türkiye-Bulgaristan-Romanya-Macaristan-Avusturya (Nabucco) Doğalgaz Boru Hattı projelerine bağlandığında koridor tamamlanacak ve Türkiye gerek petrol gerekse doğal gazın Batı piyasalarına aktarımı bakımından tam anlamıyla bir enerji terminaline dönüşmüş olacaktır. BTC Ham Petrol Boru Hattı Projesi, Azerbaycan'da üretilen ham petrolün boru hattı ile Gürcistan üzerinden

Ceyhan'daki bir deniz terminaline, buradan da tankerlerle dünya pazarlarına ulaştırılmasını amaçlamaktadır. Proje taraflarınca yürütülen muhtelif görüşmeler ve yoğun çalışmalar sonucunda karşılıklı niyet ve yükümlülükleri belirleyen bir dizi Mutabakat Zapt'ları, Deklarasyonlar, Protokol'ler ve Anlaşmalar imza altına alınmıştır. 3 Kasım 2000 tarihinde Projeyi desteklemek üzere sekiz şirketten oluşturulan Sponsor Grup 17 Ekim 2000'de Sponsor Grup Finansman ve İşbirliği Anlaşması'nı imzalamıştır. Sponsor Grup üyeleri Ana İhraç Boru Hattı (MEP) Katılımcıları olarak anılmaktadır. Projenin, Fransız TotalFinaElf, Japon Inpex ve Amerikan ConocoPhillips firmalarının da katılımıyla Sponsor Grup içerisindeki şirketler ve payları zaman içerisinde değişmiş olup, pay dağılımının son hali aşağıdaki gibi oluşmuştur:

Tablo 17 : BTC projesi'nde şirketlerin payı

BP EXPLORATION (CASPIAN SEA) LTD.	% 30.10
SOCAR	% 25.00
UNOCAL BTC PIPELINE LTD.	% 8.90
STATOIL BTC CASPIAN AS	% 8.71
TPAO	% 6.53
ENI	% 5.00
TOTALFINAELEF	% 5.00
ITOCHU OIL EXPLORATION (AZERBAIJAN) INC.	% 3.40
INPEX	% 2.50
CONOCOPHILLIPS	% 2.50
DELTA-HESS (BTC) LTD.	% 2.36

Kaynak: www.btc.com.tr

Projenin ilk aşaması olan "Temel Mühendislik" çalışması, 15 Kasım 2000 tarihinde başlatılmış ve 15 Mayıs 2001 tarihinde başarıyla tamamlanmıştır. Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesi'nin tamamlanan "Temel Mühendislik" çalışmalarının hemen ardından başlayan "Detay Mühendislik" çalışması ise 18 Haziran 2002 tarihinde tamamlanmıştır. Detay Mühendislik aşaması için 28 Ağustos 2002 tarihinde MEP Katılımcıları'ndan İş Tamamlama Belgesi, 29 Ağustos'ta ise Arazi Edinim ve İnşaat Aşaması için İşe Başlama Bildirimi alınmıştır. MEP Katılımcıları'ndan alınan "İşe Başlama Bildirimi" ile 10 Eylül 2002 itibarıyla projenin üçüncü aşaması olan "Arazi Temin ve İnşaat Aşaması" başlatılmıştır.

3.5.1 Proje'nin Finansmanı

Fizibilite etüdünde Proje'nin toplam sistem için yatırım maliyeti 2,4 milyar \$ olarak hesaplanmıştır. Türkiye kesiminin tahmini maliyeti ise kamulaştırma dahil 1,4 Milyar \$ düzeyindedir. Proje sırasında yapılan yenilikler ve değişiklikler ile bu maliyet 3 Milyar \$'ın üzerine çıkmıştır.

Türkiye kesiminin tüm finansmanı, Türkiye tarafından değil; bizzat projeye iştirak eden şirketlerce karşılanmaktadır. Bu şirketler, 1 Ağustos 2002'de, inşaat ve işletme faaliyetlerini yürütmek amacıyla "BTC Co." ve finansman işlerinden sorumlu olmak üzere ise "BTC Invest" şirketlerini kurmuşlardır.¹²⁸

3.5.2 Proje'nin Türkiye İçin Önemi

BTC Projesi'nden sağlanacak dolaylı kazançlar bir yana bırakılırsa, Türkiye'nin, bu Proje'den "geçiş vergisi ve işletmecilik hizmetleri" karşılığında; taşınacak kapasiteye bağlı olarak, 1-16. yıllar arasında 140 ile başlayıp 200 Milyon \$'a ulaşan, 17-40. yıllar arasında ise 200 ile başlayıp 300 Milyon \$ civarına çıkan bir yıllık gelir elde etmesi beklenmektedir.

---

¹²⁸ <http://www.btc.com.tr/proje.html>, Erişim Tarihi 29.12.2006.

Özellikle 50 MT'luk maksimum yıllık kapasiteye ulaşıldığında BTC'den sağlanması beklenen gelirin, Irak hattından sağlanan gelirin üzerinde olacağı anlaşılmaktadır. Bu rakamlar, BTC'nin Türkiye açısından önemini somutlaştırmaktadır.

Türkiye adına TPAO, üretici şirketlerin oluşturduğu AIOC konsorsiyumunda paya sahiptir. Böylece, geçiş hakkından kaynaklanacak ek gelir imkanının yanında, hisse sahibi olduğumuz yatırımlardan da kazanç sağlama gibi önemli bir avantaj doğmuş olacaktır. Açıktır ki Proje, sadece sahalardaki payımız açısından değil, hat yapılırken teçhizat, malzeme ve işçilik gibi, Türk özel sektörü için yeni iş ve ek istihdam imkanları yaratarak ekonomimize katkıda bulunmaktadır.

Bu Proje, Türkiye'nin bölge ülkeleri içerisindeki mevcut stratejik önemini ziyadesiyle ortaya çıkarmış bulunmaktadır. Türkiye, 21. yüzyıla girerken Hazar bölgesi enerji kaynaklarının dünya pazarlarına naklinde istikrarlı ve güvenilir bir ülke konumunda olması dolayısıyla doğu-batı enerji koridoru üzerinde stratejik bir rol üstlenmiş bulunmaktadır.

BTC Projesi ile Türkiye, Güney Kafkasya ve Orta Asya'yı, Türkiye ve Akdeniz'e bağlaması planlanan ve "Doğu-Batı Enerji Koridoru" olarak adlandırılan sağlam bir güvenlik koridoru oluşturmayı ve bu sayede Batı'nın çok önem verdiği bir mesele olan "enerji arz güvenliği" açısından sağlam bir temel atılmasını garantilemiş olmaktadır. BTC ile jeopolitik gücünü güçlendirecek Türkiye, ayrıca, Türk Boğazları'ndaki aşırı trafik yükünden kaynaklanan geçiş risklerinin en aza indirilmesi açısından da açık ve önemli bir avantaj sağlayacaktır.

3.5.2.1 Proje'nin Güzergahın Geçtiği Yörelerdeki Halk İçin Önemi

Projenin sosyal amacı, Projenin inşaatı ve işletimi aşamasında meydana gelebilecek olan olumsuz etkilerden kaçınmak, bu mümkün değilse en aza indirmek ve olumlu etkileri maksimize etmektir. Bu sebeple, Proje'nin güzergah boyunca çevresel ve sosyal etkileri değerlendirilmiştir. Sosyal etkilerin değerlendirilmesi amacıyla güzergah boyunca doğrudan etkilenen yerleşim yerleri ve ilgili otoritelerle

istişare toplantıları yapılmış ve anketler uygulanmış, halkın projeye karşı tutumu, endişeleri belirlenmiş, yerleşim yerlerinin sosyal yapıları ortaya konmuştur. Elde edilen bilgilere göre, Projenin sosyal amacına ulaşabilmek için, etki azaltıcı önlemler geliştirilmiştir. Araştırma sonuçları ve alınacak önlemler ÇED (Çevresel Etki Değerlendirmesi) Raporu içinde yer alan Halkla İlişkiler Yönetim Planları'na yansıtılmıştır.

Genel olarak, halkla ilişkilerin projedeki uygulamaları başarılı bir şekilde sürdürülmüştür. Projeden etkilenen halk açısından bakıldığında uygulamalar olumlu bir kabul görmüş bulunmaktadır. Şöyle ki halkla ilişkiler ekiplerinin başlıca görevi “yöre halkı ile proje arasında köprü görevi görmek” karşılığını bulmuş ve projeden dolayı yaratılmış mağduriyet giderilemiyorsa bile bunu tazmin etmek olan sosyal amaca da genel olarak ulaşmış durumdadır. Yöre halkı projeden kaynaklanan şikayetlerini, sıkıntılarını, endişelerini, beklenti ve isteklerini kolaylıkla ve kısa zamanda ifade edip cevap alabileceği bir mekanizmaya kavuşmuştur. Halkın projeden kaynaklanabilecek mağduriyetleri alınan tedbirler sayesinde örneğin ürününe vs. zarar verildiğinde tazmin edilmesi ile en aza indirilmiştir. İnşaat öncesi bilgilendirme, emniyet toplantıları, sağlık eğitimleri, okullarda verilen yol-güvenlik-emniyet eğitimleri vb. uygulamalar, halkı ilgilendiren konularda onlara danışılması ve bilgilendirilmesi gibi başka projelerde de uygulanabilecek yeni bir kültür oluşumunun başlangıcı olarak düşünülebilir. İstihdam stratejisi sayesinde de özellikle vasıfsız eleman istihdamı konusunda yöre halkına tarafsız bir mekanizma sayesinde adil bir istihdam imkanı sağlanmıştır. Fakat vurgulanması gereken bir konu benzer çalışmalarda yaşanan olumsuzluklardan kaynaklanan güvensizlik duygusunun adil bir mekanizma oluşturmaya büyük özen gösterdiğimiz halde bizim çalışmalarımıza da kısmen yansması, gene istihdam örneğinde olduğu gibi. Aynı zamanda, halka vermemiz gereken mesajın her zaman net ve anlaşılır olmasının önemini, bir konuyu gereğinden fazla gündeme getirmenin söylediğin ne olursa olsun beklentiyi artırdığını, örneğin istihdam konusunda olduğu gibi, farkettilik ve bu konularda hassas olmaya özen göstermekteyiz. Bu konuyla ilgili olarak, inşaat müteahhitleri ile yapılan anlaşmalarda, istihdam edilecek vasıfsız elemanların tümünün güzergah boyunca doğrudan etkilenen yerleşim yerlerinde ikamet eden kişiler arasından

seçilmesi maddesi konmuştur. BTC'nin ekonomik etkileri kısaca geçirilirse, hattın gerçekleşmesi ile geçiş ücreti ve Türkiye'nin sahalardaki payından dolayı önemli ölçüde gelir elde edilecektir. Taşıma maliyetlerinin minimuma indirilmesi, finansman ve navlun ücretlerinden sağlanacak tasarruf gibi nedenlerle daha ucuza ham petrol temin etmek mümkün olacaktır. BTC hattından alınacak petrol ile ithalata bağımlı Türkiye'nin enerji arz güvenliğine yapılacak katkı açısından da çok ciddi bir avantaj tesis edilmiş olacaktır.

BTC'nin inşaat aşamasında yaratılan yaklaşık 20.000 kişilik toplam yeni istihdam ve iş olanakları ile hem Türk özel sektörünün önü açılmış hem de hattın geçtiği bölgelerde ekonomik canlanma yaşanmıştır. Özellikle inşaat aşaması boyunca kısa, orta ve uzun vadeli istihdam olanakları yaratılması açısından projenin, gerek boru hattı güzergahı üzerinde gerekse deniz terminali mücavir alanlarında bulunan yerleşim birimleri için pek çok iş imkanı yarattığına şahit olunmuştur. Büyük hızla devam eden sosyal ve çevresel yatırım programları ile de boru hattı ve deniz terminali civarında bulunan genel çevre ve yerleşim alanlarına önemli bir takım dışsal faydalar sağlanmaktadır. BTC hattı içinde ve Ceyhan terminalindeki ham petrol sayesinde, kriz zamanlarında arz esnekliği sağlamak üzere, Türkiye'nin stratejik petrol stok kapasitesi artacaktır.

BTC ile, Ceyhan terminali önemli bir uluslar arası petrol piyasası merkezi haline gelirken, yaratılan sinerji ile Mersin ve İskenderun limanları da hızla canlanacaktır. Bu güne kadar siyasi, ekonomik, stratejik ve güvenlik bakımından en uygun çözüm olduğunu dünyaya kanıtlayan BTC, Türk Boğazları'ndaki aşırı trafik yükünden kaynaklanan geçiş risklerinin en aza indirilmesi sayesinde çevresel etkiler bakımından da açık ve önemli avantaj sağlayacaktır.

Doğu-Batı Enerji Koridoru'nun en kritik ayağını oluşturan BTC ile hem Türkiye'nin jeopolitik önemi artacak hem de Azerbaycan ve Gürcistan'ın siyasi ve

iktisadi istikrarına katkı yapılacaktır. BTC ile Azerbaycan, dünya genelinde sayılı üreticiler arasına giriyor.¹²⁹

3.5.3 Sağlık ve Emniyet

BOTAŞ BTC HPBH Proje Direktörlüğü taahhütünde hiç kimsenin yaralanmaması, malımızın/mülkümüzün zarar görmemesi yer almaktadır. Bu politika sayesinde ofislerde, sahalarda ve arazi işlerinde Sağlık ve Emniyet bilincini en üst seviyede tutulmuştur. Yapılan kaza araştırmaları, birçok kazanın genelde iki sebepten kaynaklandığını göstermektedir; emniyetsiz davranışlar ve emniyetsiz koşullar. Yapılan istatistiklere göre, kazaların 10 da 9 unun emniyetsiz davranışlardan meydana gelmektedir. Kazaların önlenmesinde, çalışanların sağlık ve emniyet kültürünü arttırmakla mümkün olmaktadır.

Mayıs 2006 ayı itibarıyla;

- Projede yaklaşık 60 milyon adam-saat ile 140 milyon km. yol kat edilmiştir.
- Yaklaşık 1 Milyon saat Sağlık ve Emniyet eğitimi, 73,000 adet İleri Emniyet Denetim kartı (ASA) ve 545,000 adet Emniyet Gözleme Tutanağı (SOB) kaydedilmiştir.
- Proje'nin başlangıç gününden itibaren toplam 44 adet iş günü kayıplı kaza (DAWFC), 233 adet trafik kazası, 738 adet ilkyardım vakası ve maalesef alınan tüm önlemlere rağmen 7 ölüm kaydedilmiştir.

3.5.4 BTC Boru Hattının Güvenliği ve Korunması

BTC boru hattının Türkiye içinde kalan bölümünü şimdilik, toplamda 1500 asker ve 57 jandarma karakolu korumaktadır. Boru hattı boyunca uçacak olan bir özel uçak, çektiği resimlerle boru hattının durumunu kontrol etmektedir. Boru hattı için koruyucu birlikleri de oluşturulmuş durumdadır. BTC'ye konu olan anlaşmaya göre boru hattı güzergâhında başını BP'nin çektiği konsorsiyumun izni olmadan ağaç dikmek bile yasaktır. Ancak boru hattının geçtiği topraklara, ABD'nin boru hattının güvenliği için kurulacağını açıkladığı "NATO" gücü konuşlanabilecektir. 1999

---

¹²⁹ "BTC 21Yüzyılın İpek Yolu" Dr.Cenk PALA, Hasan KANBOLAT, *Stratejik Analiz*, Haziran 2005,s 23

yılında “BTC” hattı projesi imzalanırken, ABD taraf ülkelere hattın korunmasında NATO’nun aktif görev üstlenebileceği yönünde güvence vermiştir. Bu güvencenin en önemli unsuru, Türkiye’deki incirlik üssü olarak gösteriliyor. Boru hattının çevresinde Türkiye’nin güvenlik güçlerinden sınırsız koruma kuvvetleri, hatta paramiliter gruplar bile oluşturulabilecektir.

Ayrıca BP antlaşmayı her istediği an iptal edebilecektir, ama Türkiye bu hakka ancak çok olağandışı durumlar için sahiptir. Hükümete halkı koruyacak ek maddeler talep etme ya da bunları karşılıklı görüşme hakkını vermemektedir. Anlaşmazlık halinde yetki de İngiliz mahkemelerinde. Ayrıca kişisel başvuru hakkı yoktur. Ancak devlet mahkemeye gidebilmektedir. Devlet uygun görürse BP ile mahkemeye gidebilir. Azerbaycan’ım askeri birlikleri ise BTC boru hattını korunması bahanesiyle 2003 yılından bu yana NATO’nun barış için ortaklık (BİO) programı kapsamında Türkiye ve ABD birlikleri tarafından eğitilmiştir. NATO tarafından eğitilen birliklere ek olarak, her iki ülkede de doğrudan BP tarafından eğitilen özel devriye birlikleri bulunuyor. Gürcistan’da stratejik boru hattı koruma bölümü olarak adlandırılan ve 700 kişiden oluşan birliğin mühimmatı, eğitimi ve finansmanı bütünüyle BP tarafından sağlanmaktadır. Resmi rakamlar üç ülkede boru hattının güvenliğinde 3 bin askerin görev alacağını söylemektedir. Boru hattı, gerek bugün geçerli olan gerekse ileride çıkacak olan tüm kanunlardan muaf tutulmuştur. Hatta anlaşmaya göre; böyle bir kanun çıkarsa da, boru hattı için zaten uygulanmayacak, ama dışarıya uygulandığında BP’nin kârını azaltacak bir durum ortaya çıkarsa BP’nin Türkiye Cumhuriyeti hükümetinden bunları çıkarttığı için tazminat hakkı doğacaktır.¹³⁰

3.5.5 BTC Projesi Ve Çevre

Dünya Bankası standartlarında hazırlanan ÇED (Çevresel Etki Değerlendirme) Raporu, 17 Eylül 2002 tarihinde T.C. Çevre Bakanlığı’nın onayına sunulmuş ve 18 Ekim 2002 tarihinde, T.C. Çevre Bakanlığı tarafından onaylanmıştır. Bu tarihten itibaren, Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesi’nin, özellikle finansmanının sağlanmasında etkin olan temel şartlardan, Dünya Bankası’nın

¹³⁰ <http://sozluk.sourtimes.org/>, Başlık BTC,Erişim Tarihi 26.01.2007

öngördüğü çevre standartlarının gerektirdiği nitelikleri yakalamak amacıyla; gözlem, kontrol ve geliştirme çalışmaları aralıksız devam etmektedir. Sözkonusu çevre standartlarının uygulanmasında kontrolü sağlamak amacıyla Direktörlüğümüzün bu konuda uzman bir şirket ile sözleşmesi bulunmaktadır.

Tüm bu çabalar kapsamında, BTC HPBH Projesi kapsamında güzergah boyunca flora ve fauna incelenmiş, mevcut türler üzerinde projenin olası etkisi incelenerek olumsuz etkilerin en aza indirgenmesi için gerekli önlemler alınmıştır.

Ayrıca, inşaat faaliyetlerinin başlamasından önce, Detay Mühendislik Aşaması'ndan itibaren sürdürülmekte olan yeraltı ve yerüstü çalışmaları sonucunda saptanan bölgelerde yapılacak olan arkeolojik kazı çalışmalarının gerçekleştirilmesi amacıyla, Gazi Üniversitesi ile bir anlaşma imzalanmıştır. Esasen, Proje'de çevre ile beraber çok iyi de arkeolojik temel oluşmuştur. Boru hattının geçtiği yerlerde önceden bilinen ve öngörülen, bunun dışında önceden bilinmeyip hattın çalışmaları esnasında ortaya çıkan alanlarda geniş ölçekli arkeolojik çalışmalar yürütülmektedir. Bu çalışmalar hem yetkililerin gözetiminde hem de üniversiteler tarafından yapılmaktadır.

Bir yandan ise BTC'nin en büyük hissedarı İngiliz "BP" şirketi, özellikle çevre başlığında boru hattına gelecek eleştirileri göğüsleyebilmek için başlatacağı çevresel yatırım programı'na Avrupa Komisyonu ve Çevre Bakanlığı'nın yanısıra "TEMA", "Doğa Derneği", "Bird Life International", "Ekolojik Araştırmalar Derneği", "Türkiye Ormancılık Kooperatifleri Merkez Birliği", "Kuş Araştırmaları Derneği", "Çevre Ve Tüketici Koruma Derneği" (ÇETKO), "Ulusal Doğa Koruma Ve Belgeselleşme Derneği" (DOGABEL) ile "ODTÜ", "İstanbul Üniversitesi", "Karadeniz Teknik Üniversitesi" gibi kuruluşları kattı. Yöre halkını yanına çekebilmek için ise toplumsal yatırım projesi'ni hayata geçiriyor. Bu proje kapsamında, Ardahan'da "Uluslararası Mavi Hilal İnsani Yardım Ve Kalkınma Vakfı", Kars ve Sivas'ta "Sürdürülebilir Kırsal ve Kentsel Kalkınma Derneği" (SÜRKAL), Erzurum'da "Atatürk Üniversitesi", Erzincan, Kayseri ve Gümüşhane'de "PAR" danışmanlık, K. Maraş, Adana ve Osmaniye'de ise "G&G"

danışmanlık tarafından kırsal sürdürülebilir kalkınma projeleri hayata geçirmektedir.¹³¹

3.5.6 Projede Geline Son Durum

Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Türkiye Kesimi gelişmeler ve gelinen son durum aşağıdaki gibidir;17 Kasım 2005 tarihinde Gürcistan-Türkiye sınırından Türkiye'ye giriş yapan Azeri petrolü 28 Mayıs 2006 tarihinde Ceyhan İhraç Terminaline ulaşmıştır. Bu süre içerisinde hattın petrol ile dolununun yanı sıra hat üzerinde inşa edilmiş olan 51 adet blok vana istasyonu, 2 adet pig istasyonu ve 4 adet pompa istasyonunda gerekli devreye alma faaliyetleri yürütülmüştür.

4 Haziran 2006 tarihinde, Ceyhan İhraç Terminali'nden yüklenen ilk petrol tankeri iskeleden ayrılarak, Azeri petrolünün uluslararası pazarlara taşınmasına başlanılmıştır.13 Temmuz 2006 tarihinde gerçekleştirilen Resmi Açılış Töreni'nde iskeleye yanaşmış olan tanker, Ceyhan'dan yüklemesi yapılan dokuzuncu tanker olmuştur.

29 Temmuz 2006 tarihinde, Hattın Türkiye Kesimi Anahtar Teslimi Müteahhidi olan BOTAŞ, Hattın sahibi olan BTC Co. firmasından Geçici Kabul Belgesini almıştır. Kesin Kabul için planlanan tarih ise 2006 yılı Ekim ayı sonudur.

Türkiye BTC petrol boru hattından yıllık yaklaşık olarak 200 milyon dolar gelir elde edecek. Bunu "Botaş International Limited" şirketinden Ahmet Elgül'ün ifadelerine göre; 2006 yılın ekim ayına kadar Ceyhan Terminalinden 56 yük gemisi yüklenmiş durumundadır. Azerbaycan'ın "Azerilight" petrolünü içeren tankerlere yaklaşık olarak 39 milyon varil petrol yüklenmiştir. Petrol ithalatçısı ülkelerinin çoğu Avrupa ülkeleridir. İlk sırada ise İtalya'dır. Bundan başka petrol Hindistan, İsrail ve ABD'ye ihraç olunuyor. Hal hazırda BTC'nin Türkiye bölümünde 537 kişi çalışıyor. Bunların 292'si terminalin kendisinde çalışırken, o bir kısmı ise pompa istasyonlarında görev almaktadır. Ortalama BTC üzerinden Azeri petrolünün günlük geçişi 495 bin varil'dir. 2008 yılında bu rakam 1 milyon varili bulacaktır.

¹³¹ <http://sozluk.sourtimes.org/>, Başlık BTC sayfa 2, Erişim Tarihi 26.01.2007

”BOTAŞ INTERNATIONAL LİMİTED” şirketi boru hattının istismar harçları için her varil petrol için \$ 0,35 alacaktır. Bu da yıllık 120 milyon dolardır. Artı 70 milyon dolar vergi olarak Türkiye bütçesine dahil olacak. Ceyhan’ın Deniz Terminalinde her birinin kapasitesi 1 milyon varil olan yedi tane rezerve bulunmaktadır. Ceyhan terminalinden birinci tanker 2006 yılının 4 haziranında yükletildi.¹³²

3.5.7 Projenin İşletme Dönemi

Projenin işletme dönemi en az 40 yıl sürecektir ve 10’ar yıllık uzatmalar ile 60 yıla kadar uzayabilecek bir süreç içermektedir. 1996 yılında BOTAŞ tarafından kurulmuş olan BOTAŞ International Ltd. (BIL) firması, Türkiye Cumhuriyeti Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı tarafından BTC HPBH Türkiye Kesimi İşletme firması olarak atanmıştır. İşletme Anlaşması, BTC Co. ile müzakerelerinin sonuçlanması ile 25 Ekim 2002 tarihinde imzalanmıştır. Bugün itibariyle BIL gerekli tüm sahalardaki elemanları, gerekli makine ve ekipmanları ile, hazırlıklarını tamamlayarak işletmeye geçmiştir. Diğer faydalarının yanı sıra bu Proje’den “geçiş vergisi ve işletmecilik hizmetleri“ karşılığında; taşınacak kapasiteye bağlı olarak, 300 Milyon \$ civarına çıkan bir yıllık gelirin başrol oyuncusu olan BIL Türkiye’de özel bir boru hattı işletmeciliğinin de ilk örneğini sergileyecektir.

3.5.8 BTC’ye Türkiye’den Destek

BTC projesinin Türkiye’deki en büyük destekçilerinden birisinin, bir dönem “Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi” (ASAM) genel koordinatörlüğü yapmış olan enerji uzmanı Necdet Pamir olduğu bilinmektedir. “CHP“ meclis grubu enerji danışmanlığı görevinde de bulunan Pamir, geçtiğimiz aylarda enerji bakanlığı danışman kadrosuna alınmıştır. AKP karşıtı olduğu bildirilen Necdet Pamir’in buna rağmen, CHP’deki görevinden sonra enerji bakanlığı’na kontenjanından girdiği

¹³² <http://day.az/news/oilgas/64612.html> Erişim tarihi 24 ekim 2006

iddia ediliyor. Bu atama aynı zamanda, ABD'nin öncülük ettiği BTC projesinin siyasi partiler arasında tam bir mutabakatla desteklendiğini de göstermektedir.

BTC' ye Türkiye'de destek veren kuruluşlardan bir tanesi de Türk-Metal sendikası'nın kurduğu, yine bu sendikanın TV kanalı Avrasya TV ile koordineli çalışan "tusam-ulusal" güvenlik stratejileri araştırma merkezidir. Milliyetçi bir söyleme sahip merkez, yayınladığı araştırmalarıyla BTC projesine destek vermektedir. Bilindiği gibi "TUSAM", cumhuriyet gazetesi'nin haftalık strateji ekini de çıkarmaktadır. Ekin son sayısı, "BTC' de mutlu son" başlığıyla boru hattı projesinin Türkiye'ye kazandırdığı avantajlara ayrılmıştır.

3.5.9 BTC'ye ABD'den Destek

Azerbaycan'da George Soros'un adının geçmesi şaşırtıcı değildir. George Soros'un " Açık Toplum Enstitüsü" tarafından desteklenen ve Azerbaycan'da faaliyetlerine 2003 yılında başlayan "Kamu Maliyesi Denetim Merkezi" (PFMC), Kafkaslar ve Orta Asya'daki eski sosyalist ülkelerde zengin petrol kaynaklarına sahip ülkelere dönük raporlar yayınlamakta, etkinlikler yapmaktadır. Bu örgütün, petrol kaynaklarının ve gelirlerinin emperyalist ülkeler tarafından kontrol edilmesine dönük faaliyet gösterdiği yönünde ciddi eleştiriler bulunmaktadır. "PFMC", kurulduğu tarihten bu yana, BTC'nin ekonomik açıdan verimli olduğu görüşüne kamuoyu desteğini artırmaya çalışmaktadır. BTC'nin en büyük destekçisi ise ABD'dir. Daha 1950'lere gelmeden "BOP" çerçevesinde BTC'yi düşünmüşler. Amaç, enerji sisteminin tek elden Amerika tarafından kontrol edilmesidir. Bunu kontrol edebilmek için de temel güç İsraildir; Çünkü Ortadoğu'da ABD politikaları için çalışan, ABD'nin vurucu gücü İsrail'dir. Ayrıca Türkiye devletinin İsrail ve Rusya ile birlikte ön anlaşmaları imzaladıkları bir proje çerçevesinde, BTC'den gelen petroler, Ceyhan'da durmadan ya sualtı boru hattı ile ya da tankerlerle İsrail'in Aşkelon şehrine taşınacak. Eskiden İran'ın Kızıldeniz'e petrol çıkarmak için Filistin'e yaptığı bir boru hattı vardı. Kızıldeniz'deki Eylat limanından Aşkelon'a boru hattı çekmişlerdi. Böylece Süveyş'i dolaşmadan direk Kızıldeniz'e oradan da Aşkelon'dan Akdeniz'e açılıyorlardı. Bu anlaşmalar olmadan bir yıl önce İsrail bu

boru hattını tersine çevirdi ve ne ilginçtir kapasitesini üç milyon varile çıkardı. şimdi boru hattı Aşkelon'dan Kızıldeniz'deki Eylat'a çalışıyor. Yani Samsun-Ceyhan ve BTC'den gelen üç milyon varil petrol önce Aşkelon'a oradan da bu hatla Kızıldeniz'e götürülecek. Rus petroleri de ilk defa doğu denizlerine açılacak. Amerika da hem Süveyş kanalının canına okumuş olacak hem de Arap ülkelerinin tekeline kıracak. Sonuçta İsrail muhteşem bir boru hattı ülkesi haline geldi. Şimdi Rus ve Hazar petrolerini tek bir yerde Aşkelon'da kontrol altına almış oldu. Bakanlık açıklamasında, Azerbaycan devlet başkanı İlham Aliyev'in de BTC boru hattının İsrail'e kadar uzatılmasını desteklediği bildirildi. Ayrıca bölgede çok eski boru hatları var, bir tanesi Kerkük-Musul-Hayfa boru hattıdır. Biraz tamirat ve biraz kapasite artırımıyla, ki ABD ve İsrail şu an onunla meşgul, günde beş milyon varil kapasiteye çıkartabilecek durumdadır. eskiden Suudi Arabistan'dan da Hayfa'ya bağlanan bir petrol boru hattı vardı. İsrail-Arap sorunu yüzünden kapatılmış olan bu hat da şimdi yeniden canlandırılıyor. Irak'ın güneyini de o hatta bağlıyorlar. Yani Ortadoğu petrolünün çok büyük bir kısmı Hayfa'da toplanıyor, Rus ve Hazar petroleri de Aşkelon'da. İşte BTC'nin yapılmasının sebebi, arkasındaki şey bu.¹³³

3.6 Bakü-Supsa Petrol Boru Hattı

Bakü-Ceyhan gösterilen boru hatları arasında en uzun olanıdır. Bakü-Ceyhan, Bakü-Supsa'ya göre iki kere daha büyük yatırım talep ediyordu. Supsa'yla nakledilen petrol İstanbul'a ihraç ediliyor. Burada son on senede 200'den fazla kaza olmuştur. Bir yılda buradan 50 binden fazla gemi geçmektedir. Bunların 4 binden fazlası tankerlerdir. Türkiye hükümeti hem güvenliği hem de çevre korumayı esas alarak Bakü-Supsa'ya karşı çıkmaktadır.

Uzunluğu 827 kilometre olan Bakü-Supsa boru hattının 722 kilometresi 130 milimetre olan çelik borulardan yapılmıştır. Boru hattı yıllık yaklaşık 5 milyon ton petrol ihraç edebilmektedir. Bakü-Supsa boru hattı Azerbaycan'daki "Sengeçal" ve Gürcistan'daki Supsa terminalleri arasında yapılmıştır. "Sengeçal" terminali 24 inçlik sualtı boru hattıyla Çırak platformundan günde 115 bin varil ham petrol

¹³³ <http://sozluk.sourtimes.org/>, Başlık BTC,Sayfa 2, Erişim Tarihi 26.01.2007.

alabilmektedir. 25 aralık 1997'den kullanımda olan terminalde 25.5 bin metreküp kare olan 4 depo vardır. Supsa terminali ise tankerlere petrolü doldurmak için yapıldı. Terminalde her biri 250 bin ton olan 4 depo vardır. Gürcistan için boru hattının parasal değer ile beraber siyasi önemi de vardır. Bu hatla ülke için daha fazla ekonomik güven elde edilmekte, bundan başka daha rahat bir şekilde enerji ihtiyaçları karşılanmaktadır. Bakü-Supsa'nın inşaatında 3000 kişi çalışmıştır ki, bunun da yüzde 70'i Gürcistan ve Azerbaycan vatandaşlarıdır. İnşaatı "Azfen Tekfen" şirketi yapmıştır.

Azerbaycan petrol stratejisinde yalnız kendi kaynaklarını kullanmamalıdır. Kendi altyapısından yararlanarak yabancı şirketlerin yatırımlarından gelir elde etmek imkanı vardır. Transit mekandan kullanılması da mümkündür.

Azerbaycan'ın petrol ihracatı stratejisinde Supsa'da inşa edilen rafineri vardır, ayrıca Supsa terminalinden bu işe ilişkin hisse senetleri alınabilmektedir. ABD'nin yatırımlarıyla Supsa'da inşa edilen fabrikanın gücü yıllık yaklaşık 12 milyon tondur. Gürcistan Azerbaycan'la yaptığı anlaşmasında fabrika gelirlerinin %10-15'nin Azerbaycan'a verileceğini vaat etmiştir.

Yeni jeopolitik siyasette petrol faktörünün rolü büyüktür. Petrol Kafkaslarda ve Orta Asya'da her türlü iyimser entegrasyonu hızlandırmaktadır. Hazarın petrolü bu bölgedeki ülkelerin petrolünün de dünya piyasalarına çıkışını da gerçeğe dönüştürmektedir. İleride Tengiz-Bakü-Ceyhan hattı gündeme geliyor.¹³⁴

Böyle bir durumda belli oluyor ki, Karadeniz'e ihraç edilen yalnız Azerbaycan petrolü olmayacaktır. Azerbaycan daha sağlam ekonomik siyaset yürütmekle kendi petrolünün Akdeniz ve İran körfezindeki pazarlara çıkışını sağlamalıdır. Bu siyasetin en iyi yönlerinden biri de Nahçıvan'ın enerji ihtiyaçlarının ödenmesidir.

---

¹³⁴ HACIZADEH.E.M, "Azerbaycan'ın Petrol ve Doğalgaz Potansiyeli: Gerçekler ve Sanal Çizgiler",Bakü, Elm Yayınevi,2001,s. 18.

3.7 Nabucco Doğalgaz Boru Hattı Projesi

Yeni ülkelerin de katılımıyla sınırları giderek genişleyen Avrupa Birliği'nin artan enerji ihtiyacı birliği yeni arayışlara itmektedir. Halen dünyanın ikinci büyük enerji tüketicisi olan AB'nin petrol ve doğalgaz ihtiyacının büyük bir bölümünün ithalat yoluyla karşılanması ve ilerleyen yıllarda ithalatın daha da artacak olması yetkilileri düşündürmektedir. Büyüyen enerji talebinin yanı sıra satıcı ülkelerin sınırlı olması Avrupalı enerji uzmanlarının gözlerini Hazar Havzasına çevirmesine neden olmaktadır.

AB ortak enerji politikasının temel metni olarak kabul edilen "Green Papers" belgesine de giren Hazar Havzası, AB'nin Körfez Bölgesine olan bağımlılığının dengelenmesinde büyük yararlar sağlayacak bir kaynak olarak görülmektedir. Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı (BTC) ile Hazar'ın zengin enerji yataklarından bir nebze yararlanmayı başaran Avrupalıların bölgeye ilişkin bir sonraki önemli projesi ise Nabucco Doğalgaz Boru Hattı'dır.

Azerbaycan, Kazakistan, İran hatta Irak kaynaklı doğalgazın Türkiye üzerinden Bulgaristan, Romanya ve Macaristan yoluyla Avrupa'ya ulaşmasını sağlayacak olan hattın inşaa faaliyetleri, içinde bulunduğumuz yılda hız kazandı. Haziran 2006'da 5 ülkenin enerji bakanlarının imzaladığı anlaşmayla resmîyet kazanan hattın, 2010 yılına kadar tamamlanması planlanıyor. İlk etapta yılda 4,5 milyar metreküp doğalgazı AB içlerine taşıyacak Nabucco hattının ilerleyen yıllarda kapasitesinin artırılması ve 2020 yılında hattan geçen doğalgaz miktarının yılda 31 milyar metreküpe çıkarılması hedeflenmektedir.

Alternatif gaz sahalarına odaklanan yeni AB stratejisinin ilk somut projesi olan 3 bin 300 kilometrelik Nabucco Hattı'nın büyük bir bölümü (1.558) Türkiye'den geçmektedir. AB'nin doğalgaz ihtiyacının yüzde 3'ünü karşılayacak olan hat bu yönüyle Türkiye'yi Bakü-Tiflis-Ceyhan'dan sonra ikinci kez uluslararası 'enerji koridoru' haline getiriyor ve ülkenin konumunu pekiştirmektedir.

Nabucco'nun ama omurgasını Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Boru Hattı veya bilinen adıyla "Şahdeniz Projesi" oluşturuyor. Hazar kaynaklı doğalgazı 2007 yılında Türkiye'ye ulaştıracak yeni hatla Erzurum'a getirilen doğalgaz buradan Ankara'daki ana hatta taşınacak ve oradan Avrupa'ya iletilecektir.

AB halen yaklaşık 200 milyar metreküp olan doğalgaz talebi 2020 yılında 500 milyar metreküpe ulaşacaktır. "Petrol fiyatlarının 2003'ten itibaren yükselmeye başlaması doğalgaz fiyatlarının da giderek artmasına neden olmuştur. Petrol kaynaklı bu fiyat hareketinin zararını asgariye indirmek için yapılması gereken şey kaynak çeşitlendirilmesine gitmektir. Bunun iki temel yararı vardır: Birincisi doğalgaz arzında yaşanacak muhtemel bir aksamada yaşanacak tahribat en aza indirgenmiş olur. İkincisi de maliyetleri kontrol etmeniz mümkün hale gelmektedir.

Nabucco Hattı ile AB'nin doğalgaz ihtiyacının sadece yüzde 3'ü karşılanacaktır. Türkiye, 2006 doğalgaz ithalatının miktar olarak %66'sını Rusya'dan yapmıştır. Bu ülkeden ithal edilen gaza ödenen para ise bu yılın ilk 10 ayında % 60 oranındaki artışla 4,3 milyar doları buldu. Bu rakam 2005 toplamında 3,6 milyar dolar seviyesindeydi. Ama Türkiye'nin enerji ihracatında ciddi kıpırdanma göze çarpıyor. Özellikle işgal sonrasında Irak'a yapılan satışlar, petrol ürünleri ihracatına ivme kazandırmıştır. Geçen sene gerçekleşen 2 milyar 641 milyon dolarlık enerji ihracatının 2 milyarını petrol ürünleri teşkil etmektedir. Bu yılın 10 aylık dönemindeki rakam da geçen yılı geride bırakarak 2 milyar 852 milyon dolara ulaşmıştır.

Son birkaç yılda sıçrama gösteren bu durum, enerji köprüsü olma iddiasındaki Türkiye açısından son derece önemlidir. Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattının bu yıl devreye girmesi, yakın zamanda Bakü-Tiflis-Erzurum doğalgaz boru hattının da istismara başlanması, hayati hamlelerdir.¹³⁵

---

¹³⁵ Ufuk Şanlı, "Nabucco ile Doğalgaz'da Kilit Ülke" *Aksiyon*, 11 Aralık 2006, s. 19.

3.8 Azerbaycan-Türkiye (Şahdeniz) Doğalgaz Boru Hattı Projesi

Söz konusu Hükümetlerarası Anlaşma çerçevesinde Azerbaycan'dan Türkiye'ye 15 yıl süreyle yıllar itibarıyla tedricen artarak plato döneminde yılda 6.6 Milyar metreküp seviyesine ulaşacak olan doğalgaz ithalatına yönelik Doğal Gaz Alım Satım Sözleşmesi, 12.03.2001 tarihinde imzalanmıştır. Sözleşme'nin Alıcı tarafı BOTAŞ, satıcı tarafı ise Azerbaijan Gas Supply Company (AGSC) olup, Sözleşme çerçevesinde doğalgazın teslim noktası Türkiye-Gürcistan sınırındır. Türkiye topraklarında Türkiye-Gürcistan sınırına kadar yapılacak olan doğal gaz boru hattının yapım ve işletim sorumluluğu BOTAŞ'a ait olup, Azerbaycan topraklarından başlayarak Türkiye - Gürcistan sınırına kadar yapılacak olan doğal gaz boru hattının yapım ve işletim sorumluluğu ise Azerbaijan Gas Supply Company (AGSC)'ye aittir.

Bu proje ile Azerbaycan gazının Gürcistan üzerinden Türkiye'ye taşınması amaçlanmaktadır. Ekim 2000'de başlayan Azerbaycan'dan doğal gaz teminine yönelik müzakereler sonucunda, 12 Mart 2001 tarihinde Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı ile Azerbaycan Başbakan Yardımcısı tarafından Azerbaycan doğalgazının Türkiye'ye sevkine ilişkin Hükümetlerarası Anlaşma ve bu anlaşmaya istinaden aynı tarihte BOTAŞ ve SOCAR arasında Doğal Gaz Alım Satım Sözleşmesi imzalanmıştır. 15 yıl süreli Doğal Gaz Alım Anlaşması, alımların 2 Milyar m³ ile başlamasını ve plato periyotta 6.6 Milyar m³/yıl'a ulaşmasını öngörmektedir. Söz konusu Alım-Satım Kontratı şartları uyarınca, doğal gazın teslim noktası Türkiye/Gürcistan sınırındır. Hattın Türkiye topraklarında kalan kısmının yapım ve işletme sorumluluğu BOTAŞ'a ait olup, Azerbaycan topraklarından başlayarak Türkiye/Gürcistan sınırına kadar yapılacak kısmın yapım ve işletme sorumluluğu da SOCAR-Azerbaycan'a aittir. Azerbaycan-Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı Projesi'nin Türkiye kısmı ile ilgili olarak, Azerbaycan'dan alınacak olan doğal gazın Gürcistan-Türkiye sınırından Doğu Anadolu İletim Hattı'na 225 km.lik bir hat yapılarak bağlantı noktası olan Erzurum-Horasan'a kadar taşınması planlanmaktadır

Şahdeniz Projesi'nin adı da Bakü -Tiflis - Erzurum Projesi'dir. Bu gazın, Erzurum'a kadar gelmesi planlanmaktadır. 2006 yılı sonunda ilk gaz bu boru hattıyla

alınacaktır.. Proje başarılı bir şekilde yürümektedir. Bu gazın bir kısmını Türkiye kullanırken, bir kısmı da gazı Yunanistan'a oradan da İtalya'ya verilecek. Yunanistan ile İtalya'ya verilecek doğalgazın miktarı 12 Milyar metreküp olacaktır. 136

Şahdeniz Yatağı'na ilişkin anlaşma 4 Temmuz 1996 tarihinde imzalanmış ve 4 Ekim 1997'de onaylanıp, 17 Ekim 1996'da yürürlüğe girmiştir. "Production Sharing Agreement" biçiminde imzalanan anlaşma, 30 yıllık süreyi kapsamaktadır. Bu anlaşma ile sorumluluk "Şahdeniz" Konsorsiyumuna verilmiştir. BP Exploration Ltd., arazinin işletilmesinden sorumludur. Hazar'da Azerbaycan sektörünün güneydoğusunda yerleşen Şahdeniz Yatağı, Bakü'den 70 km uzaklıktadır. Yatak 800 km kare'lik alanı kapsamaktadır. "BP Exploration" 1996 yılının Ekim ayının sonlarına doğru çalışmalarına başlamıştır. Projenin yatırım tutarı 4.1 milyar dolardır¹³⁷.

Şahdeniz Yatağı'nda yaklaşık bir trilyon metreküp doğalgaz rezervi bulunmaktadır. Doğal gazın 400 milyar metrekübü tasdiklenmiştir. Yılda 60 milyar metreküp doğal gaz çıkarılabileceği tahmin edilmektedir. Böylece "Şahdeniz" yatağı Azerbaycan'ın doğal gaz potansiyelini yaklaşık 1 trilyon m³ arttırmıştır.

Yukarıda temel göstergeleri hakkında bilgi verilen projenin konsorsiyumuna katılma talepleri anlaşmayı siyasi mücadele alanına çevirmiştir. Karabağ yatağı ile ilgili anlaşmanın ardından "Liberation" gazetesi 6 ay içerisinde yeni bir petrol anlaşmasının imzalanacağı konusunda bilgi vermiştir ve Fransız petrol şirketi "Elf Aquitaine" in anlaşmaya katılacağını bildirmiştir. Yeni petrol anlaşmasına Fransa'nın katılmasında, Aliyev'in Aralık-1993 tarihinde Fransa'ya yaptığı resmi ziyaretin etkisi olmuştur. 138

Öte yandan Lukoil'in diğer Rus şirketi Yukos ile ortak olarak konsorsiyuma katılacağı kesinlik kazanmıştır. Ancak İran'ın katılımı noktasında problemler çıkmıştır. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nın Mayıs-1996'da Aşkabat'taki toplantısında Azerbaycan'ın Şahdeniz'deki %20'lik payının %10'unu İran'a vereceği hakkında

¹³⁶ www.botas.com.tr, Erişim tarihi 12.12.2006.

¹³⁷ "Caspian Staging a Comeback", offshore engineer, June 2000, s. 38; Doing business in Azerbaijan. Baker&McKenzie, Mayıs 2000, s.57.

¹³⁸ "Caspian Staging a Comeback", s.38; *Consulting & Business*, S.9, 1999, s.30.

Aliyev ve Rafsancani anlaşma imzaladı. Böylece Hazar petroleri konusunda İran'ın bazı olumsuz etkilerinin yok edilmesi amaçlandı. Ancak daha önceden konsorsiyumda ABD şirketlerinin de katılacağı öngörülmesine karşın, İran'ın katılması durumunda Washington ABD şirketlerinin anlaşmada yer almalarını yasakladı. Sonuçta İran şirketi OIEC konsorsiyumda yer alırken hiçbir ABD şirketi konsorsiyumda yer almadı. Şahdeniz'de şirketler arasında pay dağılımı şöyledir:

İngiliz BP	%25.5,
Norveç Statoil Alliance	%25.5,
Azerbaycan SOCAR	%10
RusLukoil	%10
Fransız TotalFinaElf	%10
İran OIEC	%10
Türk TPAO	%9

Şahdeniz Yatağı, Azerbaycan'ın dünyanın doğal gaz üreticisi ve ihracatçısı ülkeleri arasında yer almasına imkan verecektir. Bu nedenle Bakü-Tiflis-Ceyhan hattı kararlaştırılmadan doğal gaz ihracına ilişkin boru hattı da tartışılmaya başlamıştır.

Şahdeniz'den çıkarılacak gazın satışı ile ilgili olarak 2004'te 4 anlaşma imzalanmıştır. Yılda 6.3 milyar metreküp gazın satılması için ilk anlaşma "Botas"la imzalanmış, bir anlaşma Azerbaycan devleti ile iki anlaşma ise Gürcistan'la imzalanmıştır. Anlaşmalara göre, Türkiye'ye yılda 1,5 milyar metreküp doğalgaz, Gürcistana ise 800 mln metreküp doğalgaz satılacaktır.

İlham Aliyev'in Aralık-2004'de İngiltere'ye seferi sırasında ise Avrupa Yeniden Kurma ve Kalkınma Bankası (AYİB) ile 'Şahdeniz Projesi'nde Azerbaycan tarafından finanse edilmesi gereken %10'luk pay ile ilgili olarak kredi anlaşması imzalanmıştır. Azerbaycan'ın 'Şahdeniz Projesi'ndeki payını finanse edecek olan AYİB, kredi anlaşmasına göre SOCAR'a 170 milyon dolar kredi verecektir.

Böylece "Şahdeniz" gazının dünya piyasasına çıkarılması için gereken finansmanın sorununun yabancı finans kurumları tarafından karşılanmasının başlangıcı ve projenin hayata geçmesi için önemli adım olmuştur.

Şahdeniz projesi çerçevesinde her ay yaklaşık 100 milyon dolar harcanmaktadır. Şahdeniz dünyanın en büyük 10 petrol-gaz projesinden biri olacaktır. 2006 yılının ilk 3bölümünde Şahdeniz projesi için harcanan para miktarı 683 milyon dolar oldu.Bu,tahminlerde olan 865 milyondan daha azdır.BOTAŞ 30 Eylül 2006 yılında Türkiye arazisinde olan kendi boru kısmını Doğu-Kafkasya Boru hattına birleştirdi.Yataktan 2006 yılının sonlarında doğal gaz ihraç edilmeye başlanacaktır. Sonradan bazı kısmı Yunanistan'a diğer kalanını da İtalya'ya verilecektir.¹³⁹

3.8.1 Türkiye'nin Enerji Tüketimi ve "Şahdeniz" Doğalgaz Projesinin

Rolü

Türkiye, tükettiği enerjinin yaklaşık % 23'ünü doğal gazla karşılamaktadır. Elektrik tüketiminde gazın payı ise % 44 civarındadır. Türkiye, 2005 yılında yaklaşık 26 milyar metreküp civarında gaz tüketmiştir. Tükettiğimiz doğalgazın tamamını ithal edilmektedir. Bunun da % 65'ni Rusya Federasyonu'ndan ve iki ayrı boru hattından sağlamaktadır. Tek ülkeye bu oranda bağımlılık kadar, tamamı ithal edilen bir kaynak olan gazın elektrik üretiminde bu denli yüksek oranda kullanılması gibi hatalar, yıllardır sürdürülen yanlış enerji politikalarının, bugün değiştirilmesi zor sonuçlarıdır.Hem Rus doğalgazına aşırı bağımlılık, hem de Rus gazının çok pahalı alındığı iddiaları, bir kez daha, ancak bu kez, ardında Rus yetkililerinin açıklamaları gibi sağlam dayanaklarla ortaya çıkmıştır.Rusya'nın, kendi yörüngesinden uzaklaşıp Batı ve ABD'yle yakınlaşan Azerbaycan'a fiyat artışı yapmaması, genel yaklaşımına ters gibi değerlendirilebilir.Bugüne kadar Rus gazına gereksinimi olan Azerbaycan, özellikle Şahdeniz sahasındaki doğalgaz üretimine bağlı olarak, artık ithalatçı ülke

---

¹³⁹ "Şahdeniz-Azerbaycan İlerliyor", *Caspian Energy Dergisi*, 2005, s. 13.

konumundan, ihracatçı ülke konumuna gelmektedir. Dolayısıyla, burada Rusya'nın fiyat üzerinden oynayabileceği bir alan kalmamıştır.¹⁴⁰

3.8.2 Doğalgaz alanında Azerbaycan-Türkiye'ye İşbirliği

Türkiye'nin mevcut doğalgaz ithalatını çeşitlendirmede yönelebileceği ülkelerden biri Azerbaycan'dır. Bakü havzasındaki hidrokarbon rezervleri, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Azerbaycan'ın temel gelir kaynağı olması ve Haydar Aliyev'in özelleştirme girişimleri, yabancı yatırımları ülkeye çekmiş ve ekonomiye ivme kazandırmıştır. "Yüzyılın Anlaşması" olarak anılan Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) ham petrol boru hattının son aşamasına gelinmiştir. Boru hatları, Hazar'a kıyıdaş diğer ülkelere de uzatılarak, havzanın kaynaklarını uluslar arası pazara ulaştıracaktır. Böylelikle, başta Azerbaycan olmak üzere üretici ev sahibi ülkelere de gelir bırakacaktır.

Tablo 18 : BOTAS'IN Doğalgaz Alım-Satım Anlaşmaları

Mevcut anlaşmalar	Miktarlar (milyar m)	İmza tarihi	Süre (yıl)	İşletmeye Alma tarihi	Anlaşma Bitim tarihi
Rusya(Balı)	6	1986	25	1987	2011
Cezayir(LNG)	4	1988	20	1994	2014
Nijerya(LNG)	1,2	1995	22	1999	2020
İRAN	10	1996	25	2001	2025
Rusya(Karadeniz)	16	1997	25	2003	2025
Rusya(Turusgaz)	8	1998	23	1998	2020
Türkmenistan	16	1999	30	-	-
Azerbaycan	6,6	2001	15	2006	2020

Kaynak:Zaman Gazetesi:2006 Ekim

¹⁴⁰ Necdet Pamir-İlyas Kamalov, "Rus Gazı ve Enerjisinde Bağımlılığın Bedeli", *Stratejik Analiz*, Şubat 2006, s 19.

3.8.3 Şahdeniz Projesi'nin Türkiye'ye Getirdikleri

Şahdeniz Doğalgaz Projesi ile Azerbaycan gazının Gürcistan üzerinden Türkiye'ye taşınması amaçlanıyor. 12 Mart 2001'de Azerbaycan doğalgazının Türkiye'ye sevkine ilişkin Botaş ve SOCAR arasında imzalanan doğalgaz alım satım sözleşmesi de 15 yıllık bir süre boyunca alımların 2 milyar metreküpten başlayarak 6,6 milyar metreküpe ulaşmasını öngörüyor. Türkiye'nin Azerbaycan'la 2007 yılında 3 milyar, 2008'de 5 milyar ve 2009 yılından itibaren ise 6,6 milyar metreküplük gaz alım anlaşması bulunuyor. Azerbaycan, Türkiye ile yaptığı gaz anlaşmasını iptal ettiği takdirde Türkiye'ye 70 milyon dolarlık ceza ödemek zorunda kalacak. Öte yandan Azerbaycan, Rusya'dan 4,5 milyar metreküp gaz satın alıyor.

Proje'sindeki olumsuz gelişmelerde BP'nin tutumunun da önemli rol oynadığına dikkat çekmektedir. İngiliz şirket, Azerbaycan gazını 120 dolardan Türkiye'ye verilmesi yerine daha yüksek fiyatlarla başka ülkelere satılmasını istemektedir. Gelişmeleri değerlendiren üst düzey bir Botaş yetkisi, Gürcistan ile Rusya arasında gaz sıkıntısı yaşandığını belirterek, Gürcistan'ın 6,6 milyar metreküplük gazın 2 milyar metreküpünü almak istediğini aktarmaktadır.

"Azerbaycan ve diğer ortaklar gazın fiyatını artırmak istemektedir. Bunun için farklı platformlarda açıklama yapmaktadırlar. Ancak yapılan mukavelenin sağlam olduğu iddia edilerek" Türkiye ile Azerbaycan'ın siyasi müttefik olduklarının altı çizilmektedir. "Türkiye gibi pazarı kaybetmek istemiyoruz", düşüncelerini aktaran BP yetkilileri Azeri gazını Gürcistan veya başka bir ülkeye satmak gibi bir niyetlerinin olmadığını söylemektedir. Şahdeniz Projesi'nin yüzde 51'i İngiliz petrolçülük devi BP Plc ve Norveç'in kamuya ait şirketi Statoil'e ait. Projenin diğer hissedarları ise yüzde 10'la TotalFinaElfSA, yüzde 9'la Türk Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) ve yüzde 10'luk hissesiyle Azerbaycan'ın devlete ait petrol şirketi SOCAR. Gürcistan-Türkiye sınırında teslim alınacak olan Azeri doğalgazı yaklaşık 225 km'lik Şahdeniz Doğalgaz Ana İletim Hattı üzerindeki Horasan noktasında İran'dan gelen boru hattına bağlanarak, yaklaşık bin 200 km uzaklıktaki Ankara'ya kadar ulaştırılacaktır. 6,6 milyar metreküplük gazın 750 milyon metreküplük kısmının ise Yunanistan'a verilmesi planlanmaktadır. Türkiye yılda 31.5 milyar

metreküplük doğalgaz alımı yapıyor. Bunun 19 milyar metreküplük kısmı Rusya'dan sağlanmaktadır. Türkiye'nin 2005 yılıki doğalgaz faturası 7,1 milyar dolar buldu. Ödemenin 4,7 milyar doları en büyük tedarikçisi Rusya'ya yapılmıştır. Türkiye, Rusya'dan iki hattın doğalgaz alımı yapmaktadır. Krizde gündeme gelen Batı Hattı'ndan yıllık 13 milyar metreküp, günlük 43 milyon metreküp doğalgaz çekilmektedir. Karadeniz'in altına döşenen boru hattından (Mavi Akım) da Rusya'dan yılda 6 milyar metreküplük doğalgaz alınıyor. Gaz alımında ikinci sırada gelen İran'dan Türkiye'ye sözleşmeye göre yıllık 6,7 milyar metreküplük doğalgaz akması gerekiyor. Nijerya ve Cezayir'den LNG tankerleriyle alınan gaz miktarı ise 5,8 milyar metreküp seviyesinde bulunmaktadır. Hattın Türkiye topraklarındaki kısmının yapım ve işletme sorumluluğu Botaş'a ait. Azerbaycan topraklarından başlayarak Türkiye/Gürcistan sınırına kadar yapılacak kısmın yapım ve işletme sorumluluğu ise SOCAR-Azerbaycan'a ait olacak. Azerbaycan-Türkiye Doğalgaz Boru Hattı Proje'sinin Türkiye kısmı ile ilgili olarak, Azerbaycan'dan alınacak olan doğalgazın Gürcistan-Türkiye sınırından Doğu Anadolu İletim Hattı'na 225 kilometrelik bir hat yapılarak bağlantı noktası olan Erzurum-Horasan'a kadar taşınması planlanıyor.¹⁴¹

3.9 “Socar&Turcas Enerji A.Ş” ve Enerji Alanında İşbirliği

Aralık 2006 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi(SOCAR) arasında ve Türkiye'nin “TURCAS” şirketi arasında ortak bir şirket kurulması konusunda önemli bir senet imzalanmıştır. Senet İstanbul'da, “SOCAR” şirketinden Rövnəq Abdullayev ve “TURCAS” şirketi başkanı Erdal Aksoy tarafından imzalanmıştır.

Anlaşmada özet olarak aşağıdakilere değinilmektedir;

- “SOCAR&Turcas Enerji A.Ş” şirketler grubunun kurulması,
- Ceyhan'da petrolün rafinesi için gerekli işlemlerin yürütülmesi,
- Doğalgazın ithali, toptan satışı ve “TURCAS” şirketinin Hazar denizinde her türlü petrol ve doğalgaz arama çalışmalarına katılımı.

---

¹⁴¹ Hüseyin Sümer, Ercan Baysal, “Ucuz Azerbaycan Gazına Rusya Engeli”, *Zaman Gazetesi*, 2006 Ekim 19 ss 1-11.

“Shell” ile akaryakıt dağıtımı alanında ortak olan Turcas Petrol, şimdi de petrol arama, üretim ve doğalgaz alanlarında Azerbaycanlı State Oil Company of Azerbaijan Republic (SOCAR) ile işbirliği yapmıştır.

Socar&Turcas Enerji A.Ş adında yeni bir şirket kuracak olan ortaklık, Ceyhan'da yıllık 10-20 milyon ton kapasiteli bir rafineri kurmanın yanı sıra Hazar'daki Şah Deniz projesinden 2007 başından itibaren gelecek olan doğalgazı Türkiye ve Avrupa dahil başka ülkelere pazarlama işini de üstlenecektir. Şirketin petrol ve rafineri işlerindeki sermayesinin yüzde 51'i Socar'a, yüzde 49'u Turcas'a aitken, doğalgaz işlerinde ise yüzde 51 Turcas'ta, yüzde 49 ise Socar'da olacaktır.

Socar&Turcas Enerji ile Socar'la Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) petrolünün Türkiye ve dünya pazarlarına satışı ile Şahdeniz gazının pazarlanması alanında ortaklık şirketi aracılığıyla Azerbaycan'da petrol ve gaz arama sahalarında da iştirak edecek.Socar'ın yüzde 25'ine sahip olduğu BTC hattından akan petrolün 2009 yılında 900 bin varile ulaşacak, bunun yüzde 80'inin SOCAR'a ait olacaktır.

2010'daki plato düzeyinde Türkiye'ye yılda 6.3 milyar metreküp gazın geleceği Şahdeniz projesinden Türkiye gelecek yıl 2 milyar metreküpün üzerinde gaz almaya başlayacaktır.

4.1 Azerbaycan Petrol Sektörü, Boru Hattı Ulaşımı, Ulaştırma Koridorları SWOT Analizi.

A) Üstünlükler-Strength

1.Azerbaycan'ın Petrol Sanayisi'nin Dünya Ekonomisine Entegre Kapsamında Pozitif Etkileri.

- a) Yüksek bir kalkınma ve büyüme potansiyeli,
- b) Ülkeye yapılan yabancı sermaye yatırımları,
- c) İstihdama olan etkisi,
- d) Dış ticarete olan etkisi,
- e) GSMH'ya olan etkisi,
- f) Global dünya'ya entegre sağlanması,
- g) Gelirlerin kalkınma projelerinde kullanılması,
- h) Politik ve ekonomik gücün kazanılmasına olan pozitif etki,
- i) Ülkenin kalkınmasına olan etkisi,
- j) Stratejik kalkınmaya olan etkisi,
- k) Bölge öneminin ortaya çıkması,
- l) Azerbaycan'a olan nakit para girişi.

2.Boru Hatlarının Türkiye-Azerbaycan Eko-Siyasi İlişkilerinin Kuvvetlenmesine Olan Etkisi.

- a) Çağdaş "İpek Yolu"nun Kurulması ve hayata geçirilmesi,
- b) Enerji bazında olan ortak yatırımlar,
- c) Türkiye'nin enerji sıkıntısının alternatif yollarla karşılanması,
- d) Türk Birliği için adımların atılması ve Enerji Sektörünün önemi,

3.Petrolün Bölgede Güvenliliğinin Sağlanması İçin Pozitif Etkisi.

- a) Petrolün Kafkaslar Bölgesi için stratejik önemi,
- b) Hazar Denizi ülkelerinin hem enerji hem de ticari taşımacılıktaki öneminin artması,
- c) Azerbaycan'ın bölgede önemli oyuncu haline gelmesi,
- d) "Karabağ Sorunu"nun yakın gelecekte çözülmesi.

4.Avrupa'ya alternatif enerji kaynaklarının sağlanmasında Azerbaycan'ın önemi.

- a) Azerbaycan hem enerji ihracatçısı hem de transit ülke olup Avrupa'ya alternatif enerji kaynağı sunarak, kendiliğinde de bu projelerden yararlanıp ekonomisine katkı sağlayacaktır.

B) Zayıflıkları-Weaknesses

1. Azerbaycan'ın Petrol Sektörüne olan çarpıcı bağımlılığı.

- a) Azerbaycan Petrol ihracatına yüksek derecede bağımlı olan bir ülkedir. Bu bağımlılığı rakamlarla gösterecek olursak-Azerbaycan'ın Toplam İhracatının %90'a yakın bölümü ham Petrol Ve Petrol ürünleridir. Bu da ülke ekonomisine yararlı değildir ve ileride tehditlere yol açmaktadır,
- b) Azerbaycan'ın Petrol Sektöründe hala altyapı sorunları mevcuttur, birçok yatakların işletilmesi artık karlı değildir. Petrolün bulunması ve çıkarılması projeleri artık büyük finansal yatırımları talep etmektedir,
- c) Birçok araştırma geliştirme (AR-GE) enstitüleri kapanmak Üzereler, devlete Borçlu olan kurumlar ise iflas durumundadır,
- d) Çağdaş rafineriler ülkede kurulmamış durumda olup, yeni rafineri kurulması projeleri 2007 yılının sonunda tamamlanacaktır,
- e) Ülkemiz kaliteli benzin ve dizel mamullerinden yoksundur,
- f) Devlet Kurumlarının Değişik Sübvansiyonlardan Yararlanmaları, Bununla Bütçe Gelirlerinin Doğru Yönde Harcanmaması faktörü Ortaya Çıkıyor.

2.Enerji Sektöründe Liberalleştirme Reformlarının Geç Yapılması.

- a) Petrol hakta kanunun kabul edilmemesi,
- b) Petrol Fonunun yönetiminin hukuksal düzenlenmemesinin,
- c) Azerbaycan'da petrol gelirlerinin yönetiminde tecrübe faktörü eksiktir,
- d) Azerbaycan dünyada en fazla enerji tüketen ülkeler arasındadır.

3.Rüşvet ve yolsuzluk oranlarının yüksek olması,

4.Gizli ekonomi seviyesi yüksektir,

5.Petrol hasılası ve gelirlerin yönetiminde sosyal (Kamuoyu) kontrol imkanları büyük ölçüde sınırlandırılmıştır,

6.Sosyal Sorunların Büyümesi,

7.Gelir Eşitsizliği,

8.Rusya ve İran tarafından Azerbaycan'ın herhangi bir enerji proje geliştirmesi durumunda buna karşıt olarak alternatif projelerin ve zorlukların çıkartılması sorunu,

9.Azerbaycan'ın Petrol Sektörünün Dünya Petrol Fiyatlarından Etkilendiği.

C) Fırsatları -Opportunities

1.Petrol sektörden gelen gelirlerin ülkedeki azgelişmiş sanayi sektörlerin kalkınmasında ve gelişmesinde kullanılması,

2.Petrol gelirlerinin ülkede altyapı sorunlarının çözülmesinde büyük rol üstleneceği,

3. Ülkeye büyük miktarda döviz girişi ve fonların petrol fonunda birikimi,

4. Petrol sektöründe yeni iş yerlerinin açılması,

5. Ülkede istihdama olan katkısı (son verilere göre 3 sene içerisinde 400.000 binden fazla işyeri açıldı),

6. Azerbaycan'ın İleride Transit Ülkeye Çevrilmesi .

D) Tehditler-Threats

1. "Hollanda Hastalığı" anlaşılan ülkenin doğal kaynaklarının diğer alanları kötü yönde etkilemesi, özellikle de bunun kaynakların imalatı sanayisinde görüldüğüdür. Kısaca petrol sektöründe gelirlerin artışıyla ticaret sektöründe ise üretimin azalmasıdır,

2. Ülkenin gıda ve bir çok başka ürünlerine olan ihtiyacı, ithalat yoluyla karşılanıyor,

3. Milli para kurunun değişkenliği ve sürekli yükselişte olması,

4. Petrol alanının dışındaki sektörlerinin kaynakları - sermaye, hammadde, müteşebbislik imkanları yeterince kullanılmıyor ve geliştirilmiyor,

5. Sağlıksız vergi sistemi,

6. Hidrokarbon-dışı gelirlerinin azlığı,

7. Azerbaycan'ın içinde bulunduğu enerji projelerine başka dost olmayan ülkeler tarafından alternatif boru hattı projelerinin hazırlanması ve yakın gelecekte yürürlüğe konulması, bununla da ülkenin ileride sermaye ve talep sorunlarıyla karşı karşıya kalması.

Sonuç ve Öneriler

Ekonomisi büyük ölçüde petrole bağlı olan Azerbaycan'ın bu kaynağını etkin kullanması geleceği ile yakından ilgilidir. Tarıma dayalı ve kendine yeterli geleneksel tarım ürünleri dışında, petrol ve petrol sanayisi ile gelecekte dünya petrol piyasasında ve uluslar arası enerji koridorlarında önemli bir paya sahip olacaktır.

Azerbaycan'da doksanlı yılların başlarında petrol üretimi ve ihracatı öne çıkmaya başlanmıştır. 1994 senesinde "Yüzyılın Kontratı" adıyla tarihe geçen petrol anlaşmasından sonra söylenenler gerçekleşmeye başlanmış, buna bağlı olarak; ekonomik, siyasal ve sosyal problemler belirginleşmiş, petrol ihracatı, boru hatları ve alternatifleri, hangi alternatifin daha verimli olması gibi sorunlar ve onların çözümü gündeme yerleşmiştir.

"Yüzyılın kontratı"nın gerçekleştirilmesi hükümetin izlediği politikanın doğru olduğunu bir daha kanıtlamıştır. Azerbaycan petrolüne olan ilgi 14 devletin 36 şirketiyle imzalan 21 anlaşmada kendini göstermektedir. Azerbaycan'a bu anlaşmalardan 60 milyarlık yabancı yatırım dahil oldu. 40 binden fazla insanın işsizlik sorunu çözülmüştür.

Kısa süre içerisinde "Çırac-I" petrol platformu kullanıma açılmış, Bakü-Novorossiysk hattı yeniden faaliyete geçirilmiştir. Bakü-Supsa boru hattı inşa edilmiştir. Sengeçal ve Supsa terminalleri kullanıma açıldı, petrol hasılasının hacmi 8.9 milyon tona ulaşmıştır. Şimdi Azerbaycan'ın ekonomik gelişmesi için iyi bir ortam hazırlanmıştır. Çözülmesi gereken sorunların en önemlisi insanların gelirlerinin artmasıdır. Petrol hasılasının da yılda yaklaşık 50 milyon tona yaklaşması beklenmektedir. Petrolün dünya pazarlarına ihracatı, yeni boru hatlarının inşası, onların yönlerinin belirlenmesi gibi problemler de bugün çözülmesi gereken problemler arasındadır. Petrol hasılasından ve ihracatından gelen gelirler Azerbaycan'ın gelecekte yüksek ekonomik düzeye çıkacağıının göstergesidir.

Büyük denizlere direkt çıkışı olmayan Azerbaycan için petrol üretiminden başka onun ihracatıyla ilgili sorunların çözülmesi de önemlidir.

Petrol ve petrol ürünleri ağırlıklı bir sanayi yapılanmasına sahip olan Azerbaycan'da 1990 yılından itibaren hızla düşen sanayi üretimi, Azerbaycan ve diğer eski Sovyetler Birliği ülkelerinde siyasi ve iktisadi istikrarın sağlanmaya başladığı 1995 yılından itibaren tekrar yükselme trendine girmiştir. 1994 yılında %20.8 olan oran 1995'de %29.6 olarak gerçekleşmiştir. Sanayi ürünlerinin GSMH içindeki payı 1998'de %22.9, 1999'da %28.2 olarak gerçekleşmiştir. 2000 yılı GSMH içerisindeki toplam payı %36 olan sanayi ürünleri arasında; petrol, doğal gaz, petrol ürünleri, petrol teknik ekipmanı, çelik, demir cevheri, çimento, kimyasal, petro-kimya ve tekstil gibi ürünler bulunmaktadır. 2000 yılı sanayi üretimi 1999 yılına göre önemli oranda artmıştır. 1996-2000 yılları, ekonomik istikrarın sağlandığı bir dönem olmakla birlikte, GSMH'da gözlenen artış daha çok petrol üretim sanayisindeki artıştan ve buna bağlı inşaat faaliyetlerinden kaynaklanmıştır.

Sanayi ürünlerinin GSMH içindeki payı 2001 yılında %37.6 olarak gerçekleşirken 2002 yılında bir önceki yıla göre düşüş kaydederek %34.9 olarak gerçekleşmiştir. 2003 yılında petrol üretimi 15.378.200 ton, gaz üretimi ise 5.127,8 milyon m³ olarak gerçekleşmiştir. 2003 yılında yeniden artış gösteren bu oran 2004'te ise %38.1 olmuştur.¹⁴²

Dünyada Petrol fiyatlarının hızlı yükselişi Azerbaycan'da büyük enerji projelerinin gerçekleştirilmesiyle aynı zamana denk gelmiştir. 2005 yılında petrol üretimi % 43 artarak 22,2 milyon tona ulaştı, 2006 yılında ise bu rakam 30 milyon tonu bulmuştur. İkibinli yıllarında Azerbaycan Cumhuriyetinin GSMH'ı daha da yükselmeye başlamıştır. 2005 yılında GSMH'ın büyüme oranı % 26,4 oldu.

---

¹⁴² Исмаилов Ч.Н. Основные проблемы территориальной организации нефтегизохимического комплекса Прикаспийского региона. Автореферат кандидатской диссертации, Баку, 2004, s. 59. (İSMAILOV Ç.N "Hazar Bölgesi Ülkelerinin Petrol, Kimya ve Gaz Sektöründe Olan Bölgesel Organizasyon Problemlerinin Çözümü", Yayınlanmamış Doktora Tezi, BDU, Bakü, s 59.)

GSMH'da petrol sektörün payı ise % 41,3'e kadar yükselmiş, 2006 yılının ocak-eylül aylarında bu yükseliş % 54' civarındaymış. Ekonominin son yıllarda petrole olan bağımlılığı daha da artmıştır. Petrol ihracatından gelen gelirlerle devlet bütçe açığını telafi etmiştir.

Devlet Azerbaycan Cumhuriyetinin 2007 yılında dışarıdan borçlanma sınırını 1 milyar dolar olarak belirtmiştir (250 milyon \$ eurbond'ların piyasaya sürülmesi dahil).2006-2009 yılları arasında Maliye Bakanlığı yurtdışı borçlanmaların 4 milyar dolar bulacağını söylemiştir (yeni elektrik santrallerinin ve karayolları yapımının maliyeleştirilmesi için). Bundan başka Azerbaycan'ın Devlet Petrol Şirketinin borçlanmaları da artmaktadır. 2006 yılında ACDPŞ 14 yurtdışı bankadan 750 milyon \$'luk kredi borçlanmasını yapmıştır. Sözü geçen meblağ "AÇG" yatağında olan harcamaları ve EXXO ile TPAO'nun borçlarının kapanmasını kapsamaktadır.

Uluslararası finans kuruluşlarından alınan krediler ve finans kuruluşlarının verdikleri tavsiyelerin ülkede makroekonomik istikrarın sağlanmasında büyük rol oynamasına karşın, reel sektörde üretim seviyesinin ve veriminin yükseltilmesi ve halkın sosyal güvenliğinin artması gibi sosyo-ekonomik problemlerin çözümünde fark edilir bir değişiklikler sağlamamıştır.

Şimdiki dönemde petrol ihracatı onun hasılası kadar önemlidir. Bu sorun büyük devletleri de ilgilendirmektedir. Sorunu çözmek için petrolün dünya pazarlarına çıkışının uygun yolları arandı. Boru hatlarıyla Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan gibi devletlerin petrollerinin dünya pazarlarına ihracatı da mümkündür. Bununla da adigeçen ekonomilerle Azerbaycan ekonomisi arasında sıkı ilişkiler kurmak mümkündür. Ekonomik işbirliği ise siyasal işbirliğine dönüşebilmektedir.

İhraç hattının yönleri uluslararası siyasette de tartışmalara yol açmaktadır. Bazı devletler, örneğin, İran, Kazakistan, Ermenistan, Türkmenistan boru hatlarının kendi arazilerinden geçmesini istiyorlardı. Ama BTC'nin Gürcistan ve Türkiye üzerinden geçirilmesi kararlaştırıldı. İhraç edilen petrol ABD, Fransa, İngiltere ve Almanya gibi devletlerin sanayilerinde kullanılacaktır. Bu ise sonuçta Azerbaycan petrolünün ününün artacağı da demektir.

Boru hattının verimli bir şekilde kullanımı Azerbaycan ekonomisini yabancı sermaye için daha cazip hale getirecektir. Ayrıca istihdam sorunun belli ölçüde çözümleneceği de tahmin edilmektedir. En önemli konulardan olan, ve Azerbaycan hükümeti karşısında duran en önemli sorunlardan birinin, yani Karabağ sorununun çözülmesi için iyi bir ortam hazırlanmaktadır.

Azerbaycan'ın Hazar Denizi'nde yerleşen enerji rezervlerinin üretimine ilişkin olarak uluslararası petrol şirketleri ile 1994 yılında yapılan 'Asrın Anlaşması'nın ardından, ülkenin özellikle enerji sektörüne yabancı sermaye yatırımları başarılı şekilde devam etmektedir. Petrol ve doğal gaz kaynakları ekonominin belkemiğini ve lokomotif gücünü oluşturmaktadır. Enerji kaynaklarının Batı pazarlarına ulaştırılmaya başlaması ile Azerbaycan bölgenin en önemli ve en zengin ülkesi konumuna gelecektir.

Azerbaycan dış ticaret politikasını pazar ekonomisi şartlarına göre oluşturmaya çalışmaktadır. Ekonomide rekabet ortamının oluşturulmasıyla, yabancı ve yerli sermayenin ülkede yatırım yapmasına, üretim faktörlerinin sektörler arası dengeli dağılımına ve fiyatlar genel düzeyinin makul seviyede gerçekleşerek toplam faydanın maksimum kılınmasına katkıda bulunmuş olacaktır.

Azerbaycan'da petrol sanayisi en önemli sektör olduğu için onun gelişimi diğer sektörleri de etkilemektedir. Petrol sanayisi potansiyeli ve altyapısıyla ülke ekonomisinde en önemli yeri kapsamaktadır. Bölgelerde petrol sanayisinin altyapısının gelişmesi halkın gelir durumunu pozitif yönde etkilemiştir. Bunun için petrol sanayisinin gelişmesiyle beraber petrol gelirlerinin halka daha adil bir şekilde dağıtılmasının sağlanması, pazar ekonomisinin gelişmesine yardımcı olacaktır.

Azerbaycan'da yatırımların daha çok petrol sektörüne yapılması ve bu doğrultuda GSMH'nın önemli bir bölümünün petrol gelirlerinden oluşması endişe vericidir. Petrol sektörünün tek taraflı gelişimi nedeniyle dünya piyasalarındaki fiyat değişimleri GSMH üzerinde de dalgalanmalara neden olmaktadır.

Kısaca Azerbaycan ekonomik açıdan "Hollanda Hastalığı" diye ifade edilen ve en genel anlamda; bir sektörün hızlı gelişimi karşısında diğer sektörlerin

gelişmemesi sonucunu doğuracak bir tehlike ile karşı karşıyadır. Hatta Azerbaycan'ın bir sektöre bağımlılığın ötesinde bir bölgeye bağımlılık tehlikesi ile de karşı karşıya olduğu görülmektedir. Hollanda Hastalığı dışında Azerbaycan açısından yabancı sermayeden kaynaklanan problemler şunlardır;

-Ülkenin dış borcunun artması,

-Yabancı sermayeli ve müşterek işletmelerin faaliyetlerinin daha çok erken gelir getiren hammadde yönlü ve hizmet sahalarına yönelmesi,

-Ülkenin üretim sanayisi sahalarına yabancı sermaye yatırımının çok az olması.

-Yatırımların hemen hepsinin Abşeron bölgesinde toplanması sonucu, diğer bölgelerde yabancı sermayenin yok denecek kadar az olması.¹⁴³

Azerbaycan ekonomisinde üretim objelerinin, özellikle de petrol imalatı fabrikalarının yerleştirilmesinde bölgelerin talepleri dikkate alınmamıştır. Yakıt ve dizel, ekonominin tüm alanlarında kullanıldığından onların taşınması zaman ve masraf almaktadır.

Azerbaycan'da yol yapımı için gerekli ürünler, örneğin bitüm, kudron Bakü'nün fabrikalarında üretilmektedir. Yeni yolların inşası bu tür ürünlerin üretiminin artırılmasına talep yaratmaktadır. Taşıma giderleri, yol yapımının maliyetini artırmakta, dağlık araziler de yol yapımını engellemektedir. Bunlar petrol sanayisinin üretim altyapısının yerleşmesine dikkat edilmesi gerektiğini açığa koymaktadır. Hazar'da petrol yataklarından petrol ve doğalgaz hasılasının artmasıyla Azerbaycan'da boru hatlarının gelişmesine de önem verilmiştir.

---

¹⁴³ V.E.Rüstemov, "Azerbaycan İktisadiyyatının Struktur Yenidengurmasında Xarici kapitalın rolu", Azerbaycan İqtisadi İslahatlarının Heyata Keçrilmesi Xüsusiyyətləri və Problemləri, **Azerbaycan Respublikası İqtisadi İnkişaf Nazirliyi İktisadi İslahatlar Merkezi**, Bakü, 2001, ss. 27-28; R.X. Şaulov, "Müstəgillik Şəraitində Regional İnkişafın Strategiyası", Azerbaycan **İktisadi İslahatlarının Heyata Keçrilmesi Xüsusiyyətləri və Problemləri**, **Azerbaycan Respublikası İqtisadi İnkişaf Nazirliyi İktisadi İslahatlar Merkezi**, Bakü, 2001, ss.84-86

Azerbaycan'ın petrol sanayisinde boru hatları sisteminin kurulması için aşağıdaki tedbirler uygulanmalıdır:

- Petrol üretiminde ekim topraklarına zarar gelmesinin önlenmesi,
- Bölgesel güvenlik problemlerinin zamanında çözülmesi, boru hatlarının korunması,
- Çevre korumasına dikkat edilmesi.

Petrol hasılasıyla beraber olarak doğal gaz hasılasının artırılmasında yeni perspektifler görünmektedir. Şahdeniz, Nahçıvan, Apşeron, Dan Ulduzu, Eşrefi, Karabağ yataklarından doğalgaz hasılası yapılmaktadır. Şahdeniz yatağında ise doğalgaz kaynaklar 1 trilyon tondan fazladır.

Azerbaycan'da doğal gaz altyapısı Sovyetlerin Birliği zamanında gelişmiş, ülkenin taleplerini karşılamakla beraber komşu ülkelere; Rusya, İran, Gürcistan ve diğer ülkelere de ihraç edilmiştir. Bağımsızlık elde edildikten sonra petrolden başka doğalgaz ihracatında da gelişmeler vardır. Bakü-Erzurum doğalgaz hattının inşasının gerçekleştirilmesi Azerbaycan'ın doğalgaz sanayisinin altyapısının gelişmesiyle bağlıdır. Projenin gerçekleşmesiyle Azerbaycan doğalgaz ihracatçısı olmuştur. Petrol sanayisinin altyapısının kurulmasında elektrik teçhizatı, iletişimin sağlanmasına özen gösterilmelidir. Petrol sanayisinin altyapısının kurulmasında Azerbaycan'ın aşağıdaki bölgesel sorunları da dikkate alınmalıdır:

- Bölgelerde enerji ve ulaşım sektörlerinin geliştirilmesi,
- Petrol sanayisinin ekolojik çevreye olan negatif etkilerinin aza indirilmesi.

Çevrenin korunması, toplumun önünde duran en önemli sorundur, petrol sanayisi çevreyi olumsuz yönde etkilemektedir. Petrol gelirleriyle çevreyi korumaya yönelik yatırımlar yapılmalıdır. Kür nehrinin kenarında olan petrol, doğalgaz yatakları, Siyazen-Guba petrol ve doğalgaz yatakları, Gence'deki petrol bölgelerinde büyük miktarda kirli sular birikmektedir. Onların temizlenmesi ve çevreye daha az

zararlı üretim yapılması gibi sorunlar da çözülmelidir. Bu bölgelerin Hazar'dan uzakta bulunmasından dolayı kirli sular çevreyi kirletmekte, toprakları verimsizleştirerek erozyona uğramaktadır. Suların temizletilmesiyle beraber onların yeniden kullanıma verilmesi de mümkündür. Bu sular tekniksel amaçlarla kullanılabilir. Neftçala'da bu tür sulardan iyot üretimi yapılmaktadır. Sosyal altyapı, insanların yaşam düzeylerinin göstergesidir. Sosyal altyapının var olduğu bölgelerde insanların yaşam düzeyi daha iyi dereceye ulaşmıştır. Azerbaycan'da ise petrol sanayisinin var olduğu bölgelerde sosyal altyapı diğer bölgelere göre daha iyi gelişmiştir.

Geçen yüzyılın öncelerinde olduğu gibi Azerbaycan'ın ekonomik-siyasal hayatında, ekonomisinde, enerji sektöründe aynı şeyler görülmektedir. Tarihi yanlışlıklar düzeltilmelidir. Geçmişin talep ve metotlarının değiştirilmesi yönünde pozitif yönlerin, tekniksel-teknolojik başarıların uygulanmasını gerektirir. Klasik anlamda kritik ve teftiş her zaman düşünülmüş projelerin gerçekleşmesi gerekmektedir. Bu yönü dikkate alarak Azerbaycan'ın enerji sektöründe verimliliğinin artırılması, bu reformların yapılması şarttır: ¹⁴⁴

- 1.Rezervlerin hacminin net olarak belirlenmesi,
- 2.Emlakin, para vasıtalarının, bitmemiş üretim borçlarının, ve diğer aktif hesapların kontrolü,
- 3.Mevcut kaynaklara ve dünyada yaşananlara uygun olarak enerji stratejisinin düzenlenmesi, Petrol kanununun kabulü,
- 4.Piyasa ekonomisine uygun olarak gerekli yapılanmaya gidilmesi,
- 5.Riskleri azaltan kanunların kabul edilmesi,

---

¹⁴⁴ MİRZECANZADEH A.X., **21 Yüzyılın Yolculuğu**, Bakü, İPP Oskar Basımevi, 2001,s 34

6.Daha esnek maliye şebekesinin kurulması, "ödememeler sendromunun" önünün alınması için dış ticarete olduğu gibi iç pazarda da akreditif ödeme şekline geçit sağlanması,

7.Sektörün maliye-kredi sisteminin kontrol altına alınması, para tedavülünün önünü açmak amacıyla "Petrol Banka" sının kurulması,

8.Petrol gelirlerden gelecek nesillere de pay ayrılması, bu gelirlerin tekrar üretime yönelik kullanılması, altyapının geliştirilmesi, sosyal ve güvenlik problemlerinin çözülmesi amacıyla Petrol fonunun faaliyetinin koordine edilmesi,

9.Yeni teknolojik gelişmelerin uygulanması, "Know How"lardan yararlanmak, otomatikleştirme ve bilgisayarlaştırma şebekesinin genişletilmesiyle verimliliğin artırılması,

10.Yeni kazma stratejisinin belirlenmesi,

11.Petrol hasılatında "Conseption" metodunun uygulanması,

12.Fiyatların belirlenmesinde düzenleyici vasıta gibi alış-satış ajanslarının kurulması,

13.Yeni, az enerji talep eden teknolojilerin uygulanmasıyla enerji kaynaklarına kanaat edilmesi, ihracat bilançosunun arttırılması,

14.Bürokratik sistemden daha yalın olan iş sistemine geçilmesi, zaman kaybının önüne geçilmesi.

Enerji sektöründe reformların yapılmasında bazı faktörler de dikkate alınmalıdır. Her bir faktörün olumlu yönüyle beraber negatif yönünün olduğu da dikkate alınmalıdır. Azerbaycan'ın içinde olduğu geçit döneminin özellikleri, toplum hayatında geçen olaylar da dikkate alınmalıdır. Bütün bunları düzenlemeler talep etmektedir. Bunun için geleneksel gözlemler, araştırma ve tahlillerle ekonomik sürecin sürekliliği arasındaki ilişkilerin nedenlerini açıklamaya çalışan teoriler bir dengeli durumdan diğerine geçidi izah edememektedir. Bu sorunların teorik çözümü

bulunduğu gibi pratik çözümlü de bulunmaktadır. Bizim araştırmamızda bu iki Şey arasındaki farklar o kadar da kabarık değildir.

Azerbaycan'da petrol kaynaklarının kullanımında geçit döneminin özellikleri, devletin milli çıkarlarının dikkate alınmalı, hasılda yabancı yatırımlarda daha iyi Şartların sağlanması, mümkün olduğunca yerli üretimin artırılması gerekmektedir. Elde edilen gelirler ekonominin gelişiminin devamlılığının temin edilmesiyle beraber insanların sosyal durumlarını iyileştirilmesi, hukuksal ve siyasal aydınlanma, milli güvenliğin sağlanması, ordunun modernleşmesi yönünde kullanılmalıdır.

Petrol gelirleriyle medeniyetin, ilmi-teknolojik gelişmeye yatırım yapılmalı, ekolojik çevre korunmalı, ekonomik güvenlik garanti altına alınmalıdır. Maddi ve manevi kaynaklara, milli değerlere, geleneklere, tarihsel tecrübeye dayanılması, milli ideolojinin gelişmesi, dünyanın öncül prensiplere dayalı olan demokratik devletin teşekkülü ve gelişmesi gerçekleştirilmelidir. Ekonominin tüm alanları yeniden kurulmalı, milli-ekonomik kalkınma doktrini düzenlenmeli, buna uygun olarak iç ve dış siyaset net olarak belirlenmelidir. Pazar piyasası demokratik prensiplerle desteklendikçe verimli olmaktadır.

KAYNAKÇA

ABASOV Çingiz., **Azerbaycan'ın Dünya İktisadiyatına İntegrasiya Yolları**, Bakü,Elm, 2005

ABDULLAYEV K.S., "Avrupa İstegrasiya Kontekstinde Azerbaycan'ın Nakliyat-Transit Potansiyeli".Bakü, **İktisadiyat ve Audit**, 2005

ADİLOĞLU.B., "Bakü-Tiflis Ceyhan Petrol Boru Hattının Uluslararası ve Bölgesel Önemi", *Uluslararası Konferans*, Bakü, 6-7 Haziran 2002

AHMEDOV E.- HACIYEV M., *Azerbaycan İktisadiyatı*, Seda Yayınları, Bakü, 2004

AHMEDOV İngilab., **İqtisadiyyat ve Maliye üzerinde kurulmuş dünya**, "Ayna Metbua Evi",Bakü, 2002

ЯЩМЯДОВ И., **Нефт эялирляринин вя будья просесинин шяффафлыьы** хцсуси курсу цзя методик вясаит, Bakü, Open Society İnstitute, Bakü, 2005,(AHMEDOV.İ., **Petrol Gelirlerinin ve Bütçe Prosesinin Şeffaflığı**, Hususi Kurs Üzerinde Metodik Vesait, Bakü, Open Society İnstitute, 2005.)

AHMADİ Javid., "Development Perspectives of Azerbaijan Agriculture", *Ekspert İktisadi Dergisi*, No.7-8, 2001

AKBAROV.İ.T., "The Role And Economic Importance of Caspian Sea Region", *Materials of the International Conference on a Theme Caucasus and Central Asia During Globalization*,Baku, 2003

ALİYEV H.A., **Azerbaycan Petrolü Dünya Siyasetinde**,Bakü, APAY,1977

ALİYEV A.İ, ŞEKERELİYEV.A.Ş., **Pazar Ekonomisine Geçid: Devletin İktisadi siyaseti**,Bakü,İktisat Üniversitesi Basımevi, 2002

ALİYEV Ali., “Azerbaycan Cumhuriyetinin Yabancı Ülkelerle Olan Ekonomik İlişkilerin İstatistik Yorumu”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi),BDU,Bakü, 2004

ALİYEV Mehemed., “Petrol İhracatının Konsepsiyonu ve İktisadi Semereliliğin Nazari ve Metodoloji Semereliliği” *"İktisat ve Audit"*, №3, Bakü, 2005

Aliyev. N, Şahbazov. E., **Haydar Aliyev ve Azerbaycan'ın Petrol Sanayisinin Gelişimi** Azerbaycan Uluslararası Matbaası, Bakü 1998

ANSETLİ, “Azerbaycan Cumhuriyeti’nde Petrol Sanayisinin Problemlerinin Çözüm Önerileri”, *İlmi-eserler toplusu*, Bakü,1997

Avrasya Bülteni, Mart 2003, Say:8 *Azerbaijan International Magazine*, Summer-1995

“Azerbaycan Respublikası Milli Bankı,Azerbaycan Respublikası’nın Sosyal İktisadi Vaziyeti 2000”., *Milli Banka Yıllık Hesabatı*,Bakü, 2001

Azerbaycan Cumhuriyetinin Anayasası,Azerbaycan Neşriyatı,Bakü,1996

“Azerbaycan’ın İktisadi İcmali”., “Rüblük Bülleten, TACİS Avropa Ekspertiza Xidmeti”, Bakü, İyul-Dekabr (temmuz-aralık) 1999

“Azerbaycan’ın İstatistik Göstergeleri 2005”, *Halk Gazetesi*,Bakü, 7.02.2006

“Azerbaycan Cumhuriyeti 1991-2001”, *Devlet İstatistik Komitesi Yayınları*,2001

Azerbaycan Cumhuriyetinin 2 Temmuz 2002 tarihli “Bütçe Hakta Kanunu” p.12.1.7

Azer MEHDİYEV, "Azerbaycan'ın Dünya İqtisadiyyatına İntegrasiyasının Reallıqları", *Ekspert Ekonomik Dergi*, No.7-8,Bakü, 2001

BAYRAMOV F.Y, S.E. NECEFOV., "Devlet Bütçesinin Kesiri ve İnflasiya", *Azərbaycan'da İktisadi İslahatların Hayata Geçirilməsi Hususiyetləri ve Problemler*, İktisadi İnkişaf Nazirliği İktisadi İslahatlar Merkezi, Bakü, 2001

BAYRAMOV Müşvik., "Çağdaş Dönemde Azərbaycan'ın Petrol Sanayisində Yatırımlar ve Altyapı Siyasətinin Bölgesel Problemləri", (Yayınlanmamış Doktora Tezi), AZİ, Bakü, 2003.

Baker&McKenzie "*Doing business in Azerbaijan*", Mayıs 2000 The Supply Potential of Central Asia and Transcaucasia, *Caspian Oil and Gas*, OECD/İEA, Paris, 1998

BARHURADOV Mansur., "Globalleşme şəraitində Azərbaycan Respublikasının xarici siyasi əlaqələrinin formalaşması xüsusiyyətləri və problemləri", (Yayınlanmamış Yüksək Lisans Tezi), BDU, Bakü, 2003.

Bölükbaşı.S., "Ankara's Bakü-Netred Transcaucasianlıcy", *The Middle East Journal*, Winter-1999

Bütçe Dokümantasyon Paketi 2004, 2 hisse, Bakü, 2004

"Caspian Staging a Comeback", *Offshore Engineer*, June 2000

Dr. Cenk PALA, Hasan KANBOLAT., "BTC 21Yüzyılın İpek Yolu", *Stratejik Analiz*, Haziran 2005

Дюмулен И.И., Всемирная торговая организация. М., "Экономика", 2003.

DYUMULEN İ.İ., "DÜNYA TİCARET ÖRGÜTÜ", Moskova, *Ekonomi*, 2004

E.S.İmanov, E.M.Babaşov, R.H,Dayıyev., “İktisadi Reformlar Şeraitinde vatandaşın Sosyal Muhafazasının Teşkilî Meseleleri”, Azerbaycan’da İktisadi Reformların Hayata Geçirilmesi Hususiyetleri ve Problemleri”, *İktisadi İnkişaf Bakanlığı İktisadi İslahatlar Merkezi*, Bakü ,2001

“Ekonomik Araştırma Departmanı”. *Ülke-Azerbaycan*, 2002

Gamze Güngörmüş Kona., **Ortadoğu, Orta Asya ve Kesişen Yollar**, İQ Yayınları, 1. Baskı, İstanbul Ekim 2003

”Güneşli yatağı”, *“Gümrük Haberleri”* gazetesi,16 Augustos 2006

HACIZADE E.M., **Neftqazıxarma kompleksinin iktisadi inkişaf modeli**, Bakü, Elm, 2004

HACIZADEH.E.M., **Azerbaycan’ın Petrol ve Doğalgaz Potansiyeli: Gerçekler ve Sanal Çizgiler**, Bakü, Elm Yayınevi, 2001

HACIYEV A., **Sahibkarlıq Sektörünün İnkişafının Süratlendirilmesi ile Bağlı Problemler, Azerbaycan’da İktisadi İslahatların Hayata Geçirilmesi Hususiyetleri ve Problemleri**, *İktisadi İnkişaf Bakanlığı İslahatlar Merkezi*, Bakü,2004

Hamdi Poyraz., “ Büyük Ortadoğu Projesi”, *Harp Akademileri Bülteni*, Şubat 2004

HÜSEYNOV Arif., “Azerbaycan Cumhuriyetinde Yabancı Yatırımcı Şirketlerinin faaliyeti ve inkişaf perspektifleri”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), BDU, Bakü,2005

Hüseyin Sümer, Ercan Baysal., ”Ucuz Azerbaycan Gazına Rusya Engeli”, *Zaman Gazetesi*, 2006 19 Ekim .

“ Investment Possibilities of Azerbaijan”, **EXPERT Ekonomik Dergi** NO: 7-8. 2001

İBADOLU Gubad., "Azerbaycan'ın Kalkınma Stratejisinde Petrolün Rolü: Ortodoks Bakış Açısıyla", **2023 Dergisi**, 15 Ekim-2002.

İBADOĞLU.G., “Gara gızıl şəffaflıq işığında”, Bakü, **Ayna Metbu Evi**, 2005

International Conference Investing in Azerbaijan, Gateway to the Newly Independent States, **Investors Handbook**, Baku, May 7-9 2003

Исмаилов Ч.Н., “Основные проблемы территориальной организации нефтегизохимического комплекса Прикаспийского региона”. Автореферат кандидатской диссертации, Баку, 2004. (İSMAYILOV Ç.N., “Hazar Bölgesi Ülkelerinin Petrol, Kimya ve Gaz Sektöründe Olan Bölgesel Organizasyon Problemlerinin Çözümü”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), BDU, Bakü, 2004

Kalafat, Yaşar., ”Bakü-Ceyhan Kültür Hattı”, Asam Yayınları: 5, **Kafkasya Araştırmaları Enstitüsü**, 2000.

KAMALOV Nesimi., **1990-2000 yılları arasında Azerbaycan’da Enflasyon**, Azerbaycan Neşriyatı, Bakü, 2001

MAHMUDOV M.N, HASANOV T.M., **Azerbaycan’ın Petrol Sektörünün İşletim Organizasyonu**, Elm, Bakü, 2000

Martha Brill Olcott, **Regional Cooperation in Central Asia and the South Caucasus**", in Robert Ebel and Rajan Menon (ed), **Energy and Conflict in Central Asia and Caucasus**, Rowman & Littlefield Publishers, London, 2000

Мящяррямова Вероника, “Инвестисийа лайищяляриндя ригин гиймятляриндирилмяси методларынын тьякмилляндирилмяси” (нефт вя газ

сянайеси тимсалында). Намизядлик диссертасийасынын авторефераты. Bakü, 2004. (MAHARRAMOVA V."Yatırım Projelerinde Risk Değerlendirilme Metotların Geliştirilmesi" (Petrol ve Gaz üzerinde),(Yayınlanmamış Doktora Tezi) , BDU, Bakü, 2004.

MEMMEDOV Elmar., "Petrol Anlaşmalarının Getirdiği Olumsuzluklar", *Monitor*, Bakü, 2003

MİRZECANZADEH A.X., **21 Yüzyılın Yolculuğu**, Bakü, İPP Oskar Basımevi, 2001

MİRZECANZADEH A.X, SULTANOV Ç.A., **Azerbaycan'ın Petrol Etüdünün Konsepsiyonu**,. Bakü, 1994.

MURADVERDİEV A., "Azerbaycan Petrolü ve Kapital", *İzvestiya*, Moskova, 2001

MURADOV M., "Petrol Gelirleri:Sorunlar "Hollanda Hastalığı" Ve Sorunun Çözüm Yolları", *İKTİSADİ İNKİŞAF*, №1, Bakü 2005

Mustafa Aydın., **Avrasya'nın Değişen Jeopolitiği ve Güvenlik** , Yakın önem Güç Mücadeleleri Işığında Orta Asya Gerçeği, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2004

Nasser Sagheb-Masoud Cavadi., "Azerbaijan's Contract of the Century Finally Signed With Western Oil Consortium" *Azerbaijan International Magazine*, Winter-1994.

Necdet Pamir-İlyas Kamalov., "Rus Gazı ve Enerjisinde Bağımlılığın Bedeli", *Stratejik Analiz*, Şubat 2006.

NOVRUZOV V., "İnkışaf ve Terakkinin Haydar Aliyev Modeli", Bakü, AzerNeşr, 2004

ÖNCE Günel., “Uluslararası Ulaştırma koridorları kapsamında Doğu Karadeniz limanlarının Transit Ticaretteki rolünün bölge ekonomisine etkileri”,**Doğu Karadeniz Bölgeleri Kalkınma Sempozyumu**, Derya Kitabevi, Trabzon, 2005, “Petrol Ticaretinin Organizasyonu ve İktisadi Özellikleri”, *İktisadiyat ve Audit*, Bakü, 2005

SAMEDOV V.İ., Azerbaycan Cumhuriyetinin Dış Ticaret İlişkilerinin Çağdaş Durumda İstatistik Koordinasyonu. *İktisadi İnkişaf*, Bakü, 2005

Saleh MEMMEDOV., **Enflasyon ve Maliye Pazarı**, Maarif Yayınevi, Bakü, 1998

Savaş Yanar., **Türk Rus İlişkilerinde Gizli Güç Kafkasya**, İQ Yayınları, İstanbul, 2002

SUCAYEV Fikret., "Azerbaycan'da Gaz Hasılatı ve Ona Olan Talebin Ödenilmesinin Başlıca İstikametleri", *Azerbaycan Müsteqillikden Sonra Beynelhalk Konfrasının Materialları*, Bakü, 3-4 Mart 2003.

Stanislav Zhukov, "The Macroeconomic Situation in Azerbaijan: At the End of the First Post-Soviet Decade", *Ekspert İqtisad Jurnalı*, No.7-8, 2001

Statistical Review of World Energy “*Energy in Focus*”, London, 2004

SOLOVYÖV- Vladimir, SAFRONOV İvan, “Bazovaya Ataka”, *Kommersant*, 22 Aralık 2005

“Şahdeniz-Azerbaycan İlerliyor”, *Caspian Energy Dergisi*, 2005

Timuçin Kodaman., “Azerbaycan Petrollerinin Ulusla arası Politikadaki Önemi ve Türkiye”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2002

Ufuk Şanlı, “Nabucco ile Doğalgaz'da Kilit Ülke” *Aksiyon*, 11 Aralık 2006

Uluslararası Gelişim Kurumunun Azerbaycan Kılavuzu, 2001

YILDIRIM Sevil., “Dünyada ve Türkiye'de Petrol”, *T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar ve Değerlendirme Genel Müdürlüğü*, Ankara, Ağustos-2003.

World Energy Outlook: “Accessing Today’s Supplies to Fuel Tomorrow’s Growth, Insights”, **WEN**, Paris, 2001

World Energy Outlook-2002 Edition, OECD/İEA Yay,**WEN**, Paris, 2002

Zbigniew Brzezinski., **Büyük Satranç Tahtası**, Sabah Yayınları , 2.Baskı, İstanbul, 1998.

İNTERNET KAYNAKLARI

"2002'ci Yılıın Yekunları Yüzerine Para-Kredi Siyasetinin Yerine Getirilmesi Durumu",<http://www.nba.az/az/analitic/2002yekunu.shtml>, Erişim Tarihi: 01.04.2003

BP Statistical Review of World Energy 2004, <http://www.bp.com/centres/energy>, Erişim Tarihi : 07.04.2005

www.azstat.org/macroeconomy/indexaz.php, Erişim tarihi: 12 Şubat 2007

“BTC Petrol Boru Hattının İleriye Dönük Tahminleri”, www.birja-vdv.az Erişim tarihi: 20.02.2007

KARACA Ayhan,” Azerbaycan’da Ekonomik Dönüşüm Süreci ve Reformların 10 yılı”, <http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/DTDERGI/ocakozel2002/ayhan.htm>, Erişim tarihi 19.06.05

Process of Privatization” www.msp.gov.az/html/eng/xod.html, Erişim Tarihi :18.04.2005.

http://www.day.az/news/economics_2006_inflaciya.htm, Erişim tarihi:12 Aralık 2006

<http://www.day.az/news/economy/64724.html>, Erişim Tarihi: 14.01.2007

<http://www.day.az/news/economy/69007.html>, Erişim Tarihi: 01.01.2007

<http://www.tr.wikipedia.org/wiki/petrol.htm>, Erişim Tarihi :19.01.2007

<http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/ekonomi/sayi1/petrol.htm>, Erişim Tarihi:28.12.06

http://vizyon2023.tubitak.gov.tr/teknolojiongorusu/paneller/enerjivedogalkayklar/raporlar/d_unyaenerjibakisi.pdf,

Sinan OĞAN, "Bağımsızlığının Onuncu Yılında Azerbaycan Ekonomisi ve Türkiye İle Ekonomik İlişkileri", www.ceterisparibus.net/arsiv/sogan.pdf Erişim Tarihi:12.03.2003.

www.tr.wikipedia.org/wiki/OPEC, Erişim Tarihi 19.12.2006

http://www.diplomatikgozlem.com/ozeldosya_oku.asp?id=35, Erişim Tarihi :18.12.2006.

www.sourtimes.org/opec2006.htm, Erişim Tarihi: 26 Şubat 2007

<http://www.btc.com.tr/proje.html>, Erişim Tarihi :29.12.2006.

<http://sozluk.sourtimes.org/>, Başlık BTC, Erişim Tarihi: 26.01.2007

<http://day.az/news/oilgas/64612.html>, Erişim tarihi: 24 ekim 2006

<http://sozluk.sourtimes.org/>, Başlık BTC,Sayfa 2, Erişim Tarihi: 26.01.2007

www.botas.com.tr, Erişim tarihi :12.12.2006.

EKLER

Ek 1: Devlet Petrol Fon'larının İnternet Sitelerinin Karşılaştırılması

<u>Bilgi Türü</u>	<u>Azerbaycan</u>	<u>Alaska</u>	<u>Norveç</u>	<u>Kazakistan</u>
Yıllık rapor	Evet	Evet	Evet	Hayır
Özgür Muhasebe Kurumunun Denetimi	Evet	Evet	Evet	Hayır
Yabancı Şirketlerin İsimleri (Paramın yatırıldığı Banka veya Kurum)	Evet ¹⁴⁵	Evet	Evet	Evet
Fon Aktiflerinin Pazar Fiyatı	Hayır ¹⁴⁶	Evet	Evet	Hayır
Değişik Kaynaklardan Olan Gelirler	Hayır	Evet	Evet	Hayır
Risk faktörü ve Yatırım Yönetimi Metodolojisi	Hayır	Evet	Evet	Hayır
İhaleler için İlanlar	Evet	Hayır	Evet	Hayır ¹⁴⁷
Petrol Fonunun Kanun,Kural ve Kararları	Evet	Evet	Evet	Kısmen
Kıymetli Kağıtlardan Gelen Gelirler	Evet	Evet	Evet	Evet
Fon Boyutunun	Evet	Evet	Hayır	Hayır

Tahmini				
Muhtelif Kaynaklardan Gelen Aktifler	Evet	Evet	Hayır	Evet
Harcamalar	Evet	Evet	Evet	Evet

Tipine Göre Değişen Harcamalar	Evet	Evet	Evet	Evet
Aktiflerin Dışarıdan Kontrolü	Evet	Evet	Yoktur	Hayır
Yönetici Tarafından Devlete Rapor ve Önerilerin Sunulması	Evet	Hayır	Hayır	Hayır
Fonun Günlük Pozisyonu	Hayır	Evet	Hayır	Hayır

Ek 2: BTC Projesi'nin Kronolojisi

A)

Bilgi Türü	Tarih
MUHTELİF GÖRÜŞMELER	1992-1997
İSTANBUL MUTABAKAT ZAPTI	Mayıs 1998
ANKARA DEKLARASYONU Azerbaycan, Gürcistan, Türkiye, Kazakistan, Özbekistan Devlet Başkanları (ABD Enerji Bakanı şahit)	Ekim 1998
İSTANBUL PROTOKOLÜ Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye (ABD yetkilisi şahit)	Nisan 1999
BTC IGA'nın İMZALANMASI Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye Devlet Başkanları (ABD Başkanı şahit)	Kasım 1999
İSTANBUL DEKLARASYONU Azerbaycan, Gürcistan, Kazakistan ve Türkiye Devlet Başkanları (ABD Başkanı şahit)	Kasım 1999
BTC HGA'nın İMZALANMASI Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye	Ekim 2000
BTC TA'nın İMZALANMASI	Ekim 2000
BTC HÜKÜMET GARANTİSİ'nin İMZALANMASI	Ekim 2000
BTC TEMEL MÜHENDİSLİK	15 Kasım 2000 - 15 Mayıs 2001
BTC DETAY MÜHENDİSLİK	19 Haziran 2001 - 18 Haziran 2002)
BTC DETAY MÜHENDİSLİK İŞ TAMAMLAMA BELGESİ	28 Ağustos 2002
BTC ARAZİ TEMİN VE İNŞAAT AŞAMASI İŞE BAŞLAMA BİLDİRİMİ	29 Ağustos 2002
BTC ARAZİ TEMİN VE İNŞAAT ÇALIŞMALARININ RESMİ BAŞLANGIÇ TARİHİ	10 Eylül 2002
BTC TEMEL ATMA TÖRENİ-BAKÜ	18 Eylül 2002
BTC TÜRKİYE KESİMİ SÖZLEŞMELERİ İMZA TÖRENİ- ANKARA	20 Eylül 2002

BTC CEYHAN TERMİNALİ TEMEL ATMA TÖRENİ-ADANA	26 Eylül 2002
BTC İLK PETROLÜN SINIRDAN GİRİŞİ	17 KASIM 2005
BTC PETROLÜNÜN PT1 E ULAŞMASI	18 KASIM 2005
BTC PETROLÜNÜN PT2 YE ULAŞMASI	15 ŞUBAT 2006
BTC PETROLÜNÜN PT3 E ULAŞMASI	20 MART 2006
BTC PETROLÜNÜN PT4 E ULAŞMASI	26 NİSAN 2006
BTC PETROLÜNÜN IPT1 E ULAŞMASI	14 MAYIS 2006
BTC PETROLÜNÜN CMT YE ULAŞMASI	28 MAYIS 2006

B) Projenin Teknik Özellikleri

- 1.Maksimum Kapasite 50 Milyon ton/yıl (1 Milyon varil/gün)
- 2.Toplam uzunluk 1,730 km
- 3.Türkiye kesimi 1,070 km
- 4.Çıkış noktası Sangachal (Bakü-Azerbaycan)
- 5.Varış noktası Ceyhan Terminali, Türkiye
- 6.Boru çapı 42-inç ve 34-inç
- 7.Dizayn basıncı 100 Bar
- 8.Pompa istasyonu 10-12
- 9.Petrol gravitesi 330 API

Bakü-Tiflis-Ceyhan Ana İhracat Boru Hattı Sponsor Grubu'nun üyesi olan firmalar, 1 Ağustos 2002 tarihinde, Londra'da bir araya gelerek, inşaat ve işletme

faaliyetlerini yürütmek amacıyla "BTC Co." (BTC Anonim Şirketi) ve finansman işlerinden sorumlu olmak üzere ise "BTC Investment" (BTC Yatırım) şirketlerini kurmuşlardır. Bu, petrol şirketlerinin, BTC hattının hayata geçirilmesi konusundaki kararlılıklarının en somut ifadelerinden biri olmuştur.

C) Seçilen İnşaat Müteahhitleri.

1. Boru Hattı Lot A: Tepe-Nacap JV (Nacap-Hollanda)
Gürcistan sınırı, Posof'dan Erzurum-Pasinler'e
  2. Boru Hattı Lot B: Streicher-Haustadt&Timmermann-Günsayıl-Alarko JV
(Streicher ve Haustadt&Timmermann-Almanya)
  3. Erzurum-Pasinler'den Sivas-Altınyayla'ya
  4. Boru Hattı Lot C: Punj Lloyd-Limak (Punj Lloyd-Hindistan)
  5. Sivas-Altınyayla'dan Ceyhan Terminaline
- Pompa İstasyonları: Tepe 4 pompa istasyonu ve bir basınç düşürme istasyonu (IPT)
- PT1: Ardahan-Posof
PT2: Erzurum-Pasinler
PT3: Erzincan-Çayırılı
PT4: Sivas-Altınyayla
IPT: Kahramanmaraş-Göksun Ceyhan İhraç Terminali: Tekfen

D) Seçilen Malzeme Tedarikçileri

Hat Boruları:

- 1-Noksel-Mannesmann-Ümran-Mitsui Konsosiyumu (Mitsui-Japonya)
  - 2-Salzgitter International (Almanya)+Europipe (Almanya)
- Hat Vanaları: MSA (Çek Cumhuriyeti)
Pompalar: Wartsila (Finlandiya)
Ölçüm Sistemler: FMC (Norveç)
Fiber Optik Kablo: Corning Kablo

İskele Kazık Boruları ve Teçhiz Boruları: Noksel-Mannesmann-
Ümran Konsorsiyumu
Fabrikasyon Boru Dirsekleri: Salzgitter International (Almanya)

Projenin 3 lot olarak başlatılan boru hattı yapım çalışmaları, istasyonlar ve pompa binaları ile Ceyhan terminalindeki inşaat çalışmaları devam etmektedir. Proje'nin Çevresel Etki Değerlendirme Raporu 13 Şubat 2004 tarihinde Dünya Bankası tarafından onaylanmıştır.

Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesi ile Türkiye, Güney Kafkasya ve Orta Asya'yı, Türkiye ve Akdeniz'e bağlaması planlanan ve "Doğu-Batı Enerji Koridoru" olarak adlandırılan sağlam bir güvenlik koridoru oluşturmayı ve bu sayede Batı'nın çok önem verdiği bir mesele olan "enerji arz güvenliği" açısından sağlam bir temel atılmasını garantilemiş olmaktadır. Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesi ile jeopolitik gücünü güçlendirecek Türkiye, ayrıca, Türk Boğazları'ndaki aşırı trafik yükünden kaynaklanan geçiş risklerinin en aza indirilmesi açısından da son derece büyük bir öneme sahiptir .

E) Genel Proje Verileri

Toplam Hat Uzunluğu 1.075.366 m.

Boru Çapı 46" – 42" - 34"

Toplam Pompa İstasyonu Adedi 6 adet (4 adet Ana Pompa İstasyonu, 2 adet Pig İstasyonu)

Blok Vana İstasyonu Sayısı 51 adet

Toplam Kazı 15.580.540 m³

Toplam Dolgu 8.313.622 m³

Toplam Beton 112.000 m³

Toplam İşgücü 12.074 kişi

(dorouk noktasında direkt iş gücü)

F) Boru Hattı İnşaatı Verileri

Kullanılan Toplam Boru Uzunluğu 1.082.171 m,
Kullanılan Toplam Hat Borusu Sayısı 89.667 adet,
Kullanılan Toplam Hat Borusu Tonajı 406.879 ton,
Toprak İşleri Ekipmanları (Ekskavatör,
dozer, grayder, vb.) 774 adet,
Boru Hattı Ekipmanları (Sideboom,
paywelder, vb.) 846 adet,
Kaldırma ve Taşıma Ekipmanları (Vinç,
TIR, kamyon, vb.) 671 adet,
Toplam İşgücü 6.922 Kişi,
Toplam Kazı 13.000.000 m³,
(Sıyırma ve Hendek Kazısı)
Toplam Nebati Toprak Sıyırma 6.000.000 m³,
(Ulaşım yolları dahil)
Toplam Hendek Kazısı 7.000.000 m³,
Boru Çapı 46" (22 km) – 42" (929 km) – 34" (125 km),
Toplam Hat Borusu Kaynak Uzunluğu 589.000 m,
Fiber Optik Kablo (184 makara) 1.150.250 m.

G) İstasyonlar İnşaat Verileri

Toplam Kazı 1.030.540 m³
Toplam Geri Dolgu 428.622 m³
Dökülen Toplam Beton 53.000 m³
Toplam Betonarme Demiri 6.005 ton
Toplam Boru İmalatı 82.281 çap-inç
Toplam İşgücü 2.149 Kişi

H) Terminal Kıyı Kesimi İnşaatı Verileri

Toplam Kazı 1.550.000 m³

Toplam Geri Dolgu 885.000 m³

Toplam Beton 59.000 m³

Toplam İşgücü 3.003 Kişi

Toplam Tank Çelik Plaka 20.850 adet

Tankların Toplam Depolama Kapasitesi 1.055.600 m³

Toplam Kaynak Uzunluğu 199.800 m.

İ) Terminal Deniz Kesimi İnşaatı Verileri

İskele Uzunluğu 2.565 m.

İskele Toplam Kazık Uzunluğu 32.190 m.

İskele Toplam Kazık Tonajı 21.852 ton¹⁴⁸

Ek 3:Petrol Anlaşmaları

Asrın Anlaşması: "Azeri" - "Çırac" - "Güneşli" Yatakları Anlaşması

Yapılan anlaşmaların en önemlisi olan ve Sovyet döneminde devamlı gerileme kaydeden sektöre yeni nefes aldırın "asrın anlaşması" Azerbaycan açısından büyük bir ekonomik öneme sahiptir¹⁴⁹.

AÇG yataklarını kapsayan anlaşma Azerbaycan'ın bağımsızlığından ve konumunu kapsamlı şekilde değiştirme yolunda yaptığı çabalardan kaynaklanan en önemli tarihi olaydır. Çok zor bir şekilde yapılan görüşmeler, Azerbaycan hükümeti ve Batılı şirketler arasında, eski Sovyetler Birliği zamanında başlamıştır.

Sovyet ekonomisini hafifleten liberalizasyon süreci daha çok Batı şirketlerini Azeri, Çırac ve Güneşli off-shore alanlarındaki zengin mineral kaynaklarının keşfi ve Azerbaycan'ın iyi gelişmiş petrol endüstrisi ile cezbetti.

Kaynakların geliştirilip araştırılması için gerekli fonların yokluğu yüzünden Azerbaycan hükümeti projelerin gerçekleştirilmesi amacıyla Batı yatırımlarını ülkeye çekmeyi karar vermiş ve 1991 yılının Ocak ayında hükümet projeleri ihaleye açmıştır. BP, Statoil, Amoco ve Unocal bu ihaleye katılan şirketlerden bazılarıdır.

1991'de, içinde Amoco, BP, McDermott, Pennzoil, Ramco, Unocal, Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) ve Statoil gibi şirketlerin bulunduğu bir grup yabancı şirket Azerbaycan ile, Azerbaycan'ın Hazar Denizi'ndeki sektöründe yer alan Çırac ve Güneşli alanlarının iyileştirilmesi konusunda 3 yıl boyunca devam edecek görüşmeleri başlatmışlardır.1992 yılında Hazar'ın petrol yataklarında faaliyet göstermek isteyen şirketler konsorsiyumda birleşerek görüşmeler yaptılar. Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi (SOCAR)'ın projenin %30'unu alması kaydıyla, Ebulfez Elçibey yönetimi ile Azerbaycan Uluslararası Petrol Konsorsiyumu (Azerbaijan International Oil Consortium-AIOC) arasında petrol alanlarının geliştirilmesi amacıyla bir anlaşma yapılmıştır¹⁵⁰.

Anlaşmalar gereğince Haziran-1993'de Londra'da görüşmelerin devam etmesi gerekiyordu. Ancak Azerbaycan'da yaşanan yönetim değişikliği nedeniyle görüşmeler sonuçsuz kalmıştır. Ebulfez Elçibey görüşmeleri gerçekleştirilmeden, Suret Hüseyinov tarafından 18 Haziran 1993'de askeri darbeye devrilmiş, aynı yıl içerisinde Azerbaycan'ın yeni Cumhurbaşkanı olan Haydar Aliyev söz konusu petrol anlaşmasını iptal etmiştir. Bu arada, Elçibey'in ani devrilişi şirketleri tekrar Cumhurbaşkanı Aliyev'le görüşme masasına getirmiştir. 4 Şubat 1994'de görüşmeler yeniden başlamıştır. Nisan-1994'te SOCAR, Rus şirketi Lukoil'in Azerbaycan'ın kendi hissesinden %10 payı alacağını konsorsiyum ortaklarına resmen açıklamıştır. Konsorsiyum'da yer alan firmalar, Rusya'nın gelecekte uygulayabileceği baskıları dikkate almışlardır. Çünkü Volga nehri üzerindeki kontrolü nedeniyle Ruslar Hazar Denizi'nin iç sularından gelecek ağır yük gemilerine geçişi tıkayabilecekti. Bakü, İstanbul ve Houston'da devam ettirilen bu görüşmeler sonucunda Konsorsiyum'a Rusya'da dahil edilerek anlaşma yeniden düzenlenmiş ve SOCAR'ın %10'luk hissesi Rusya'ya devredilmiştir. Yaklaşık üç yıl süren görüşmeler sonucunda, 20 Eylül 1994 yılında Baku'nun Gülistan sarayında asrın anlaşması olarak adlandırılan Hazar Denizinin Azerbaycan Sektöründe yer alan Azeri, Çırac ve Güneşli yataklarında Petrolün Ortak İşlenmesi ve Pay Bölüşümü Hakkında Anlaşma" imzalanarak ilgili bölgelerde petrol arama ve çıkarma yetkisi AIOC'a verilmiştir¹⁵¹. Sonuçta birçok baskı ve tepkilere rağmen anlaşma imzalanarak Azerbaycan açısından hayati bir adım atılmıştır. Anlaşma hükümlerine göre Azerbaycan bu üç petrol yatağı üzerinde mülkiyet hakkını korumaktadır.İlgili anlaşma 2 Aralık 1994'de Azerbaycan Milli Meclisi tarafından onaylandıktan sonra 12 Aralık 1994'de yürürlüğe girmiştir¹⁵². Mega Proje olarak da adlandırılan ve toplam yatırım bedeli 11 milyar dolara ulaşan bu proje kapsamında toplam üretilebilir petrol rezervlerinin 5.4 milyar varil (730 milyon ton), doğal gaz rezervlerinin ise 96 milyar metreküp olduğu tahmin edilmektedir. Yataklar ayrıca 6 milyon ton kandansat rezervine sahiptir. Yukarıdaki tahmini verilerde zaman zaman değişimler olmaktadır. Anlaşma, 30 yıllık bir süreyi kapsamaktadır. Anlaşma bünyesinde yer alan Güneşli yatağı 82 km, Çırac yatağı 94 km ve Azeri yatağı ise 113 km kıyından uzakta bulunmaktadır.

Aralık-1994'te Konsorsiyum, Azerbaycan Uluslararası İşletme Şirketini (AIOC) kurmuştur. Görevi projeyi günlük bazda izlemek olan AIOC'un programında, Azerbaycan petrol sanayisinin altyapısının batı standartlarına göre ve bu ölçütler dikkate alınarak kurulması esas yer tutmaktadır¹⁵³. Anlaşmanın müzakeresi esnasında karşılaşılan problemler veri olmak üzere, şirketlerin anlaşmayı feshedebilecekleri konuları da kapsıyordu. Bu şartlar şunlardı: Dağlık Karabağ'daki savaşın yayılması Rusya ile Azerbaycan arasındaki hem ekonomik, hem de siyasi ilişkilerin ileri derecede bozulması, Azerbaycan içindeki istikrarsızlıklar Azerbaycan Hükümeti'nin istikrarlı bir ihracat hattı bulamaması ve Hazar Denizi'nin statüsünü belirleyen rejim üzerinde doğacak herhangi bir anlaşmazlık idi.

Konsorsiyumda yer almayan Japonya da daha sonra konsorsiyuma dahil olmuştur. Japonya'nın "Itochu" şirketi önce anlaşmaya katılmazken daha sonra tüm paylarını satan "McDermott International"dan %2.45 pay elde ederek "AÇG" konsorsiyumuna katılmıştır. Japon şirketi daha sonra Amoco'nun sattığı %5'lik paydan %1.5'ini alarak toplam payını %3.9'a çıkarmıştır. Amoco'nun sattığı paylardan %3'ü Exxon, %0.5'i ise Unocal tarafından satın alınmıştır. Daha önce SOCAR'ın payı %30 olarak kararlaştırılırken, anlaşma imzalanmadan önce %10'unu Rus Lukoil, anlaşma imzalandıktan sonra Nisan-1995'de %5'ini Exxon şirketine, %5'ini aynı tarihte TPAO'ya devretmiştir. İran'a %5'lik pay verilmek istense de, Batının tepkisi nedeniyle devir gerçekleşmiştir. Konsorsiyum üyeleri arasında imzalanan "İşlemlerin Birlikte Yürütülmesi Konusunda Razılaşma Üzere Anlaşma"yla uyumlu olarak daha sonra Azerbaijan International Operating Company kurulmuştur. SOCAR'ın yanısıra dünyanın diğer ülkelerinden 11 şirketinin katılımı ile tesis edilen bu kurum, anlaşma alanında yer alan yatakların işletilmesine hizmet etmektedir. Asrın anlaşmasında mevcut paylaşımın son şekli aşağıdaki gibidir;

BP (operatör)	%34.13
Unocal	%10.3
SOCAR	%10
INPEX	%10
Statoil	%8.56
ExxonMobil	%8

TPAO	%6.75
Devon	%5.62
Itochu	%3.92
Amerada Hess	%2.72

"Production Sharing Agreement (hazır ürünün bölünmesi)" tipli bir anlaşma olan "Asrın Anlaşmasında" hisselerin dağılımına bakıldığında en büyük payın ABD'ye ait olduğu görülmektedir. Amerikan şirketlerinin toplam payı yaklaşık olarak %40'dır. ABD bir yılda yaklaşık 340 milyon ton petrol üretmekte, 600 milyon ton ise ithal etmektedir. Dolayısıyla ABD'ye ithal edeceği yeni enerji kaynakları gerekmektedir. Bu bakımdan Hazar ABD'nin ekonomik ilgi alanı içinde yer almaktadır. İngiliz şirketlerin toplam payı ise yaklaşık olarak %19'dur. Amerikan ve İngiliz şirketlerinden sonra konsorsiyumdaki en büyük pay %10'la Rus ve Azerbaycan şirketlerine aittir.

"Asrın Anlaşması'nın" Azerbaycan Cumhuriyeti için rolü, alanların işletilmesi için gerekli olan yatırımlarının %90'ının Konsorsiyum tarafından yerine getirilecek olmasıdır. Azerbaycan petrol ve gaz alanlarının kullanılmasında kontrol ve yönetim hukukunu kendisinde tutmaktadır. Hiç şüphesiz ki, denizin petrol rezervlerinin hızlı ve faydalı şekilde işletilmesi için büyük miktarda yatırım yapma ve yeni teknolojiyi satın alma açısından yabancı ülkelere en tecrübeli petrol Şirketlerini hemen bu bölgelere cezbederek onları ortak yapmak çok önemlidir. Çünkü bu alanların işletilmesi amacıyla kazıma ve imalat platformlarının, boru hatlarının, kuruda teçhizat sistemlerinin kurulması için büyük miktarlarda yatırıma gerek duyulmaktadır.

Milli ekonominin gelişmesinde önemli bir unsur olmanın yanı sıra dış politikada da önemli bir araç olan enerji kaynaklarına ilişkin imzalanan "Asrın Anlaşması" ile Azerbaycan, dünya ekonomisine aktif bir şekilde entegre olmaya ilk adımı atmış oldu.

İlk petrol projesi olan Azeri-Çırac-Güneşli deniz yataklarında gözönünde tutulan bütün faaliyetler yerine getirilmiş, burada petrol üretimine ilişkin son teknolojiler uygulanmış, petrol sanayisinin altyapısı oldukça çağdaşlaştırmıştır. "Çırac-1" deniz platformasının inşası tamamlanmış ve petrol üreten ilk kuyu kazılmış, platformadan Sengeçal'daki sahil terminaline kadar ve Petrol Taşları'ndaki kompresör istasyonuna kadar sualtı boru kemerleri çekilmiştir. Sengeçal'da sahil terminali inşa edilmiş, Bakü-Novorossiysk petrol boru hattında onarım faaliyetleri yapılmış ve 12 Kasım 1997'de bu petrol boru hattı faaliyete geçmiştir.

Çırac-1'de üretimin ardından Asrın Anlaşması'nda yer alan yataklarda petrol üretimine ilişkin faaliyetler üç aşamadan oluşmaktadır. Birinci aşama Ağustos-2001'de Merkezi Azeri yatağında üretim için gerekli çalışmalarla başlamıştır. İkinci aşama ise Eylül-2002'de Batı ve Doğu Azeri yakatlarındaki çalışmalarla başlamıştır. Üçüncü aşamanın başlamasına ilişkin anlaşma ise, 20 Ekim 2004'te imzalanmıştır. Anlaşmada Güneşli yatağında üretime başlama hedeflenmiştir. Üçüncü aşamaya ilişkin petrolün ilk olarak 2008 yılında üretilmesi planlanmıştır. 2008'de petrol üretimi günde 300 bin varil olacaktır. Bir yıldan sonra ise Asrın Anlaşması çerçevesinde petrol üretimi günlük 1 milyon varile yükselmiş olacaktır.

“Güneşli” yatağında petrol rezervleri 2035 yılında sona erecektir. Devlet “Deniz Petrol Doğalgaz Layiha Enstitüsü”nün laboratuvarının son açıklamalara göre; yatağın işletilmesi 4 dönem içerisinde gerçekleştirilecekti, 1ci dönem 1980-1992 yıllarını kapsamakta, ki bu yıllarda 47,1 milyon ton petrol üretilmiştir. İkinci dönem 1993-2007 yıllarını kapsar, bu dönemde 85,6 milyon ton ham petrol üretilcektir. 2008 yılından bu yataktan petrol hasılası azalacaktır. Üçüncü dönem 2008-2018 yıllarını kapsayacak ve bu zaman tahmini olarak hasılat 37,4 milyon ton civarında gerçekleşecektir. 2019-2035 yılları boyunca ise petrol üretimi düşecek ve 9,4 milyon ton civarında gerçekleşecektir. Ham petrolün fiyatı varile göre 20 dolara kadar inecek durumda olsa bile bu petrol gelirlerinin azalmasına getirip çıkartacaktır. Ama verimlilik yine de olacak.¹⁵⁴

Petrol Anlaşmaları

1994-2003 yılları arasında Azerbaycan'da toplam 21 petrol anlaşması yapılmıştır. (Bunlardan ABD'nin BMB Oil şirketi ile yapılan "Karadağ-Çerkez-Unbakü" anlaşması iptal edilmiştir). Azerbaycan'ın uluslararası ilişkileri ve ekonomisi açısından önem taşıyan petrol kaynaklarının ortak işletilmesi amacıyla yapılan petrol anlaşmaları hakkındaki bilgiler aşağıda sunulmuştur.

1.Mişovdağ ve Kelamettin Petrol Anlaşması.

Firma Adı	Ülke	Pay
MONORIEF OIL	ABD	%49.7
PETOIL	Türkiye	%35.3
SOCAR	Azerbaycan	%15

İmza Tarihi : 12.09.2000
Onay Tarihi : 25.10.2000
Operatör : MONORIEF OIL
Rezerv : 9.9 milyon ton petrol
Proje Yatırım Maliyeti : 1 milyar \$
Statüsü : aktif

2. Zefer ve Meşale Petrol Anlaşması

Firma Adı	Ülke	Pay
SOCAR	Azerbaycan	%50
EXXON	ABD	%30
CONOCO	ABD	%20

İmza Tarihi : 27.04.1999
Operatör : EXXON
Rezerv : 400 milyon ton petrol

Proje Yatırım Maliyeti : 3 milyar \$
Statüsü : D-38 adlı bloklarda keşif çalışmaları yapıldı. Son kazma işlemi Eylül-2004'te yapıldı.

3. Lerik Deniz, Dalga, Savalan, Güney Petrol Anlaşması

Firma Adı	Ülke	Pay
SOCAR	Azerbaycan	%50
MOBİL	ABD	%30
Boş (tahsis edilmeyen)		%20

Anlaşma Tarihi : 27.04.1999
Operatör : MOBİL
Rezerv : 1 milyar varil
Projenin Yatırım Maliyeti : 3 milyar dolar
Statüsü : D-43-44, D-73 adlı bloklarda keşif çalışmaları yapılmaktadır.

4. Padar-Harami Yatakları Anlaşması

Firma Adı	Ülke	Pay
MONCRIEF OIL	ABD	%80
SOCAR	Azerbaycan	%20

Anlaşma Tarihi : 27.04.1999
Operatör : MONCRIEF OIL
Proje Yatırım Maliyeti : 2 milyar \$
Statüsü : Sismik araştırmalar devam etmektedir.

5. Mega Proje-Asrın Anlaşması (Güneşli, Azeri, Çıracak yatakları)

Firma Adı	Ülke	Pay
BP	İNGİLTERE	%34,1
EXXON	ABD	% 8,0
LUKOİL	RUSYA	%10,0
ITOCHU	JAPONYA	% 3,9
STATOIL	NORVEÇ	% 8,6
TPAO	TÜRKİYE	% 6,8
UNOCAL	ABD	%10,2
SOCAR	AZERBAYCAN	%10,0
DEVON ENERJİ		%5,6
AMERADA HESS		%2,7

İmza Tarihi : 20.09.1994
Onay Tarihi : 12.12.1994
Operatör : BP
Anlaşma Aüresi : 30 yıl
Rezerv : 30 milyon ton petrol, 90 m3 gaz
Projenin Yatırım Maliyeti : 13 milyar \$
Not: 12.11.1997 tarihinde ilk üretim dünya piyasalarına arz edilmiştir.

6. Karabağ Anlaşması

Firma Adı	Ülke	Pay
LUK Agip	RUSYA-İTALYA	%45,00
PENNZOIL	ABD	%30,00
LUKOİL	RUSYA	%12,50
AGIP	İTALYA	% 5,00
SOCAR	AZERBAYCAN	% 7,50

İmza Tarihi : 10.11.1995
Onay tarihi : 23.02.1996
Operatör : CIPCO
Rezerv : 100 milyon ton petrol, 30 milyar m3 doğalgaz.
Projenin Vardığı Aşama : Konsorsiyum feshedildi.

7. Şahdeniz Anlaşması

Firma Adı	Ülke	Pay
BP	İNGİLTERE	%25,50
STATOIL	NORVEÇ	%25,50
LUKOIL	RUSYA	%10,00
ELF	FRANSA	%10,00
OIEC	İRAN	%10,00
TPAO	TÜRKİYE	% 9,00
SOCAR	AZERBAYCAN	%10,00

İmza tarihi : 04.06.1996
Onay tarihi : 17.10.1996
Operatör : BP & STATOIL
Rezerv : 350milyon ton petrol,700-1.000 milyar m3 gaz.
Projenin yatırım Maliyeti : 4,5 milyar \$

8. Dan Ulduzu - Eşrefi Anlaşması

Firma Adı	Ülke	Pay
AMOCO	ABD	%30
DELTA NİMER	S.ARABİSTAN	%4,5
ITOCHU	JAPONYA	%20
SOCAR	AZERBAYCAN	%20
UNOCAL	ABD	525,5

İmza Tarihi : 25.02.1997
Onay tarihi : 07.03.1997
Operatör : NAOC
Rezerv : 160 milyon ton petrol, 28 milyar m3 doğalgaz
Deniz Derinliği : Dan Ulduzu: 80-110 m,
Eşrefi: 150-180
Projenin Yatırım Maliyeti : 1,5-2 milyar \$
Konsorsiyum feshedildi.

9. Lenkaran Denizi-Talış Denizi Anlaşması

Firma adı	Ülke	Pay
TOTAL FİNAL ELF	FRANSA	%35
WINTERSHALL	İNGİLTERE	%30
OIEC	İRAN	%10
SOCAR	AZERBAYCAN	%25

İmza Tarihi : 13.01.1997
Onay tarihi : 13.06.1997
Operatör : TotalFinalElf
Rezerv : 140 milyon ton petrol
Deniz Derinliği : 20-100 m.
Projenin Yatırım Maliyeti : 2 milyar \$

10. Yalama Anlaşması/D-222

Firma Adı	Ülke	Pay
LUK ARCO	RUSYA-ABD	%60
SOCAR	AZERBAYCAN	%40

İmza Tarihi : 04.07.1997
Onay Tarihi : 04.11.1997

Operatör : LUKOIL
Rezerv : 100 milyon ton petrol
Projenin Yatırım Maliyeti : 4 milyar \$

11. Nahçıvan Anlaşması

Firma Adı	Ülke	Pay
EXXON	ABD	%50
SOCAR	AZERBAYCAN	%50

İmza Tarihi : 01.08.1997
Onay Tarihi : 14.11.1997
Operatör : EXXON
Rezerv : 99-100 milyon ton petrol,
Projenin Yatırım Maliyeti : 2 milyar \$

12. Abşeron Anlaşması

Firma Adı	Ülke	Pay
CHEVRON	ABD	%30
TOTAL	FRANSA	%20
SOCAR	AZERBAYCAN	%50

İmza Tarihi : 01.08.1997
Onay Tarihi : 11.11.1997
Operatör : CHEVRON
Rezerv : 120 milyon ton petrol, 400 milyar m3 doğalgaz
Projenin yatırım Maliyeti : 3.5 milyar \$

13. Oğuz Anlaşması

Firma Adı	Ülke	Pay
MOBIL	ABD	%50
SOCAR	AZERBAYCAN	%50

İmza Tarihi : 01.08.1997
Onay Tarihi : 07.11.1997
Operatör : MOBIL
Rezerv : 70 milyon ton petrol, 20 milyar m3 doğalgaz
Proje Yatırım Maliyeti : 2 milyar \$

14. Kürdaşı Anlaşması

Firma Adı	Ülke	Pay
SOCAR	Azerbaycan	%50
AGIP	İtalya	%25
MİTSUİ	Japonya	%15
TPAO	Türkiye	%5
PEPSOL	İspanya	%5

İmza Tarihi : 02.06.1998
Milli Meclis Onayı : 07.07.1998
Operatör : AGIP
Rezerv : 50-100 milyon ton petrol
Projenin yatırım Maliyeti : 2.5 milyar \$

15. Güney Gobustan Anlaşması

Firma Adı	Ülke	Pay
SOCAR	Azerbaycan	%20
Commonwealth & Gas	İngiltere-Kanada	%80

İmza Tarihi : 02.06.1998
Onay tarihi : Kasım 1998
Operatör : UTP
Rezerv : 50 milyon ton petrol
Proje yatırım Maliyeti : 0.9 milyar dolar

16. Kürsenği ve Karabağı Bölgesi Anlaşması

Firma Adı	Ülke	Pay
SOCAR	Azerbaycan	%50
Frontera Resaures	ABD	%30
Delta Oil & Hess	Suudi Arabistan-ABD	%20

Anlaşma Tarihi : 02.06.1998
Onay tarihi : 1998
Operatör : FRONTERA
Rezerv : 150 milyon ton petrol
Projenin Yatırım Maliyeti : 1 milyar \$

17. İnam Anlaşması

Firma Adı	Ülke Adı	Pay
SOCAR	Azerbaycan	%50
BP-AMOCO	ABD	%25
ROYAL DUTCH /SHELL		%25

Anlaşma Tarihi : 21.07.1998
Onay Tarihi : 01.12.1998
Operatör : AMOCO
Rezerv : 120-150 milyon ton petrol
Tahmini Toplam yatırım : 2 milyar \$

18. Muradhanlı, Seferli, Zerdab Anlaşması

Firma Adı	Ülke	Pay
SOCAR	Azerbaycan	%50
RAMCO	İngiltere	%50

Anlaşma tarihi : 21.07.1998
Onay Tarihi : Kasım 1998
Operatör : RAMCO
Rezerv : 13 milyon ton petrol
Tahmini Toplam yatırım : 1 milyar \$

19. Araz, Alov, Şerg Bölgeleri Anlaşması

Firma Adı	Ülke	Pay
SOCAR	Azerbaycan	%40
BP-AMOCO	İngiltere	%15
STATOIL	Norveç	%15
TPAO	Türkiye	%10
ALBERTA ENERGY	Kanada	%5
EXXON	ABD	%15

Anlaşma Tarihi : 21.07.1998
Onay Tarihi : 18.12.1998
Operatör : BP/Statoil
Rezerv : 170 milyon ton petrol, 16 milyar m3 gaz
Tahmini Toplam Yatırım : 10 milyar \$

20. Ateşgah, Yanardağ, Muğan Bölgeleri Anlaşması

Firma Adı	Ülke	Pay
SOCAR	Azerbaycan	%50
ITOCHU	Japonya	%7,5
JAPEX	Japonya	%22,5
INPEX	Japonya	%12,5
TAIKOKU	Japonya	%7,5

Anlaşma tarihi	:	25.12.1998
Onay Tarihi	:	18.12.1998
Operatör	:	JAPEX
Tahmini Petrol Rezervi	:	75-90 milyon ton
Tahmini Yatırım Miktarı	:	2 milyar \$

21. Anşad Petrol Anlaşması

Firma Adı	Ülke Adı	Pay
SOCAR	Azerbaycan	%51
Attila Doğan	Türkiye	%31,5
Land and General Berhard		%17,5

Anlaşma Tarihi: 1993 yılında Joint Venture olarak imzalandı. 2000 yılında PSA'ya çevrildi. Tahmini Rezervler: 219 milyon varil petrol (Neftçala, Killi, Babazanan Yatakları). Statüsü: 1998-1999'da 4 kuyu kazıldı. 2004 yılında ortalama petrol üretim hacmi 77000 bpd'dir. 2004'te ortalama doğal gaz üretim hacmi 1.1 mef/gün'dür.

22. AzGeroil Anlaşması

Firma Adı	Ülke	Pay
SOCAR	Azerbaycan	%51
Grunewald	İngiltere	%49

Anlaşma Tarihi: 1995 yılında Joint Venture olarak imzalandı. 2000 yılında PSA'ya çevrildi.

Tahmini Rezervler: 140 milyon varil petrol (Ramani, Balahani, Sabuncu Yatakları).

Statüsü: 1999'da ortalama üretim hacmi 1000 bbl/d'dir

23. Şirvan-Kurovdağ Yatağı Anlaşması

Firma Adı	Ülke	Pay
SOCAR	Azerbaycan	%49
Caspian Energy Group (UK)	İngiltere	%51

Anlaşma Tarihi: 1997'de JV olarak imzalandı. 2000'de PSA'ya dönüştürüldü.

Tahmini Rezervler: 650 milyon varil petrol (Kurovdag Yatağı).

Statüsü: 1997'den itibaren kuyuların rehabilitasyonu devam etmektedir.

2004'te ortalama petrol üretim hacmi 57000 bpd.

24. Batı Abşeron (Karadağ-Kepez-Umbaki) Yatakları Anlaşması

Anlaşma Tarihi: 10 Ağustos 1994.

Yer Alan Şirketler:BMB (100%).

Tahmini Rezervler: 200 milyon varil petrol.

Yatırım Hacmi: 700 milyon dolar.

Statüsü: BMB'nin faaliyetini durdurma talebi üzerine Aralık-1999'da SOCAR yataklarının imtiyaz hakkını devralmıştır.

25. Pirsaat Yatağı Anlaşması

Firma Adı	Ülke Adı	Pay
SOCAR	Azerbaycan	%25
Sheng Lee Oil	ÇİN	%50
Middle East		%25

Anlaşma Tarihi: 5 Haziran 2003.

Tahmini Rezervler: 7 milyon ton.

Yatırım Hacmi: 147 milyon dolar.

Statüsü: Yatakta 7 yeni petrol kuyusunun kazılması, 27'sinin ise yeniden inşası ile yeniden üretim planlanmıştır.

26. Karaçukur Yatağı Anlaşması

Anlaşma Tarihi: 18 Haziran 2004.

Yer Alan Şirketler:SOCAR (25%),Nobel Sky (Sheng Lee Oil ve Middle East) (75%). Statüsü: 1954'ten sonra araştırma ve keşif faaliyetlerinin yapılmadığı yatağın yeniden inşası ve petrolün üretimi hedeflenmiştir. Karaçukur yatağı 121 kuyudan oluşmaktadır. Günlük üretim hacmi 45 tondur. Ayrıca Azerbaycan'ın kara sektöründe yer alan bazı petrol yataklarının müşterek işletilmesi amacıyla SOCAR ile yabancı sermayeli şirketler arasında müşterek müesseseler (Joint Venture) kurulmuştur. Bunlar;

AZPETOIL M.M. (%50 Petholding-Türkiye) Kemalettin ve Mişovdağ petrol yataklarının işletilmesi amacıyla 3 Mart 1991 tarihinde kurulmuştur.

ANŞAD PETROL M.M. (Atıla Doğan-Türkiye, SOCAR) Neftçala, Hıllı, Durovdağ ve diğer 14'e yakın strüktürlerin işletilmesi amacıyla 25 Şubat 1993'de

kurulmuştur.AZ-GERNEFT M.M. Ramana petrol yatağının işletilmesi amacıyla 8 Kasım 1994'de kurulmuştur.

ŞİRVANOIL M.M. Karadağ petrol yatağının işletilmesi amacıyla 25 Kasım 1995'de kurulmuştur. Halihazırda bu müşterek müesseseler gösterilen sahalarda faaliyet göstermekte ve petrol üretilmektedir. 2003 yılına kadar Dünyanın 15 ülkesinden 33 petrol firması ile 21 petrol anlaşması imzalanmış olup, bu projelerin hayata geçirilmesi tahminen 63 milyar \$'a mal olacaktır.